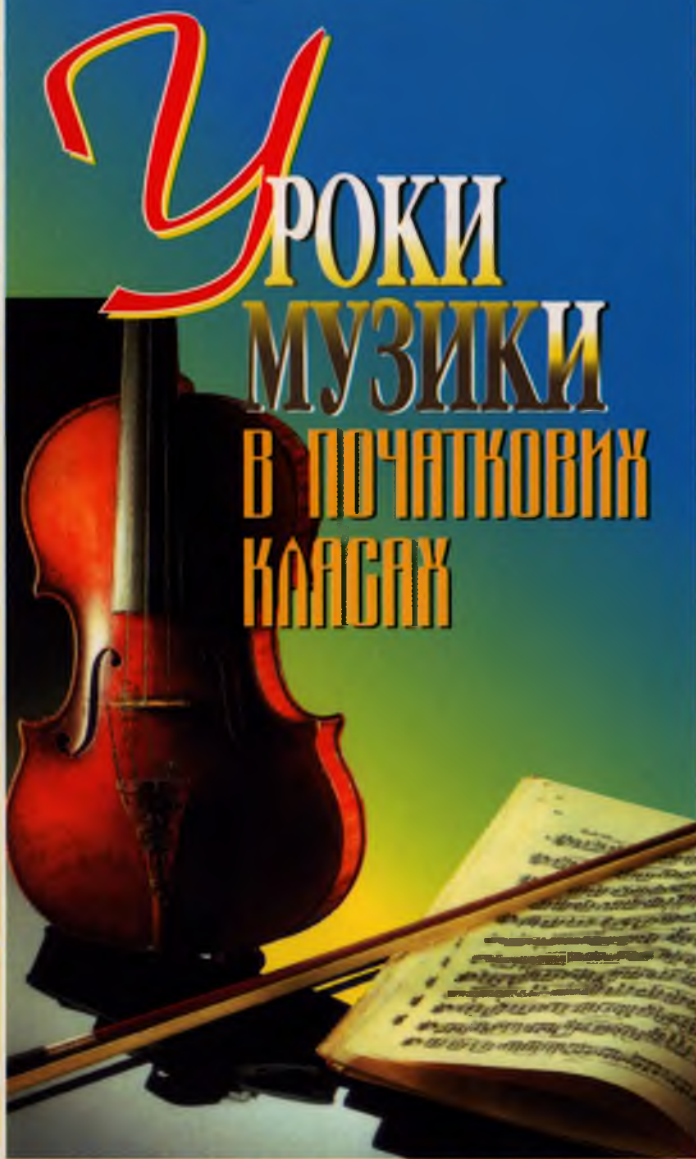

Е.П.Печерська

Е.П.Печерська

УРОКИ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

*Допущено Міністерством освіти
і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних навчальних закладів*

Київ
«Либідь»
2001

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено

Рецензенти:

доктор педагогічних наук *Р. І. Хмелюк*
кандидат педагогічних наук *Т. І. Шевченко*

Допущено Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України.
Протокол № 14/18.2-491 від 11.04.2001 р.)

Редакція навчально-методичних видань
Головний редактор *В. М. Куценко*

Редактор *С. М. Каверіна*

Печерська Е. П.

П 31 Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник. —
Київ: Либідь, 2001. — 272 с.
ISBN 966-06-0008-9.

Викладено теорію й методику музичного виховання в початкових класах загальноосвітньої школи, описано низку педагогічних методів, прийомів і засобів його реалізації, розкрито особливості проведення уроків. Подано зразки бесід з учнями на музичні теми, орієнтовну тематику уроків, поурочні методичні розробки з музики для всіх початкових класів.

Для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Стане в пригоді також учителям початкових класів середніх загальноосвітніх шкіл.

П 4905000000-051
2001

ББК 74.268.53я73

ISBN 966-06-0008-9

© Е. П. Печерська, 2001

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник створено на основі «Концепції національного виховання», що містить головні положення виховної роботи в навчальних закладах відповідно до завдань відродження національної культури в Україні.

Належну увагу в концепції приділено питанням розвитку естетичної культури й художніх здібностей особистості. Передбачено «оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового і народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти й цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу і багатство природи; здатність до творчої діяльності в різних видах мистецтва...»

Особливу роль у здійсненні цих завдань відіграють уроки музики в початкових класах, де закладають основи естетичної культури особистості.

У навчальному посібнику не тільки розглянуто питання методики уроків музики в молодших класах, а й визначено шляхи гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу. Це відповідає важливому принципу концепції — гуманізації виховання, реалізація якого створює умови для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізації взаємин між вихователями й вихованцями, постановки виховання в центр навчально-виховного процесу, поваги до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості — щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

Враховано також інші принципи, покладені в основу «Концепції національного виховання», зокрема народності, природовідповідності, демократизації, диференціації та індивідуалізації.

У першому і другому розділах посібника висвітлено питання, недостатньо розкриті в педагогіці й методиці викладання музики. Йдеться про окремі аспекти організації різних видів музичної діяльності, а також докладний аналіз структури уроку музики.

Недостатньо розроблено в педагогіці і спеціальній методиці низку

важливих питань, котрі висвітлено в третьому розділі посібника «Шляхи гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу на уроках музики в початкових класах». Автор розглядає український фольклор як засіб морально-естетичного виховання дітей, питання педагогіки співробітництва в процесі музичного навчання й виховання, а також особливості педагогічної оцінки на уроках музики в початкових класах.

У четвертому розділі подано оригінальні методичні розробки про використання казкових сюжетів на уроках музики. (Казки, авторів яких не згадано, написані автором посібника.) Головну увагу приділено аналізу художньо цінних творів українських письменників і композиторів.

В навчальному посібнику узагальнено багаторічний досвід педагогічної роботи в школі, наведено матеріали наукових досліджень.

Сподіваємося, що посібник буде корисний не тільки студентам педагогічних навчальних закладів, а й учителям музики початкових класів.

Розділ 1

ВИДИ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глава 1

МУЗИЧНЕ СПРИЙМАННЯ І МЕТОДИ ЙОГО РОЗВИТКУ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Музичне сприймання — основний вид музичної діяльності, оскільки саме воно передує всім іншим. Навіть коли діти на уроках зайняті здебільшого хором співом, то перш ніж розучувати пісню, її треба сприйняти.

Сприймання музики в педагогічній науці розуміється як естетичне осягнення музичного явища в єдності його змісту й форми. Це, насамперед, осягнення художніх образів музичного твору й виражених у ньому емоцій і почуттів.

Поряд з терміном «сприймання музики» вживають словосполучення «слухання музики», яке використовують у двох значеннях: як синонім сприймання музики і як компонент уроку музики (на відміну від співів). Втім, якщо його застосовують у другому значенні, все одно воно «вбирає в себе» й перше.

Отже, сприймання і слухання — не одне й те саме, але в методиці музичного виховання обидва поняття вживають як ідентичні. Далі слухання музики розглядатимемо як цілеспрямоване сприймання.

1.1. Особливості музичного сприймання дітей

Проблема сприймання музики — одна з найскладніших внаслідок суб'єктивності цього процесу і остаточно не розв'язана. В її опрацюванні вагомий внесок зробили такі корифеї музичної педагогіки, як Б. Асаф'єв, Н. Гродзенська, В. Шацька, а також учені-методисти В. Белобородова, Л. Горюнова, О. Ростовський, О. Рудницька та інші.

Як показали дослідження, у сприйманні молодших школярів найрозвиненіший емоційний компонент, відстають у розвитку музичний (гармонійний) слух і мислення. Головний компонент музичного сприй-

мання — співтворчість — виявляється на рівні безпосередньої, емоційної чутливості до музики. Компоненти сприймання взаємозв'язані між собою.

Розвиток сприймання музики — складне завдання, зокрема на початковому етапі навчання. Справа в тому, що молодші школярі, слухаючи музику, під впливом її моторики перестають сприймати твір. Вони можуть бути неуважними, потім знову слухати музику, не помічаючи, що якийсь час взагалі не чули її.

Уже у 5–6-річному віці діти здатні прослухати і запам'ятати невеликий музичний твір, визначити його характер, настрій, найяскравіші засоби музичної виразності. За результатами досліджень Н. Ветлугіної, Р. Зинич та інших учених з'ясовано, що в дітей молодшої групи дитячого садка, які розрізняють загальний настрій і характер твору, почуття, викликані музикою, дуже швидкоплинні. Сприймання музики 4–5-річними дошкільниками дещо стійкіше. В дітей 6–7 років почуття, викликані музикою, зберігаються ще довше. Проте доволі увага в них розвинена недостатньо, через те твори, призначені для слухання, мають бути невеликими та образними.

У свідомості дітей 6–7 років художній образ музичного твору виникає здебільшого після бесіди вчителя про твір і має наочно-дійовий характер. Очевидно, вищим ступенем музичного розвитку є відгук на інструментальну музику, коли уява дітей не спирається на словесний текст.

1.2. Основні етапи ознайомлення учнів з музичним твором

Щоб зорієнтуватися в методиці слухання музики, розглянемо поетапність ознайомлення дітей з музичними творами, розроблену Н. Гродзенською. Цей процес автор порівнює з формою сонатного алегро: 1) вступ — вступне слово вчителя; 2) експозиція — слухання твору; 3) розробка — аналіз, розбір; 4) реприза — слухання на новому, вищому рівні; 5) кода — повторення, закріплення музики в пам'яті.

1.3. Вступне слово вчителя

Завдання вступного слова — зацікавити дітей, налаштувати на емоційне сприймання того чи іншого твору.

Вступне слово вчителя може бути різним за змістом: про життя і творчість композитора, про історію створення й особливості твору, про його популярність. Словесний матеріал має бути доступним і цікавим для учнів різного віку. Слід визначити драматургію розповіді, її кульмінацію. Вступне слово може містити матеріали з мемуарної літератури, читання фрагментів літературних творів, декламацію віршів.

Наприклад, сприйманню фортепіанної п'єси С. Людке-

вича «Старовинна пісня» допоможе слухання уривка з поеми Т. Шевченка «Княжна»:

Село! І серце одпочине. Село на нашій Україні — Неначе писанка село, Зеленим гаєм поросло. Цвітуть сади, біліють хати, А на горі стоять палати,	Неначе диво. А кругом Широколистії тополі, А там і ліс, і ліс, і поле, І сині гори за Дніпром. Сам бог витає над селом.
--	---

Відчути настроїв п'єси Р. Леденьова «У тиші» допоможе слухання уривка з вірша Лесі Українки «Тиша морська»:

Тиша в морі... ледве-ледве Колихає море хвилі; Не колишуться од вітру На човнах вітрила білі,	З тихим плескотом на берег Рине хвиличка перлиста; Править хтось малим човенцем, В'ється стежечка злотиста.
--	--

Розповідь учителя не слід перевантажувати малозначущими деталями, водночас бажано включати в неї цікаві факти. Його мова має бути яскравою, образною, інтонаційно виразною. Цьому сприятиме вдало дібраний матеріал.

Учитель повинен володіти різними прийомами активізації інтересу й уваги учнів. Основні з них — емоційний контраст і діалогізація мономовлення (учителі-початківці схильні до монологу). Наприклад:

— Діти, у цій чверті ви послухаєте ще кілька творів П. Чайковського. Петро Ілліч любив народні пісні й танці, і не тільки російські. Він багато мандрував; ви також любите мандрувати. Чи не так? Композитор побував у Франції, Німеччині, Італії, і скрізь він з інтересом прислухався до музики, що лунала навколо нього.

Ви, напевне, пам'ятаєте, яку п'єсу з «Дитячого альбому» ми недавно слухали?.. Так, «Старовинну французьку пісеньку». Цю мелодію він почув у Франції. Кажуть, її співала старенька, котра чула цю пісеньку ще від своєї бабусі. Уявляєте, як багато років тому люди знали цю мелодію?! А хто хоче ще раз послухати «Старовинну французьку пісеньку?»

Одного разу Чайковський поїхав до Італії. Чи був там хтось із вас, діти?.. Це дивна країна, її жителі дуже люблять співати. Співають дорослі й діти, співають удома й на вулиці. Здається, що співають вони частіше, ніж розмовляють. Уявляєте собі, як радісно стає на душі, коли звідусіль чути дзвінки пісні? Одна пісенька Чайковському особливо сподобалася. Її виконував хлопчик, вуличний співак, і композитор використав цю мелодію для фортепіанної п'єси, яку вніс до «Дитячого альбому» й назвав «Італійською пісенькою».

Зазначимо, що не всі питання в діалогізованій розповіді

вчителя потребують відповіді учнів. Деякі з них розраховані на підвищення емоційності мови, що активізує дітей.

Чи треба перед прослуховуванням твору ставити учням запитання, на які вони мають відповісти після того, як почують його? З одного боку, так, оскільки запитання спонукають уважніше слухати музику. З іншого — робити це небажано, оскільки налаштування на відповідь дещо знижує емоційність сприймання. Крім того, запитання про музику й подальша відповідь — це вже елемент аналізу, а за логікою, перш ніж аналізувати твір, його треба почути. Як же діяти в цьому разі? Очевидно, щоб спрямувати сприймання, доцільно все-таки поставити запитання, але воно повинно бути доступним, не орієнтувати на складні розумові операції. Можна запитувати, який характер має твір, або на якому інструменті його виконують.

Процес слухання музики можна будувати по-різному, а в узагальненому вигляді він має містити такі варіанти:

1) повідомлення у вступній бесіді про те, як називається твір;

2) налаштування дітей на сприймання музики з пропозицією придумати їй назву;

3) повідомлення про назву твору з пропозицією перед прослуховуванням розповісти про нього (характер, темп, динаміка, регістр тощо — залежно від навчального завдання уроку).

У першому випадку превалює пояснювально-ілюстративний метод навчання, у наступних — метод проблемного викладу, який іноді доцільно поєднувати з ігровим методом, організовуючи слухання музики у вигляді гри «Композитори». Наприклад:

«Діти, якби ви були композиторами, яку б назву придумали для цієї музики?» Або: «Якби ви були композиторами, в якому темпі написали б цей твір?»

Особливо корисні другий і третій варіанти, оскільки вони великою мірою сприяють розвитку асоціативного мислення й уяви учнів.

Твори треба слухати в повній тиші, що залежить від того, наскільки вчитель зацікавив школярів вступною розповіддю, а також від якості виконання музики. Водночас можливі різні варіанти: відтворення музики в грамзаписі, у виконанні вчителя або когось з учнів. Бажано чергувати ці варіанти, ураховуючи, що «живе» виконання краще сприймається і надовго запам'ятовується.

Важливо, щоб запропонований твір сподобався дітям, але це буває не завжди. Аби викликати позитивне ставлення до того чи іншого твору, доцільно іноді застосувати сугестив-

ний метод (від слова *suggestio* — навіювання). Наприклад, учитель звертається до дітей: «Зараз прозвучить музика, яку, послухавши один раз, не можна забути», або: «Зараз ми послухаємо музику, яка мені дуже подобається. Упевнена, що вона сподобається й вам». Якщо школярі поважають учителя й цінують його думку, то цей метод може дати позитивний результат.

Подати музичний твір так, щоб він сподобався учням, — нелегке завдання. Учитель-професіонал продумає не тільки трактування твору, а й власний одяг, зачіску й навіть ходу: підійти до фортепіано, щоб виконати музику Бетховена, треба по-іншому, ніж готуючись грати п'єсу Шопена.

1.4. Методи розвитку музичного сприймання в процесі слухання й аналізу музики

Першокласники вже мають певний запас музичних вражень, набутих до школи. Вони емоційно реагують на музику, можуть визначити її характер. На перших уроках вживають здебільшого визначення «веселий — сумний». Водночас вони розуміють більше слів, ніж використовують. Якщо їм складно дібрати для характеристики музики точні визначення (на початковому етапі навчання це саме так), слід запропонувати вибрати їх із спеціального списку слів (визначення естетичних емоцій), що диференціюють поняття «веселий — сумний»:

веселий	сумний
радісний	печальний
урочистий	скорботний
безтурботний	ласкавий
святковий	задумливий
зраділий	тривожний
заспокійливий	схвильований
жартівливий	драматичний.

На перших уроках дітям важко осмислити слова, багато з яких є новими для них. Через те вчитель вибирає з кожного ряду по кілька визначень, з'ясовуючи в ході уроків їх значення (плакат зі словами вивішує на дошці). Потім поступово додає нові. Учителю слід добиватися, щоб діти розуміли значення застосованих визначень, оскільки іноді називають слова, не вникаючи в те, що вони означають.

Застосовуючи метод вибору підходящих визначень, слід враховувати рівень музичного й інтелектуального розвитку дітей: запропоновані завдання мають бути посильними для них. Так, в окремих класах учням пропонують вибрати одне-два визначення із складеного словниково-

го ряду, в інших з такими завданнями діти вже легко справляються, можна ускладнити їх, запропонувавши їм вибрати підхожі визначення, але не з логічно побудованого ряду, а з такого, в якому є слова, що характеризують різні емоції.

Щоб використовувати метод вибору підхожих визначень, доцільно приготувати наочні посібники різних видів. Слова бажано виділяти різним кольором відповідно до їхнього емоційного змісту. Якщо слів небагато, можна написати їх на дошці (у ході уроку).

Активізації музичного сприймання сприяє метод порівняння, оскільки знання й досвід дітей ще не є усталеними. Завдання на порівняння двох творів подобаються учням і сприяють розвитку їхньої пізнавальної активності. Порівнюючи, учні помічають те, на що в інших випадках не звернули б уваги.

Під час слухання музичних творів школярі вчать визначати характерні особливості кожного з них, порівнюючи їх між собою. Наспівний характер «Чеської пісні» М. Любарського діти відчуватимуть краще, якщо порівняють її з гострохарактерною «Танцювальною». Виразність стрибків мелодичної лінії в «Клоунах» Д. Кабалевського буде зрозумілішою порівняно з плавним рухом мелодії в «Старовинній пісні» С. Людкевича.

Проте не всі першокласники розуміють, що означає порівняти два будь-яких об'єкти. У такому випадку треба пояснити їм, що порівняти означає знайти схожість і відміну. Так, відміну між творами танцювального характеру доцільно показати на прикладі двох популярних танців: гопака й вальсу. Учитель виконує, наприклад, «Гопак» П. Глушкова і «Маленький вальс» Я. Степового. Після того, як школярі визначать, що обидві п'єси мають танцювальний характер, він пропонує знайти відмінність між ними і допомагає дітям почути й усвідомити, що музика гопака ритмічна, передас підстрибування, вальсу — плавна, наче кружляє.

Методом порівняння вчитель допомагає учням почути й тонші відміни. Якщо їм важко знайти спільне у двох різних явищах, бажано порівняти їх з третім об'єктом, контрастним. Наприклад, діти зіставляють дві польки, не знаходячи в них спільне. Тоді їм пропонують порівняти їх з вальсом, і вони виявляють характерні особливості польки: швидкий темп, дводольний розмір, легкість, уривчастий рух.

Ефективність методу порівняння зумовлена тим, чи орієнтуються діти в засобах музичної виразності.

Одним з методів активізації музичного сприймання школярів є варіювання (іноді його називають методом руйнування). Він полягає в тому, що вчитель виконує твір,

змінюючи той чи інший засіб музичної виразності (темپ, динаміку тощо), а діти визначають, що саме змінилося в знайомому творі. Нескладну дитячу пісеньку можна зіграти в ритмі маршу, вальсу, мазурки, інших танців.

Метод варіювання не тільки планують заздалегідь, а й застосовують імпровізаційно. Так, на одному з уроків ми виконали «Осінню пісеньку» (муз. Д. Васильєва-Буглая, сл. А. Плещєєва). На запитання, яка музика прозвучала, одна дівчинка відповіла: «Це вальс». Кілька дітей підтвердило її думку, інші заперечували, але не змогли аргументувати свою відповідь. Із наведеної ситуації видно, що учні не мали правильних слухових уявлень про вальс, не усвідомили його характерних особливостей. Коментаря вчителя типу: «Ні, це не вальс» недостатньо в таких випадках. Здивовано запитавши: «Невже прозвучав вальс? А це тоді що ж?», — ми виконали пісню в ритмі вальсу (з акомпанементом), тобто зімпровізували своєрідну варіацію на тему пісні.

Потім у ході бесіди порівняли оригінал зі зміненим варіантом, з'ясували схожість і відмінність.

Отже, метод варіювання неначе вбирає в себе порівняння як його компонент, оскільки дає змогу припустити, що всі запропоновані варіанти можна зіставити між собою.

Для розвитку музичного сприймання дітей Н. Гродзенська застосовувала метод музичних колекцій, завдяки якому під час ознайомлення з кожним новим твором поповнювалася колективна «колекція» маршів, вальсів, п'єс про тварин, птахів тощо. Він сприяє накопиченню музично-слухових вражень, формуванню вміння спостерігати, запам'ятовувати, узагальнювати. Водночас дає змогу порівнювати п'єси з кожної колекції.

Н. Гродзенська використовувала й метод співу фрагментів з твору, призначеного для слухання. Його застосування сприяє тому, що учні краще запам'ятовують основні теми твору й можуть надалі простежувати за їхнім розвитком у процесі звучання музики. Крім того, метод співу допомагає розв'язувати завдання вокального виховання дітей.

Як відомо, молодші школярі залюбки беруть участь в іграх, які використовують у навчанні. Ігровий метод застосовують й під час слухання музики. Так, перед виконанням п'єси «Ранок» Е. Гріга (з симфонічної сюїти «Пер Гюнт») учитель говорить:

— Діти, уявіть собі, що ми з вами, мандруючи, потрапили на казкову галявину, де звучать кожний кущик, кожна квітка. Хмарки на небі й сонечко також співають свою пісеньку. Спробуйте заплющити очі й уявити чарівну галявину, на якій звучить чарівна музика.

1.5. Повторний аналіз твору

Після бесіди про твір, який прозвучав у класі, його треба знову послухати, а потім повторно проаналізувати. Водночас слід прагнути до того, щоб відкрити в музиці нові нюанси, ще невідомі учням. Як показують спостереження, одне з найскладніших завдань уроку — зберегти емоційне ставлення до музики під час її аналізу. Очевидно, процес аналізу дещо знижує емоційність сприймання. Щоб цього не сталося, потрібно застосовувати різноманітні методи й прийоми ознайомлення з музичними творами.

Учитель повинен шукати різні шляхи активізації музичного сприймання школярів, розуміючи аналіз не як музикознавчий, раціональний процес, а як бесіду про музику, що є джерелом цікавих відкриттів і яскравих емоцій.

Л. Горюнова розглядає урок музики як організоване спілкування. Учитель має використовувати не тільки запитання з приводу прослуханої музики, а й висловлювання-роздум, висловлювання-ставлення, захочувати колективні розмірковування дітей про музику, бо вони — «діяльність, що впливає з художнього спілкування з музикою і продовжує його». Тиша після звучання музики — показник слухацької культури учнів. Треба почуттєво «вийти на роздум про музику». Особливо ефективно, якщо колективний роздум «збиратимуть» діти, а не вчитель. Це створить передумови для особистісного спілкування учнів. Головний шлях запам'ятовування музики — її неодноразове повторення. Це не завжди враховують на практиці: нерідко тільки на наступному, після ознайомлення з твором, уроці вчитель пропонує дітям назвати його за початковими тактами. Окремі школярі впізнають музику, але це не означає, що вони глибоко сприйняли її. Твір потрібно слухати кілька разів на різних уроках і щоразу під різним кутом зору: наприклад, на першому уроці увагу учнів звертають на жанр і характер, на другому — на особливості мелодії, метроритму, на третьому — на епоху, стиль композитора. Виходить, що «реприза» і «розробка» (за термінологією Н. Гродзенської), тобто повторне слухання й супутній йому аналіз, відбуваються неодноразово. Кожне повторне прослуховування, збагачене змістовним аналізом, ефективніше.

1.6. П'єси українських композиторів

Для слухання музики доцільно використовувати зокрема такі збірники п'єс, як «Фортепіанний альбом» М. Дремлюги, «Вибрані твори» А. Коломійця, «24 дитячі п'єси для фортепіано» В. Косенка, «Легкі п'єси українських композиторів» та ін.

Аналізуючи дитячі фортепіанні п'єси українських композиторів, наголошуємо на різноманітності їхнього змісту: це й картини природи, образи тварин і птахів, дитячі ігри, ігришки й казкові персонажі. Сприймання таких творів, як «Дончик»

В. Косенка, «Сніг іде» М. Дремлюги, «У лісі» А. Штогаренка, сприяє розвитку уяви дітей, естетичному ставленню до природи. Слухання п'єс «Тук-тук», «Зозуля» Л. Вербовського, «Зайчик» М. Жербіна, «Ведмежатко в лісі» М. Дремлюги допоможе краще пізнати звірів і птахів.

Названі п'єси різноманітні не тільки змістом, а й засобами музичної виразності. У бесідах з дітьми важливо показати, що такі, наприклад, твори, як «Гра» М. Сільванського, «Ранком у садочку» В. Косенка, написані в рухливому темпі, мажорному ладі. У них чимало стрибкоподібних, уривчастих мелодій. Діти мають зрозуміти, що темп, лад, особливості мелодії, метроритму, виконавські штрихи передають певний настрій, зокрема веселість, безтурботність. Зовсім інші почуття розкрито в таких ліричних творах, як «Пісня» М. Любарського, «Мелодія» А. Коломійця, «Українська пісня» С. Павлюченка, «Пастораль», «Колискова пісня» В. Косенка, «Елегія», «Лірична пісня» М. Дремлюги. Якщо вчитель належним чином зорієнтує дітей, покаже наспівність і красу мелодій цих п'єс, то вони сприятимуть вихованню тонкості душі, емоційної чутливості.

Увагу учнів мають привернути й фортепіанні твори в ритмі танців; зокрема польки, гопака, мазурки тощо. Це п'єси з красивою мелодією, що легко запам'ятовується. Окремі композитори (Я. Степовий, Ю. Рожавська, А. Коломієць, В. Косенко та ін.) створили п'єси в ритмі вальсу. Сьогодні, коли підлітки захоплюються здебільшого піснями дводольного розміру, вальс заслуговує на особливу увагу. Тридольність у поєднанні з плавністю, що властиве вальсові, надає музиці неповторної чарівності. Слухаючи вальси й супроводжуючи їх відповідними рухами, діти, можливо, будуть спокійнішими, лагіднішими, граціознішими (передачу характеру музики рухами називають методом пластичного інтонування).

У фортепіанних збірниках чимало варіацій на теми українських народних пісень: «Ой минула вже зима» (М. Дремлюга), «Іди, іди, дощику» (А. Коломієць), «Два півники» (Г. Компанієць), «Ой є в лісі калина» (Ю. Щуровський). Бажано, щоб діти самостійно визначили, на яку тему створено варіації. Інтерес до народної пісні підвищується, якщо розкрити багатство її змісту. Більшість дитячих фортепіанних п'єс українських композиторів завдяки художній досконалості, опорі на народні пісні, доступності для сприймання є неоціненним джерелом музично-естетичного виховання молодших школярів.

1.7. Використання творів образотворчого мистецтва

Кожний вид мистецтва відбиває життя в художніх образах за допомогою специфічних засобів виразності. Як відомо, головними відмінностями музичного та образотворчого мистецтва є: а) їхній вплив через різні аналізатори: музичне — через слуховий, образотворче — через зоровий; б) динамічність музики, для розгортання якої має значення часовий чинник, і статичність образотворчого мистецтва; в) конкретність образотворчого мистецтва і абстрактність музики.

Завдяки специфічним особливостям музика і образотворче мистецтво взаємодоповнюють одне одного, що зумовлює доцільність використання творів образотворчого мистецтва на уроках музики в школі.

Відомо, що будь-який вид мистецтва не тільки зображає, а й виражає. Так, в одному малюнку знайомий казковий персонаж може бути веселим, в іншому — сумний, у третьому — схвилюваний тощо. Ще більшою мірою виразність властива музиці. Та якщо зміну настрою живої істоти на одному малюнку показати неможливо (для цього треба виконати кілька малюнків), то музичні образи змінюються так, що в одному й тому самому творі зайчик може бути спочатку веселим, потім схвилюваним, боягузливим, сміливим і знову веселим.

Малюнки, на яких зображено картини природи, викликають різні почуття й настрої. Як у природі, так і на малюнках осінь буває різною: яскрава, щедра, з багатим урожаєм, чепурна, з різнокольоровими листочками на деревах, похмура, дощова. Неоднаковим може бути й дощ. Учителю допомагає дітям знайти емоційні характеристики картин природи, творів живопису, що сприяє глибшому сприйманню музики.

Метод асоціативного пошуку застосовував у своїй практичній діяльності зокрема відомий педагог-музикант Б. Яворський. Він розробив систему завдань для зображення на малюнках музичних вражень, що передають настрої, навіяні прослуханою музикою. Найчастіше це сполучення ліній, кольорових розводів. Зорові асоціації учнів поглиблювалися в процесі графічної передачі теми твору або його фрагмента; зображення в кольорі динаміки розвитку музичного образу; використання зображально-живописного матеріалу, що відбиває образну структуру твору.

Як було сказано, ефективним у розвитку художнього сприймання школярів є метод порівняння. Його можна вважати універсальним, оскільки він дає змогу зіставляти твори різних видів мистецтва. Дітям доцільно пропонувати такі завдання: визначити, якій з двох картин більше відповідає прослуханий музичний твір; дивлячись на малюнок, посприяти внутрішньо почути музику, що відповідає йому настроєм.

Втім, на уроках музики такі завдання розв'язують часом прямолінійно: учитель, не враховуючи суб'єктивних особливостей сприймання мистецтва, домагається, щоб учні прочитали картину так, як він. Нерідко заохочують висловлювання

учнів, котрі збігаються з думкою вчителя. Так у дітей виховують стереотипне мислення, привчають до однозначності в оцінці творів живопису.

Є вчителі музики, які розглядають живопис як ілюстрацію до того чи іншого музичного твору. Не треба забувати, що музика — найабстрактніший з усіх видів мистецтва, тому не можна спільне в живописі й музиці шукати тільки в конкретних образах. Потрібно підводити учнів до узагальнених асоціацій. В образотворчому мистецтві, як відомо, абстракцію передають такими засобами художньої виразності, як лінії і колір. Саме лінії різної форми в поєднанні з різними відтінками кольорів допомагають дітям передати свої враження від прослуханої музики.

Цікаву роботу щодо використання зорових асоціативних уявлень дітей під час сприймання музики проводить Т. Киреева — вчитель музики СШ № 27 м. Севастополя. Добиваючись, щоб учні усвідомлено вибирали колір до музики і враховуючи індивідуальні особливості дітей у сприйманні кольорів, вона проводить такі ігри: «Герой добрий і злий» (замалювати дві фігури, однакові за формою, але різні за виразом обличчя); «Якого кольору царство?» (обрати колір для різних царств: добра, зла, страху, веселощів тощо); «Винайдемо новий колір» (не лише змішати різні кольори, щоб вийшов новий колір, а й дати йому назву) та інші.

Досвід її роботи показує, що діти швидше згадують музику, коли дивляться на кольорові малюнки, створені ними під враженням цієї музики на минулому уроці; довше пам'ятають назви і звучання музичних творів, доповнених малюнками. Важливо, що ці малюнки сприяють активному, творчому ставленню дітей до музики, вмінню докладніше й точніше висловлюватися про її характер.

Таким чином, головними умовами цілеспрямованого використання творів образотворчого мистецтва на уроках музики є: розуміння вчителем специфіки обох видів мистецтва; урахування вікових особливостей дітей; розуміння багатозначності мистецтва, що зумовлює суб'єктивність сприймання.

1.8. Проблемні ситуації в ході сприймання музики

У дидактиці часто використовують поняття «проблемна ситуація», котре розглядають як ситуацію утруднення в навчальній діяльності школярів. Окремі вчені головною ланкою проблемної ситуації вважають суперечність між бажанням учнів розв'язати проблемну ситуацію і потрібним для

цього рівнем їхнього розвитку. В методиці музичного виховання визначені питання розроблено недостатньо.

З урахуванням цього ми разом з учителем музики СШ № 20 м. Одеси О. Кочевиновою провели експеримент, в якому взяли участь два класи (назвемо їх ЕК-1 і ЕК-2).

Для діагностики вихідних даних проведено контрольний урок, на якому першокласники слухали п'єсу Д. Кабалевського «Клоуни» з яскравими художніми образами й доступними засобами музичної виразності. На підставі даних, одержаних у ході контрольного уроку, можна констатувати, що класи показали різні результати. Рівень музичного та інтелектуального розвитку дітей ЕК-2 був значно нижчий, ніж ЕК-1. Зокрема це стосується мислення й активності в бесідах про музику.

В обох класах для створення проблемної ситуації було використано ідентичний метод: учням пропонували спрогнозувати характер і засоби виразності музики на основі її назви. Але процес прогнозування в обох класах відбувся по-різному. В ЕК-1 проблемна ситуація виникла без особливих зусиль учителя, діти були активніші в бесіді й майже самостійно справлялися із завданнями. В ЕК-2 учні були пасивнішими, менш кмітливими, а їхні відповіді не завжди переконливими й усвідомленими. Бесіду доводилося постійно коректувати, спрямовуючи в потрібне річище.

В експериментальній роботі спіраліся на розроблені в загальній дидактиці засоби здійснення проблемного навчання. Сформулюємо їх стосовно уроку музики: використання життєвого досвіду дітей; спонукання їх до порівняння й пояснення музичних явищ; висловлення учнями припущень, формулювання висновків і перевірка їх у музично-практичній діяльності; варіювання навчальних завдань, переформулювання запитань.

Названі засоби доступні для молодших школярів. Їх можна вважати педагогічними умовами, що сприяють створенню проблемних ситуацій.

Ураховували також особливості, які можна вважати специфічними для уроків музики:

- застосування на основі слухання музики різноманітних видів музичної діяльності (гра на музичних інструментах, музично-ритмічні рухи);
- використання творів суміжних видів мистецтва (літератури, образотворчого мистецтва);
- актуалізація художнього досвіду дітей (раніше прослухана музика, переглянуті спектаклі, кінофільми, мультфільми, прочитані літературні твори тощо);
- посилення емоційної спрямованості навчання: використання яскравих визначень, порівнянь, метафор, прийомів педагогічної техніки (міміка, жестикуляція, інтонаційна й темпова виразність мовлення);

• використання на уроках творчих завдань (передати характер музики в русі, супроводжувати слухання музики грою на дитячих музичних інструментах, зімпровізувати казку під враженням прослуханого музичного твору).

Для подальшої роботи було обрано твори з яскравими образами, доступні за змістом і засобами музичної виразності для сприймання учнями перших класів, наприклад: «Клоуни» й «Кавалерійська» Д. Кабалевського, «Хвороба ляльки» й «Нова лялька» П. Чайковського, «Марш олов'яного солдата» Ю. Шамо та ін.

Уроки в ЕК-1 і ЕК-2 класах проводили паралельно. Учням було запропоновано однакові твори й однакові теми для дискусій. Це дало змогу чіткіше визначити різницю в прийомах створення й коректування проблемних ситуацій для різних класів.

Після ознайомлення з п'єсою Д. Кабалевського «Кавалерійська» учням ЕК-1 було запропоновано таке завдання: під час повторного прослухання спробувати передати характер музики відповідними рухами й жестами. Усі, хто хотів, могли виконати його перед класом, інші мали уважно стежити за ними й висловити свою оцінку. Діти, які виконували завдання (два хлопчики і дві дівчинки), оригінально передали зміст музики рухами. Їхні жести були чіткими, уривчастими. Хлопці намагалися зобразити помах шабель. Коли характер музики лещо змінився, одна з дівчат одразу відтворила його жестом, а решта дітей, помітивши це, поступово змінювала рухи. Учні були або менш уважними, або надто захопилися попередніми рухами.

Окремі з уважніших дітей, спостерігаючи за «артистами», відзначили, що «музика стала спокійнішою; це першою помітила Наташа, змінивши характер рухів». Учні брали активну участь в обговоренні «рухових відповідей» однокласників.

На уроці в ЕК-2 дітям було важко виконати це завдання, доки не була проведена підготовча бесіда.

Аналізуючи такі уроки, ми з'ясували, що в ЕК-1 діти швидко ввійшли в проблемну ситуацію. Вони залюбки давали словесну оцінку якості завдань, які виконували їхні однокласники, а за допомогою рухів характеризували музику.

В ЕК-2 для активізації мислення школярів було використано прийом провокування дискусії. Учитель свідомо висловив неправильне судження, що спричинило суперечку.

На іншому уроці музики було використано твори образотворчого мистецтва. На дошці вивішено два малюнки: на одному зображено дівчинку, що лікує ляльку, на іншому —

дівчинку, яка грається з новою лялькою. Для слухання музики було використано п'єси П. Чайковського «Хвороба ляльки» і «Нова лялька».

В ЕК-1 перед школярами поставили такі завдання: визначити за характером музики, якому малюнку відповідає твір, і пояснити, чому; придумати за малюнками розповіді з такими назвами, як і п'єси П. Чайковського, і розказати, якою має бути відповідна музика.

На уроці було виконано обидва твори підряд, спочатку — «Хвороба ляльки», потім — «Нова лялька». Хоч назви п'єс діти не знали, вони відразу визначили, що перша з них за змістом близька до малюнка, на якому дівчинка лікує ляльку, а друга, — де грається з лялькою. Щоб створити в даному випадку проблемну ситуацію, доцільно було висловити сумнів у правильності суджень учнів. Потім учням було повідомлено, як називаються п'єси, і діти прослухали фрагменти з цих творів.

Другу частину завдання учні виконували дуже активно. Було чимало бажаючих придумати свою розповідь.

В ЕК-2 методичний підхід був дещо інший. Щоб полегшити учням виконання завдання, спочатку їхній увазі було запропоновано один малюнок, де дівчинка грається з лялькою. Діти прослухали обидві п'єси, ще не знаючи, як вони називаються. Ми попросили визначити, яка музика відповідає малюнкові, і пояснити свою відповідь.

З цим завданням учні справилися добре.

Створенню проблемної ситуації на уроці сприяло використання творів образотворчого мистецтва: малюнки стимулювали інтерес учнів і до слухання музики, і до бесіди про неї. Крім того, коректуванню проблемної ситуації в ЕК-2 допоміг ігровий прийом — «заколисування» іграшки, за допомогою якого діти змогли точніше визначити характер музики.

На підставі експерименту можна зробити такі висновки:

1. Введення проблемних ситуацій у процес слухання музики дуже ефективно для музичного й інтелектуального розвитку молодших школярів.

2. Педагогічні умови створення проблемних ситуацій в експерименті можна вважати задовільними під час слухання музики. Із загальнодидактичних умов найважливішими є актуалізація життєвого досвіду дітей, а також варіювання навчальних завдань і переформулювання запитань.

3. З педагогічних умов, специфічних для уроків музики, найважливішим, на наш погляд, є використання різноманітних творчих завдань. Особливо ефективна імпровізація казки під враженням прослуханої музики, оскільки сприяє розвиткові не лише слухової спостережливості, а й творчої уяви, мислення й тісно пов'язаного з ним мовлення.

4. В паралельних класах для створення й коректування проблемних ситуацій доцільно використовувати різні прийоми, що зумовлено рівнем музичного та інтелектуального розвитку учнів. Найефективнішим з них є прийом про во к у в а н н я д и с к у с і ї, який стимулює розвиток мислення школярів.

У ході експериментальної роботи ми визначили три етапи проблемної ситуації: її створення, коректування, розв'язання. Найбільш важливим і складним, на наш погляд, є етап створення проблемної ситуації, оскільки навіть за наявності певних педагогічних умов для сприймання проблеми потрібно розвинути в школярів бажання розв'язати проблемну ситуацію, виявити активність, інтерес. У класах, де більшість дітей зі слабким рівнем музичного й інтелектуального розвитку, він триваліший і складніший, ніж у класах, де учні загалом розвиненіші.

По-різному здійснюється в кожному класі й коректування проблемних ситуацій. Втім у прийомах його реалізації є й спільні ознаки. Так, якщо в класі з невисоким рівнем музичного й інтелектуального розвитку дітей учитель, провокуючи дискусію, пропонує думку, що відрізняється від тієї, яку висловив учень, або свідомо неправильне судження (іноді він має робити це неодноразово — у різних варіантах), то в класі, де діти розвиненіші, йому достатньо лише висловити сумнів у правильності дитячих суджень, що значно активізує їхнє мислення. По суті названі варіанти є різновидами одного й того самого прийому провокування дискусії, через те його можна вважати універсальним.

Що стосується третього етапу — розв'язання проблемної ситуації, то ми визначили особливості, властиві урокові музики. В одних випадках з виходом із проблемної ситуації спостерігається відносна ідентичність думок (коли діти говорять про характер музики, настрій). Не виключено, що під час розв'язання проблемної ситуації може й не бути ідентичності — кожний пропонує свою назву. Причина цього — в суб'єктивності сприймання музики та асоціативності мислення. У таких випадках неправильних відповідей бути не може (за винятком дітей, чий назви не відповідають характерові музики).

Отже, розвиток музичного сприймання дітей — складне завдання вчителя, який повинен не лише яскраво виконати твір, а й словесно інтерпретувати його, вміло застосовувати методи розповіді й бесіди. Крім цих загальнодидактичних методів, є й інші, що стосуються саме музичного виховання: метод вибору підходящих визначень, метод порівняння, метод музичних колекцій, ігровий метод, співання фрагментів му-

зичних творів, призначених для слухання, використання інших видів мистецтва.

Потрібно враховувати специфіку різних видів мистецтва, суб'єктивність сприймання художніх творів. Слід уникати прямолінійних аналогій, дітей треба вчити глибоко й тонко відчувати настрій твору, характер художніх образів.

Один із шляхів розвитку музичного сприймання молодших школярів — проблемне навчання. Цей метод доцільно використовувати в роботі з дітьми, оскільки він сприяє розвиткові мислення, уваги, активності в бесідах про музику. Ефективними є прийом провокування дискусій, а також різноманітні творчі та ігрові завдання.

Глава 2

ХОРОВИЙ СПІВ ЯК ОСНОВНИЙ ВИД МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

2.1. Формування співацьких навичок

Хоровий спів — один з найулюбленіших видів музичної діяльності дітей. Його значення різноманітне: сприяє розвиткові не лише музичних здібностей і голосу дитини, а й мислення, мовлення, розширенню словникового запасу. Хоровий спів, викликаючи в молодших школярів яскраві емоції, впливає на естетичні і моральні почуття.

Проблеми вокального виховання дітей розглядали Т. Овчинникова, Н. Орлова, С. Гладка, А. Менабені, Г. Стулова, Ю. Юцевич та інші.

Значну роль у навчанні співу відіграють правильно сформовані співацькі навички. Як відомо, навички — це закріплені, автоматизовані прийоми і способи роботи, що є складовими моментами в складній, свідомій діяльності. Результати досліджень, проведених науковцями, дають підставу стверджувати, що співацькі навички забезпечуються лише через відповідність реального звучання і внутрішніх музично-слухових уявлень учнів. Внутрішні музично-слухові уявлення пов'язані з руховими і створюють настроєність у руках, готовність до певних дій, що відповідають художньому завданню.

Вокальними навичками є співацька установка, дихання, звукоутворення і звуковедення, дикція й чистота інтонування.

Співацька установка, створюючи сприятливі умови для виразного співу, забезпечує зручне положення корпусу, голови, правильне відкривання рота під час співу. Від неї залежать дихання і звукоутворення; крім того, вона дисциплінує дітей, є першою організуючою ланкою колективного співу.

Під час співу важливе значення має дихання. Уміння чи невміння дихати позначається на якості звуку, чистоті інтонування й на інших характеристиках хорового звучання. Розрізняють три види співацького дихання: грудне, діафрагматичне і грудо-діафрагматичне (останнє вважають найраціональнішим). Педагоги-музиканти зазначають, що слід не акцентувати увагу дітей на диханні, а виробляти його в процесі навчання поступово, у комплексі з іншими вокальними навичками.

Співацьке звукоутворення і звуковедення багато в чому залежить від співацької установки й дихання; якщо ці навички не сформовано, робота над звукоутворенням навряд чи буде успішною. Формувати в голосі дітей співочість, навчити їх «тягти» звук — одне з головних завдань вокального виховання. Від чіткого вимовляння голосних і приголосних звуків залежить розвиток у голосі дзвінкості й рівності — важливих властивостей співацького голосу.

Важливою умовою хорового звучання є точне виконання звуків за висотою, тобто стрій і співацька інтонація. Хороший стрій у хорі залежить від того, якою мірою розвинений музичний слух учнів, від їхньої уваги та вміння володіти своїм голосом і співацькими навичками, від фізичного й емоційного стану співаків.

Ансамбль, як відомо, означає суцільність, урівноваженість, узгодженість голосів. У хоровому співі розрізняють інтонаційний, ритмічний, тембровий, дикційний, а також художній ансамблі.

Складність формування співацьких навичок у тому, що молодшим школярам важко проаналізувати навчальне завдання, побачити зв'язок між окремими навичками, що формуються в комплексі, перенести досягнені результати з вивченого завдання на нове.

Ефективним засобом формування співацьких навичок є вокально-хорові вправи — багаторазово повторені спеціально організовані вокальні дії. Під час розучування вправ слід дотримуватися принципу єдності художнього й технічного, прагнути до емоційно-виразного забарвлення голосу. Для стимулювання позитивних емоцій доцільно розучувати вправи, що звучать у мажорному ладі.

На початковому етапі навчання мелодію нової вправи бажано підтримувати акомпанементом. Це потрібно не лише для досягнення чистоти інтонування, а й для розвитку гармонійного слуху учнів. Коли інтонація в них буде стійкою, можна обмежитися гармонійною підтримкою. Іноді для розвитку координації слуху й голосу корисно співати вправи без супроводу (з попередньою ладовою настройкою).

Початкові вокально-хорові вправи слід співати неголосно, на природно відтворених звуках (так званий примарний тон, найчастіше це *фа*¹ — *соль*¹). Поступово діапазон вправ розширюється. Водночас вибір поєднань голосних і приголосних звуків зумовлений завданнями вокально-хорового розвитку учнів конкретного класу. Корисні різні співацькі вправи, зокрема на легато, стаккато, з різним звуковисотним і ритмічним малюнком. Головна умова результативності — продуманість вокально-хорової роботи, що запобігає безцільним повторенням.

Як показали спостереження за роботою з 6–7-річними дітьми, чистота співацького інтонування формується в них повільно, що пояснюється зокрема недостатньою цілеспрямованістю навчання. Учителю повинен особливу увагу приділити початковому етапові становлення співацької інтонації в дітей.

2.2. Розвиток внутрішнього слуху як умова співу

Разом з учителем музики СШ № 1 м. Біляївка Одеської області В. Руденко ми провели експеримент для розробки методики розвитку внутрішнього слуху дітей 6–7 років на початковому етапі навчання співу. Враховували взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього слуху, а також важливу роль музичної пам'яті у відтворенні мелодії голосом. У зв'язку з цим припустили, що внутрішній слух молодших школярів розвиватиметься ефективніше, якщо навчати співу з підготовчого етапу, спрямованого на розвиток музичного сприймання, співацького інтонування й музичної пам'яті.

Контрольні уроки показали, що в дітей сформовані компоненти музичних здібностей: чутливість до музики; динамічний і тембровий слух; відчуття ритму, пов'язане зі сприйманням і відтворенням метричної пульсації музики; впізнавання музичного твору як складова музичної пам'яті. Проте є діти, які не вміють не тільки уявляти внутрішнім слухом, а й запам'ятовувати і повторювати голосом навіть окремі звуки, зіграні на фортепіано.

На підготовчому етапі роботи було поставлено, в основному, два навчальних завдання: розвиток музичного сприймання учнів; розвиток зовнішньо-внутрішнього слуху. Їх реалізували послідовно, оскільки ми вважали за доцільне спочатку допомогти дітям накопичити музичні враження, розвинути уяву, фантазію, музичну пам'ять. Друге завдання пов'язане з використанням у музичній практиці набутих знань і навичок.

Конкретизуємо перше завдання: під час слухання музики звертати увагу дітей на музичний звук та його основні властивості (зокрема звуковисотність), враховуючи, що розвиток зовнішнього слуху сприятиме розвитку внутрішнього.

Друге завдання підготовчого етапу реалізували на основі формування внутрішніх музично-слухових уявлень, що відповідають реальному звучанню. Учням було запропоновано такі завдання:

1. Послухати два різні за висотою звуки (послідовно), потім знову послухати їх (під час повторення один із них змінився) і визначити, який звук змінився і як саме.

2. Визначити, чи правильно вчитель співає звук порівняно з тим, що прозвучав на фортепіано (звук навмисно відтворювали неправильно).

3. Послухати три звуки на фортепіано (рух поступеневий), під час повторного прослуховування визначити, який з них пропущено.

4. Послухати кілька звуків, що відтворюються одночасно, і визначити їх кількість.

5. Визначити напрям руху мелодії.

6. Прослухати стрибкоподібну мелодію й показати, куди вона рухається.

7. Під час повторення стрибкоподібної мелодії зобразити графічно її звуковисотний малюнок.

8. Брати участь у музичному діалозі, відповідаючи вчителю низьким або високим голосом залежно від того, в кого треба перевтілитися — у ведмежат чи пташенят (ігровий прийом). Учителю: «Де ви?..» Діти: «Ми тут».

9. Прослухати мажорний тризвук у висхідному русі. Під час повторного прослуховування визначити, який звук змінився.

Такі завдання учні виконували на кожному уроці протягом місяця (уроки проводили двічі на тиждень).

Запропоновані завдання застосовували з поступовим ускладненням, включаючи різноманітні інтервали, зміни звуків, зигзагоподібний і стрибкоподібний рух мелодії.

На восьмому уроці основну увагу було спрямовано на роботу голосового апарату. Пропонуємо дітям таку доступну для них аналогію:

— Уявіть собі, що ви піднімаєте ногу на сходинку, так само й голосом постарайтеся начебто піднятися на звук *соль*.

Починати вокальні вправи з цього звука доцільно з кількох причин: а) він є одним з найстійкіших у тональності *до мажор*; б) часто трапляється в розмовному мовленні, отже, контролюється слухом і зручний для відтворення; в) під час розспіву (низхідний рух звуків) зручно починати з *соль*¹.

Використовуючи викладені вправи, пропонуємо дітям «дістати» цей звук. Водночас застосовуємо метод «спроб і помилок», значення якого в даному випадку полягає в тому, що він ґрунтується на слуховому контролі. Ми прагнули до того, аби учні звикали оцінювати й коректувати спі-

вацький звук за допомогою музичного слуху. Працювали з групами (по два-три учні), а також індивідуально. Навички «потрапляння» на певний звук поступово автоматизуються.

Початкові вокальні вправи систематизовано в такому порядку:

1) інтонація «заклик зозулі» (*соль-мі*); 2) послідовність двох терцій у низхідному русі (*соль-мі-до*); 3) інтервал велика секунда (*до-ре*); 4) три- і чотириступеневі мелодії без стрибків; 5) складніші наспіви з повтореними звуками; 6) мелодії з невеликими стрибками на знайомі ступені.

Перші вправи діти співають на складі *ту-ту, ма-ма, ку-ку*. Ми переконалися, що це найзручніші голосні й приголосні звуки. Потім пропонуємо доспівати ці самі вправи так, аби вийшло слово: *ду-ду, ду-ду — дудочка; ма-ма, ма-мочка; ку-ку, ку-ку, ку-куруку; ру-ру, ру-ру, ру-кавичка*. Пробували імпровізувати наспіви з цими складами й словами, змінюючи звуковисотний малюнок так, як потрібно в даний момент, прагнучи, щоб учні почули й усвідомили напрям руху мелодії.

Експериментальна робота показала, що розвиток внутрішнього музичного слуху сприятливо позначається на формуванні співацького інтонування; крім того, першокласники стають спостережливішими, краще чують і усвідомлюють зміни, що відбуваються в музиці. Чистота інтонування поліпшується із систематичним ускладненням вправ.

Дослідження підтвердило нашу гіпотезу, що для формування й розвитку внутрішнього слуху 6–7-річних дітей важливе значення має підготовчий етап, спрямований на розвиток музичного сприймання, співацького інтонування й музичної пам'яті.

2.3. Розучування пісні

Під час розучування пісні доцільно додержувати такої етапності: 1) підготовка до слухання твору; 2) його сприймання; 3) попередня бесіда про пісню; 4) її розучування; 5) аналіз; 6) повторення. Для кожного етапу визначено певні завдання і відповідні методичні прийоми.

Готують до сприймання пісні методом розповіді або бесіди. Завдання підготовки — зацікавити дітей піснею та емоційно настроїти їх на сприймання музики. Водночас бажано не тільки повідомити дітям, що будемо розучувати таку-то пісню, а й зацікавити їх. Наприклад, перед розучуванням білоруської народної пісні «Сів комарик на дубочок» можна сказати:

— *Діти, ми часто не звертаємо уваги на маленькі істоти: метеликів, коників, комариків. Але вони також живі, і часом з ними трапляються різні пригоди. Так ось, жив та був собі в лісі*

маленький комарик, і одного разу з ним сталося щось неймовірне... Хочете знати, що?.. Тоді уважно слухайте. Про це ви дізнаєтеся з пісні.

Іноді можна ознайомити дітей з історією твору, якщо вона цікава для них.

Перед прослухуванням корисно запропонувати учням розказати потім, про що йдеться в пісні. Це спонукає їх уважно слухати твір, сприймаючи його загалом.

Готувати учнів до сприймання пісні можна також, ознайомлюючи їх з віршованим текстом. Виразно прочитавши слова, учитель проводить бесіду про зміст і настрої твору, пропонує дітям охарактеризувати відповідну музику, що виникла в їхній уяві.

Демонстрування пісні має бути художнім, виразним. Можливі різні шляхи: виконання пісні вчителем або учнями, підготовленими заздалегідь, використання грамзапису. Бажано чергувати різні варіанти.

Після прослухування доцільно запитати дітей, чи сподобалася їм пісня. Звичайно вони відповідають на це запитання ствердно. Переживання позитивних емоцій, що їх викликав твір, полегшує його розучування.

У ході попередньої бесіди про пісню учні визначають її характер і засоби музичної виразності. Зміст розмови залежить від навчально-виховних завдань уроку, але за будь-яких умов слід звернути увагу на найважливіші засоби створення художніх образів пісні. Попередня бесіда сприяє розвиткові музичного мислення школярів. Вона має бути емоційною й короткою, щоб не пригасити бажання дітей розучувати твір.

Процес роботи над піснею зумовлений ступенем її складності, характером, особливостями куплету. Бажано не витрачати час на повторення тексту хором (це антихудожньо) і тим більше на запис дітьми літературного тексту; краще написати його заздалегідь на плакаті. Важливо організувати словникову роботу, тобто з'ясувати значення слів, які можуть бути незрозумілими для дітей. Пісню звичайно розучують музичними фразами, складні фрагменти бажано виконувати за допомогою вокально-хорових вправ.

У роботі доцільно урізноманітнювати методичні прийоми: «проспіваймо разом з фортепіано»; «а тепер самі»; «прослухайте, як я проспівую»; «співають тільки дівчатка»; «а тепер тільки хлопчики»; «проспіваймо всі разом». Завдяки цьому діти неодноразово чують і відтворюють мелодію та й заняття урізноманітнюється.

Під час розучування пісні можуть постати труднощі з відтворенням ритмічного і звуковисотного малюнка мелодії. Щоб

подолати їх, доцільно посилити аналітичний підхід: рукою показати напрям руху мелодії або проплескати ритмічний малюнок, іноді промовити літературний текст у ритмі пісні.

Звичайно пісню розучують протягом двох уроків. Її аналіз, що доповнює й уточнює попередню бесіду, проводять на другому уроці. Повторюють пісню також на наступних уроках. Якщо твір подобається дітям, то в подальшому, коли він буде для них «пройденим етапом», його можна використати як вокально-хорову вправу. Нескладну пісню (або її фрагмент) доцільно просольфеджувати.

Як показали спостереження шкільних уроків музики, типовими недоліками співу учнів молодших класів є відсутність наспівності, скандування кожного складу. Крикливий спів свідчить, що в дітей ще не розвинено художній смак, не виховано естетичне ставлення до співацького звучання. Якщо ці завдання не розв'язати в початкових класах, надмірно голосний спів буде звичним, і в подальшому учням нелегко усунути такі недоліки.

2.4. Поєднання пояснень з показом

Щоб позбутися вад голосного співу, вчителі звичайно вдаються до словесних пояснень. Вони говорять дітям, що треба не кричати, а співати, що крик — це не спів тощо. Проте їхні переконання схематичні й неефективні. Навчання буде успішним за умови опори на чуттєвий досвід дітей. Тому на уроках музики рекомендуємо не обмежуватися словами «голосний» і «тихий» звук, а застосовувати образні вирази, побудовані на різних асоціаціях.

Водночас слід брати до уваги асоціативність сприймання музики, що допоможе учням усвідомити характер художніх образів, почуття й настрої, передані в музиці. У зв'язку з тим, що спів є засобом вираження людських емоцій, можна використовувати й відповідні характеристики звуку (ліричний, ласкавий, радісний тощо).

Для визначення характеру й тембру співацького звуку доцільно застосовувати епітети, пов'язані не тільки зі слуховими, а й із зоровими, дотиковими відчуттями, використовуючи під час співацької діяльності учнів набутий досвід чуттєвого пізнання. Завдяки більш розвиненим у молодших школярів зоровим і дотиковим відчуттям та уявленням можна добитися ефективних результатів у формуванні в них потрібних уявлень про характер співацького звуку.

Наводимо орієнтовні характеристики співацького звуку, побудовані на різних асоціаціях. Із визначень-синонімів учитель може вибрати найбільш вдалі, що посилюватимуть образність

і виразність словесних пояснень. Кожній групі визначень-синонімів відповідають антоніми. Наводимо окремі з них:

Визначення-синоніми

голосний
крикливий
оглушливий
дзвінкий, сріблястий
яскравий
сліпучий
світлий, прозорий
променистий
м'який
ніжний, ласкавий
легкий
невагомий
польотний
повітряний
витончений
блискучий, іскристий
кришталевий

Визначення-антоніми

тихий
безшумний
неголосний
глухий, тихий
блідий
тьмянний
темний
похмурий
жорсткий, твердий
грубий, суровий
тяжкий
ваговитий
неповороткий
незграбний
грубий, масивний
бляклий

Застосовуючи образні визначення, передані інтонаційно різноманітно, широко й переконливо, учитель значно підвищує ефективність співацької діяльності школярів.

Проте не слід обмежуватися тільки словесними методами навчання. У роботі з учнями, зокрема молодшого шкільного віку, доцільно застосовувати також педагогічний показ, адже у зв'язку з невеликим музичним досвідом у дітей ще недостатньо сформовані внутрішні музично-слухові уявлення. Їм важко уявити потрібний темп, динаміку, характер звуку пісні, яку вони виконують. Тому важливо правильно і своєчасно показати, як саме треба проспівати ту чи іншу мелодію.

Доцільно поєднувати педагогічний показ і словесні пояснення. В одних випадках учитель може почати вокально-хорову роботу з показу, а потім прокоментувати його, в інших — навпаки: спочатку пояснити, як треба співати, потім показати. Важливо, щоб один з методів логічно доповнювався іншим і між учителем і дітьми було взаєморозуміння.

2.5. Зорові уявлення під час співу

Проте більшість дітей не завжди відчуває емоційний підтекст запропонованих визначень — очевидно, з причини обмеженості їхнього життєвого й художнього досвіду. Через те

варто доповнювати використані епітети, перетворивши їх на образні порівняння (яскравий, як сонце; темний, як нічне небо). Такі характеристики співацького звуку вже доступніші дітям, оскільки побудовані на знайомих явищах, котрі вони легко можуть уявити.

Зорові асоціації виникають у школярів не тільки у згаданих ситуаціях, а й тоді, коли характеристики співацького звуку пов'язані з дотиковими й іншими відчуттями, наприклад: м'який — жорсткий, легкий — важкий, граціозний — незграбний. У цих випадках образні порівняння також допоможуть дітям зрозуміти і правильно відтворити тембр звуку.

Зазначимо, що вибір характеристики співацького звуку (епітет чи образне порівняння) зумовлений рівнем музичного та інтелектуального розвитку учнів: чим він вищий, тим стисліші пояснення можна використовувати. Так, діти 6–7-річного віку не завжди розуміють, чого хоче від них учитель, через те в 1–2 класах бажано застосовувати не лише емоційні словесні характеристики, а й ігрові прийоми, побудовані на конкретних зорових образах. Невід'ємним компонентом ігрового прийому є уявна ситуація («уявіть собі, що ви на березі моря...», «...на вершині гори...», «...в дрімучому лісі...»). В окремих випадках її доповнюють елементами перевтілення вчителя і дітей. Іноді можна запропонувати учням відтворити на малюнку те, що відповідає, на їхню думку, характерові виконаної пісні.

З розвитком музичних та інтелектуальних навичок школярів поставлені завдання можна розв'язати швидше. Так, у роботі з дітьми 8–9-річного віку відпадає потреба в застосуванні ігрових прийомів. Епітети і образні порівняння, що характеризують співацький звук, дають, як правило, позитивний результат, і слід прагнути до того, аби учні самі їх знаходили. В окремих класах установлюється таке взаєморозуміння, що іноді можна обійтися навіть без словесних характеристик співацького звуку. У таких випадках корисно використати наочні зображення, що символізують різне темброве забарвлення звуку. Наприклад, втілити легке, польотне звучання може зображення метелика, важке, незграбне — бегемота. Подібні прийоми урізноманітнюють та емоційно поживляють урок, дають змогу зекономити час. Втім, часто застосовувати їх не слід.

Досвід переконує, що за допомогою зорових уявлень можна добитися позитивних наслідків у формуванні співацької культури дітей: забезпечити розвиток слухових уявлень про характер звуку, створити емоційний настрій і прищеплювати відповідні виконавські навички.

2.6. Формування художньої оцінки й самооцінки

Для вдосконалення вокально-хорової роботи з молодшими школярами рекомендуємо поряд з висловленням учительської оцінки щодо якості співів формувати художню оцінку й у дітей.

На думку вчених, оцінити — означає зіставити те, що сприймається, з естетичними критеріями, які вже ввійшли в досвід, смак особистості і є виявом її естетичної потреби. Внаслідок цього виникає оцінка предмета у вигляді емоційного ставлення до нього. Висловлюючи ці оцінки в судженнях, людина усвідомлює, що вона оцінює і як, а коли треба, то й роз'яснює, якими критеріями вона користується. Ігнорування оцінної діяльності дітей не сприяє використанню усього освітньо-виховного потенціалу мистецтва.

Оскільки хорový спів є колективною діяльністю, в якій бере участь кожний учень, для удосконалення вокально-хорової роботи неабияке значення має естетичне ставлення дітей не тільки до співу своїх товаришів (усього класу), а й до власного.

Удосконаленню співацької діяльності молодших школярів сприяють збагачення музичних вражень та їхній аналіз. Бажано, щоб учні, прослухавши на уроці в грамзапису пісні у виконанні дитячих хорів, аналізували не тільки характер музики, зміст і засоби художньої виразності, а і якість виконання, особливості звучання.

Крім того, усвідомлення виразальних можливостей свого голосу, розвиток тембрового слуху школярів буде успішнішим, якщо на уроках вони сприйматимуть і осмислюватимуть, як звучать різні музичні інструменти, зокрема фортепіано, баян, скрипка, віолончель, труба, арфа. Це допомагає дітям уважніше сприймати співацький звук і відрізняти лівітій тембр від глухого, м'який від різкого, легкий від важкуватого.

Для розвитку тембродинамічного слуху учнів можна запропонувати їм вибрати з кількох варіантів виконання пісні (вправи) той, в якому звучання було досконалим, і обґрунтувати свою відповідь. Це сприятиме усвідомленню виразального значення тембру в передачі характеру музичного твору.

На уроках музики нерідко вдаються до змагання: клас поділяють на групи, з'ясовуючи, яка з них краще виконує пісню (вправу). Потім організовують взаємооцінювання.

Проте учні рідко аргументують виставлені оцінки, тільки називаючи їх. А якщо аргументують, то дуже суб'єктивно й без достатнього обґрунтування. Молодий учитель не завжди погоджується з дітьми, але рідко коментує виставлені оцінки й ще рідше пропонує зробити це школярам. Таким чином, змагання має здебільшого формально-розважальний характер.

Навчально-виховне завдання змагання між рядами полягає не стільки у визначенні «переможця», скільки у формуванні в школярів критеріїв художньої оцінки. Бажано, щоб основні показники оцінки вчителя й учнів збігалися. Аби змаганням надати ділового характеру, можна посилити їх іг-

рову спрямованість: оцінки виставляють кілька учнів — «журі», обов'язково коментуючи якість виконання і враховуючи не тільки недоліки співу, а й досягнення. Хто-небудь з учнів (іноді й учитель) доповнює висновок «журі». З виховної точки зору бажано, щоб склад «журі» не був постійним.

Іноді на уроках вивчену пісню виконує хтось з учнів (со-ло) або невеликий вокальний ансамбль. У цих випадках молоді вчителі, виставляючи оцінки, звичайно обмежуються коротким коментуванням типу «молодці» або «не дуже». У чому саме діти «молодці» і що в них поки «не дуже», часто не з'ясовують. Тим часом сольні або ансамблеві співи можна використовувати для формування художньої оцінки й самооцінки.

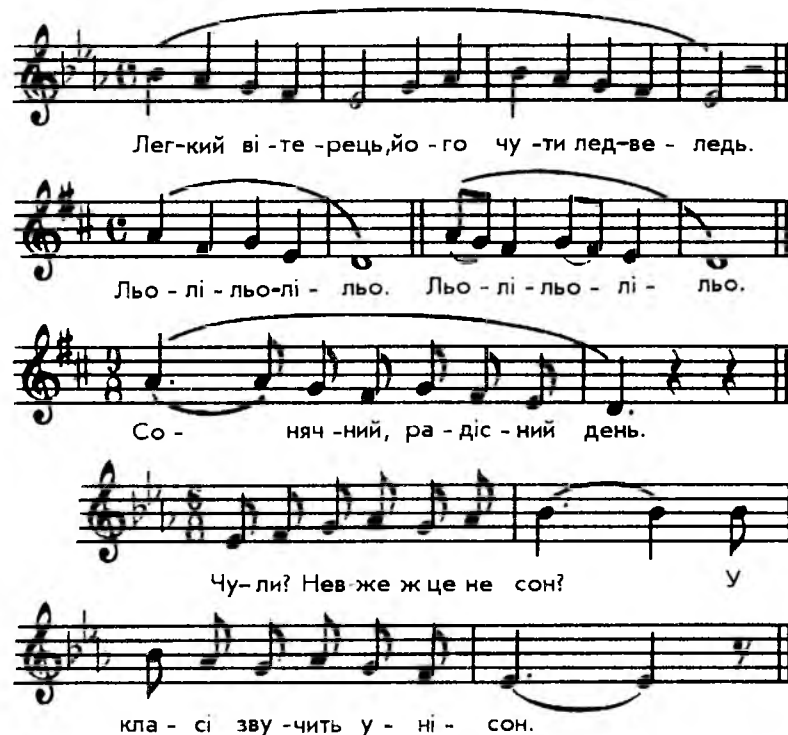
Найдоступнішою для молодших школярів є ретроспективна оцінка, прогностичну оцінку сформувати складніше.

Оцінка й самооцінка допомагають у навчанні. Оцінюючи співи однокласників і власні, учні починають краще розуміти зауваження вчителя і ставити відповідні вимоги до виконання. Знаючи критерії оцінки, діставши уявлення про досконалість, вони подумки порівнюють почуте з еталоном, усвідомлюють, до чого треба прагнути, як удосконалити спів, щоб досягти кращих результатів.

2.7. Досягнення кантиленного звучання

Серед учителів музики побутує думка, що дітям молодшого шкільного віку подобаються лише веселі пісні, виконані в рухливому темпі. Саме таким творам надають перевагу молоді вчителі. Але вони не сприяють виробленню співацької культури, бо діти співають здебільшого голосно, скандуючи кожний склад.

Не можна погодитися з тим, що молодшим школярам подобаються тільки веселі пісні, які виконуються у швидкому темпі. Вони із задоволенням слухають і співають спокійні, ліричні пісні, зокрема й сумні, якщо підготувати їх до цього, створити відповідний настрій. Музичний репертуар має складатися з різнохарактерних творів. Доцільно розучувати і співацькі вправи, які виконуються співучо, легато. Наприклад:

Вправи спокійного темпу привчають дітей «тягти звук», співати «світлим», «легким» звуком, тому радимо використовувати й фрагменти нескладних пісень кантиленного характеру або невеликі посівки:

КІТ ДРІМАВ

ЗАЙЧИК

Щоб зацікавити дітей піснями кантиленного характеру, бажано виконати ту чи іншу нескладну пісеньку спокійною, наспівною, ласкавою мелодією. Слід прагнути до того, щоб діти відчули красу пісні, розвивати їхню емоційну чутливість.

З метою формування в школярів вокально-хорових навичок рекомендуємо співати з ними й вправи без супроводу, щоб діти краще почули свій голос, а також спів однокласників, підлаштовувалися під загальне звучання.

Крім знань про музичні тембри, правила дихання та звукоутворення, бажано, щоб діти вже на перших уроках засвоїли поняття про музичну фразу, про розвиток мелодії. Це можна показати на прикладі нескладної, але яскравої у звуковисотному й ритмічному плані пісні. Наприклад:

ОСІННЯ ПІСЕНЬКА

Муз. Д. Васильєва-Буглая

Сл. А. Плещеева

Можна пояснити дітям, що мелодія цієї сумної пісні м'яко виникає нібито з тиші й поступово розвивається — це чути з її руху. Вона прагне досягти вершини, наближаючись до слова «осінь», потім слабшає і затихає.

У подібних випадках доцільно використати знання школярів з інших предметів. На уроках рідної мови вони вчили, що в кожному слові буває тільки один наголос і ненаголошений склад вимовляється тихіше. На основі цих знань діти визначають, що у слові «літо» наголос падає на перший склад.

Аналогічні завдання розв'язують й під час виконання пісні «Осінь» (муз. С. Красєва, сл. М. Івенсен). З допомогою вчителя діти визначають, що кожний куплет пісні складається з чотирьох невеликих музичних фраз, які мають свою кульмінацію (учням зрозуміліший вислів «головний звук»). Звучання пісні має бути м'яким, ласкавим, що відповідає її характеру. Звуки треба проспівувати не поспішаючи, нібито ми «намисто нанизуюмо на ниточку». Особливу увагу слід звер-

нути на те, щоб діти не акцентували ненаголошений склад у слові «листя».

Набувши досвіду оцінювання подібних випадків, молодші школярі на певному етапі навчання зможуть правильно орієнтуватися під час співу і тим самим запобігти аналогічним помилкам. Наприклад, вони, як правило, надто голосно співають закінчення музичних фраз у піснях, іноді дуже виділяють окремі звуки всередині фраз, що відповідають ненаголошеним складам літературного тексту пісень.

Усуненню аналогічних помилок сприяє й виразне читання тексту пісень з подальшим коментуванням, оскільки їх звуковисотний і ритмічний малюнок здебільшого відповідає інтонації віршованого тексту. Такий метод допоможе визначити ключові слова кожної фрази, логічні наголоси. Завдяки читанню й коментуванню тексту, а також аналізу мелодії діти привчаються вслухатися і вдумуватися в те, про що і як вони співають.

Названі недоліки мають місце й під час виконання пісень бадьорого, веселого характеру, що звучать у рухливому темпі. Свою емоційність, енергію, бажання добре проспівати діти виявляють у скандуванні кожного складу.

Робота щодо усунення подібних помилок буде ефективною, коли вчитель пояснить дітям поняття сильних і слабких долей, такту, затакту. Бажано уточнити, що ненаголошені склади, з яких починається текст, збігаються в мелодії зі слабкими долями такту, котрі не треба акцентувати.

Під час хорового співу нерідко показують рукою напрям руху мелодії. Перевагою цього методу є його наочність, доступність для молодших школярів. Він сприяє розвитку звуковисотного слуху. Учитель прагне, щоб рухи його рук були виразними, а діти наслідували їх. Проте занадто чіткі рухи, які відокремлюють ступені мелодії один від одного, мимоволі впливають на характер звуковедення під час співу: зникає наспівність, учні починають акцентувати кожний звук.

Щоб уникнути цього, не слід часто використовувати згаданий метод, зокрема якщо діти засвоїли напрям руху звуків мелодії і правильно інтонують. Крім того, рухи рук не повинні бути різкими, тим паче, коли це не відповідає характерові пісні.

Доцільно використовувати диригентський жест, що показує динамічні відтінки, фразування. Можливо, коли пісню вже вивчено, немає потреби диригувати кожний такт. Але в процесі її розучування з участю грамотного диригентського жесту наслідки будуть ефективнішими.

Буває й таке, що вчитель «перестарався», і діти почали співати занадто тихо. Але робити їм зауваження слід дуже

обережно. Якщо вчитель, спонукаючи їх співати голосніше, скаже приблизно таке: «Чого ж ви так тихо співаєте? Невже три дні нічого не їли?», то він буде змушений знову витратити чимало часу, щоб ліквідувати крик. У подібних випадках потрібна «ювелірна» робота: комплекс методів і прийомів, які вчитель обирає залежно від особливостей класу.

2.8. Виразність — головне завдання співу

Учитель має звертати увагу на вираз обличчя дітей, що співають. Іноді навіть під час виступу на концерті обличчя деяких учасників хорового колективу нічого не виражають. Але вираз обличчя є певною мірою показником того, наскільки в співах беруть участь емоції та уява. Проте навряд чи варто давати учням прямолінійні вказівки типу: «В цьому місці треба нахмурити брови, а тут підняти їх угору» і т. п. Вчитель завжди має виходити зі змісту пісні, прагнути викликати в дітей роботу думки, уяви, ті чи інші почуття і, як природний результат створеного настрою, в них з'явиться відповідний вираз обличчя.

Є ще один важливий момент, заради якого слід добиватися виразності обличчя дітей під час виконання пісень: забарвлення звуку залежить від формування голосних, від положення рота. Весела пісня потребує світлого звучання, яке досягається тим, що треба «ледь посміхнутися». В піснях, які потребують темнішого, суворого звуку, треба звужити рот, округлити його. Цей зв'язок між змістом пісні, характером звуку й виразом обличчя можуть зрозуміти учні 2–4 класів. Але, підкреслимо, бажано уникати будь-якої надмірності й неприродності.

Є рація, щоб у пісенному репертуарі для кожного класу були твори різної складності. Робота над невеликими й нескладними піснями допоможе дітям нагромадити музично-слухові уявлення та сформувати співацькі навички. Коли такі пісні вивчено, їх можна використати як розспівки. Складніші твори потрібні для того, щоб учні вчилися долати труднощі.

Пісні розучуються по-різному, залежно від ступеня складності для того чи іншого класу. Деякі невеликі пісеньки можна вивчити на одному уроці, але чи варто прагнути до того, щоб розучувати таким чином кожну пісню, як це іноді буває? На наш погляд, недоцільно занадто багато часу відразу ж приділяти розучуванню пісні, адже на це може знадобитися весь урок. Від одноманітної діяльності діти стомлюються, а якість співів погіршується.

Корисніше, якщо складну пісню розучують поступово, протягом трьох уроків. Це може відбуватися приблизно так:

на першому з них учням пропонується послухати її у виконанні вчителя й потім підспівувати приспів (як найлегшу частину пісні). На другому уроці приспів виучується вже детальніше, а заспів діти слухають і підспівують. На третьому уроці розучується заспів, а можливо, і вся пісня. Доцільність методики поступового розучування пісні в тому, що за цей час учні зможуть вслухатися й запам'ятати її, звикнути до пісенних інтонацій, що забезпечує кращі результати в розвигковій музичних здібностей дітей. Така методика дає вчителю змогу шоразу помічати в пісні щось нове, і це збагачує музичне сприймання школярів.

Коли пісню вивчено, можна застосувати різні варіанти методичного прийому, який у музичній педагогіці називають «орієнтацією на слухача»: «заспівайте, як на концерті»; «заспівайте так, щоб сподобалось усім вашим учителям»; «заспівайте, як для мами — красиво й лагідно».

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок.

У процесі хорового співу постають різноманітні і складні навчально-виховні завдання: формування вокально-хорових навичок, вибір грамотних і цікавих прийомів розучування пісень, виправлення недоліків.

Ефективними є методи педагогічного показу й словесних пояснень, використання позамузичних асоціацій, яскравих і образних епітетів.

Важливим і відповідальним є початковий етап навчання співу. У роботі, спрямованій на розвиток внутрішнього слуху дітей, доцільно орієнтуватися на багаторазовість сприймання музичних творів, оскільки відсутність потрібного запасу музичних вражень гальмує процес удосконалення музичних здібностей. Ефективні наслідки дає не лише репродуктивний метод навчання, а й метод спроб і помилок, що сприяє активізації слухового контролю.

Художня оцінка в процесі співацької діяльності не виникає стихійно. Щоб її сформувати, потрібна планомірна й цілеспрямована робота вчителя.

Однією з умов формування вміння оцінювати є набуття уявлень про те, яким має бути об'єкт, що сприймається. Через те на уроках музики учням треба давати знання, які сприяють виробленню оцінних критеріїв, зокрема про різні музичні тембри, про основні правила співів. Потрібно також знати елементи музичної грамоти.

Найдоступнішою для молодших школярів є ретроспективна оцінка співу однолітків. У формуванні оцінних критеріїв треба дбати, щоб вони були конкретними і зрозумілими. У процесі цілеспрямованої роботи можна сформувати в дітей і прогностичну оцінку.

Глава 3

ДИТЯЧА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ

3.1. Види творчих завдань

Одним з цікавих і корисних видів дитячої музичної творчості є імпровізація (від латинського *improvisus* — несподіваний, раптовий). Це особливий вид художньої діяльності, коли щось створюють безпосередньо під час виконання роботи.

Музичні імпровізації бувають різних видів. Найпоширенішими є співацькі й інструментальні. Досвід показує, що співацька імпровізація — одне з улюблених занять молодших школярів. Нею із задоволенням займаються не тільки діти, котрі добре вміють співати, а й ті, хто погано володіє голосом.

У статті «Про музично-творчі навички в дітей» Б. Асаф'єв писав, що головна мета співацької імпровізації — викликати в дітей «творчий музичний інстинкт», тобто звернути їхню увагу на те, що вони співають і грають. Отже, відмовляючись від зайвого раціоналізму, автор порушує питання усвідомленого, аналітичного підходу до музики.

Одним із завдань, які допоможуть сформувати навички співацької імпровізації, є, на думку Б. Асаф'єва, складання мелодії на запропонований літературний текст, якщо наявна мелодія не подобається. Але раніше слід з'ясувати, чому не подобається. Учні намагаються зімпровізувати кілька варіантів (якщо треба, їм допомагає вчитель) й оцінюють їх. Учений рекомендує: перш ніж оцінити створену мелодію, діти повинні самі її проспівати, тобто запам'ятати й відтворити. Можна запропонувати їм зімпровізувати підголосок до мелодії, якщо в них є відповідні навички [4].

Неабияку увагу музичній творчості дітей приділяла Н. Ветлугіна. Результати експерименту, проведеного під її керівництвом, довели можливість і доцільність музичної творчості для всіх дітей без винятку.

У своїй роботі Н. Ветлугіна впроваджувала музичні діалоги:

Учитель. Зайчику, зайчику, де ти бував?

Учень. На галявці танцював.

Завдання зрозумілі дітям, дії, які вони виконують, легко асоціюються з процесом мовлення. У такій формі запитальна інтонація звичайно затримується на нестійкому звукові, що викликає в того, хто відповідає, прагнення в інтонації наблизитися до стійкого звуку.

Н. Ветлугіна пропонує такі критерії оцінки дитячої пісенної творчості:

- мелодична лінія — її цілісність і спільність, напрям руху, співвідношення висхідного й низхідного руху, гармонійне поєднання інтервалів, наявність кульмінації;
- тональна будова мелодій, наявність стійких і нестійких звуків;
- ритм як організована послідовність звукових тривалостей — його повторність і варіаційність;
- спільність темпу, динаміки в зразку, запропонованому педагогом, і у відповіді дитини;

- будова музичної форми — її пропорційність чи асиметричність;
- спільність літературного тексту і мелодії — єдність змістових і музичних акцентів [5].

Педагогічні погляди Б. Асаф'єва і Н. Ветлугіної справили значний вплив на теорію і практику музичного виховання школярів.

Співацькі імпровізації в молодших класах, зокрема на літературний текст, застосовували й інші методисти. Прагнучи забезпечити систематичність творчих завдань і поступове їхнє ускладнення, вони пропонують дітям переходити від простих вправ (музичні діалоги) до вільної імпровізації — з набуттям учнями досвіду творчої діяльності.

Велику увагу дитячій музичній творчості приділила Л. Дмитрієва. У роботі з молодшими школярами вона використовувала такі прийоми:

1. Завдання для розвитку почуття ритму (придумати слова, фрази в даному ритмі; передати ритмічний мотив загадки на ударних інструментах і скласти до неї відповідь; наприклад: загадка «Хто в лісі стукає тук-тук?» Відповідь: «Дятел, дятел»).

2. Завдання для розвитку художньо-образних уявлень під час гри на дитячих музичних інструментах (створити «заклики птаха», звукові сигнали на засвоєних ступенях ладу; знайти варіанти завершення музичної фрази; скласти мелодії в характері маршу, польки, колицкової; створити музичні загадки типу «Що я бачив і чув у лісі?»; проілюструвати розповідь або маленьку історію музично-шумовим супроводом).

3. Завдання для розвитку творчого сприйняття музики (передати темп твору під час його звучання певним жестом, обрати інструмент для ритмічного супроводу мелодії).

Аналіз цих завдань свідчить, що в окремих випадках учитель обмежує творчу свободу дітей (певним ритмічним малюнком, ступенями ладу тощо). Завдяки цьому підвищується значення свідомості у творчій діяльності.

Проводячи дослідну роботу в школі, психологи О. Лазаревська і С. Науменко пропонували учням виконати такі творчі завдання:

- а) зімпровізувати короткий ритмічний малюнок;
- б) придумати віршований текст до окремих двотактових підрізків ритму;
- в) створити невеликий вірш про зиму;
- г) зімпровізувати мелодію до готових ритмізованих прикладів.

Психологи більш схильні до надання дітям свободи творчості, але в їхній роботі є й елементи навчання. Так, перше ніж виконати завдання а), школярі повторювали ритмосхеми, відтворені вчителем. Це було наче підказкою, оскільки настроювало слух на певну протяжність ритмосхеми (двотакт) і метроритм (чергування восьмих і четвертих тривало-

стей у розмірі дві чверті без затакту). Свобода творчості в завданнях б), в) і г) обмежувалася певним ритмічним малюнком. Перед виконанням останнього завдання діти тренувалися на легших вправах, створюючи мелодії до окремих слів, запитань і відповідей.

Зв'язок навчання й творчості виявився й у тому, що з основними музично-теоретичними поняттями та опорними знаннями, засобами музичної виразності школярі ознайомлювалися безпосередньо в процесі усвідомлення й аналізу спільної творчої діяльності. Вважаючи небажаним зайвий дидактизм у взаєминах з учнями, О. Лазаревська і С. Науменко пропонують тактовніший методичний прийом — «натяк-підказку».

На підставі аналізу методичної літератури можна зробити такі висновки:

1. Дитяча музична творчість є органічним елементом різних видів музичної діяльності: співу, слухання музики, гри на дитячих музичних інструментах.

2. Творчий процес сприяє розвитку в дітей мислення, уяви, спостережливості, активності, позитивних емоцій, а також спеціальних музичних здібностей, через те творчість у музичній діяльності має бути невід'ємним компонентом кожного уроку музики. Особливо важливо не пропустити сензитивний період — дошкільний і молодший шкільний вік.

3. Процес керівництва дитячою художньою творчістю складний і суперечливий. Учителю має надавати дітям певну свободу, одночасно залучаючи їх до навчання — набування знань, умінь і навичок.

3.2. Гра на дитячих музичних інструментах

Дитячі музичні інструменти можна класифікувати так:

- інструменти-іграшки зі звуком невизначеної висоти: брязкальця, бубни, барабани, кастаньєти, трикутники;
- інструменти, що видають звук тільки однієї висоти: дудки, ріжки, молоточки;
- інструменти-іграшки з фіксованою мелодією: музичні скриньки, органчики;
- інструменти з діатонічним або хроматичним звукорядом, серед яких можна виділити: струнні — цитри, домри, балалайки; духові — флейти, саксофони, кларнети; клавішні — баяни, акордеони, гармоніки; ударні — металофони, ксилофони; клавішно-духові — тріоли.

Педагогічна доцільність гри на дитячих музичних інструментах на уроках музики в школі полягає в тому, що цей вид діяльності допомагає забезпечити зв'язок з дошкільним музичним вихованням; викликає позитивні емоції в дітей; сприяє розвитку музичного слуху: звуковисотного, ритмічного, ладового, тембрового; дає змогу дітям виявити себе, особливо тим, хто не вміє чисто інтонувати, компенсувати їхній слабко-розвинений музичний слух.

Як і в інших видах діяльності, у грі на дитячих музичних інструментах завдання можуть бути як репродуктивного, так і творчого характеру. Прикладами завдань репродуктивного характеру є виконання на ксилофоні послівки (за нотним написом чи на слух) або на ударному інструменті того чи іншого ритмічного малюнка. До творчих завдань можна віднести такі: скласти ритмічний акомпанемент до пісні або твору із слухання музики; створити інструментальний супровід з використанням звуковисотних інструментів.

Можливі різні варіанти застосування дитячих музичних інструментів у класі. Наприклад, учитель каже: «Один ряд сьогодні буде оркестром». Важливо, якому саме рядові доручити це, адже бути оркестрантами хочуть усі діти. З одного боку, можна вибрати тих, хто краще поводить, адже оркестранти — люди дисципліновані й акуратні (виховний момент). З іншого боку, можливо, саме гра в оркестрі й буде чинником, що дисциплінує. Крім того, можна доручити грати на будь-якому інструменті тільки одному учневі (кожному по черзі). Особливу увагу слід звернути на дітей, котрі розуміють, що співають неправильно. Учителю, спостерігаючи за школярами, визначає, кому можна доручити грати на звуковисотних інструментах, а кому поки що на шумових (або однострунних).

Якщо в школі є багато різних дитячих музичних інструментів, можна створити оркестр. Бажано, щоб інструментів з тихим звучанням було більше (цитри, металофони), оскільки вони зручніші для гри й точніші за своїм строем. Оркестр може складатися з металофонів — 5–7, цитр — 6–8, тріол — 2–3, акордеонів — 1–2, кастаньєт і трикутників — по 2–3, бубнів, барабанів, тарілок — по одному інструменту. Якщо це клас-оркестр, то інструменти, що звучать низько, розташовують праворуч, високо — ліворуч, позаду — ударні. Можливий оркестр ксилофоністів. Він може звучати й під акомпанемент фортепіано.

Діти повинні не тільки знати назви інструментів, а й вміти охарактеризувати їхнє звучання. Наприклад, барабан гримить, як травневий грім; металофони дзвенять, як весняні краплі; цитри ніжні й кришталеві, мов перший сніжок. Можливі й інші асоціації — головне, щоб вони були яскравими, емоційними.

Для молодших школярів дуже важливий зовнішній вигляд музичних інструментів. Деякі заводи виготовляють, наприклад, однорядні металофони у вигляді якихось звіряток (звичайно вони настроєні в до-мажорному звукоряді). У 1–2 класах такий металофон може знайти й додаткове застосування. Наприклад, ось як був використаний у 2 класі металофон у

вигляді слоника. Діти розучували українську народну пісню «Женчикок-бренчикок», працювали над чистотою інтонування, слухали мелодію у виконанні голосом і на фортепіано. Для урізноманітнення методичних прийомів ми запропонували:

— *А тепер давайте послухаємо, як цю пісеньку заспіває нам слоник (мелодія звучить на металофоні). Вам сподобалося?*

— *Так!*

— *Ось і ви постарайтеся проспівати не гірше. А слоник тут стоятиме і уважно слухатиме (інструмент-іграшку ставимо на стіл учителя).*

Ми враховували, що подібний ігровий прийом не слід використовувати занадто часто й не зловживали ним. Але одного разу (приблизно через місяць), долаючи інтонаційні труднощі в іншій поспівці, хтось із дітей сказав:

— *У нас не дуже гарно виходить ця пісенька. Треба знову слоника попросити, аби він показав, як правильно співати.*

І всі діти почали дружно просити вчителя, щоб слоник знову з'явився в класі.

Хоч учні розуміли, що слоник — це металева іграшка, вони із задоволенням увійшли в ігрову ситуацію.

Цікаве й корисне творче завдання — супроводжувати на дитячих музичних інструментах пісню або твір під час слухання музики. Створюючи колективними зусиллями партитуру акомпанементу, бажано враховувати таке:

а) сильні долі виконувати яскравіше, слабкі — тихіше (якщо на них не передбачено акцент);

б) іноді можна заповнити акомпанементом паузу в мелодії;

в) коли музика розвивається й наближається до кульмінації, доцільно не лише посилити звучання, а й ускладнити супровід;

г) змінюючи супровід у кожній частині твору, можна показати його форму.

У виконанні подібних завдань учителю допоможуть художній смак і почуття міри.

У зв'язку з теорією свободи творчості постас запитання: чи можливо такі вправи виконувати спонтанно? Ймовірно, талановита дитина змогла б справитися з ними завдяки інтуїції. Але, як показує досвід, без опори на знання, тобто без навчання, якість виконання подібних завдань невисока. Чим більше в дітей знань, досвіду, чим сформованіші виконавські навички, тим кращий результат у цьому виді діяльності.

3.3. Творчі завдання в співацькій діяльності

У других класах СШ № 78 м. Одеси ми провели експериментальну роботу, мета якої — визначити шляхи й методи розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках музики. На основі концепції Л. Виготського ми припустили, що розвиток творчих здібностей учнів буде ефективнішим за умови випереджальної ролі навчання.

Контрольні уроки виявили знання другокласників про мелодію і акомпанемент, тривалість звуків, характер руху мелодії (поступеневий і стрибкоподібний, висхідний і низхідний). У школярів був сформований певний рівень музичного слуху.

Водночас діти не виділяли (або не пам'ятали) таких понять музичної грамоти, як тоніка, стійкі й нестійкі звуки, лад (мажор і мінор), такт, розмір (сильні і слабкі долі), музична фраза. Внаслідок цього в них не сформувалися вміння й навички, пов'язані з визначенням на слух ладового забарвлення твору, розміру, завершеності або незавершеності мелодії тощо.

Після виявлення знань, умінь і навичок школярів, їм було запропоновано виконати два завдання: скласти невелику мелодію і проспівати її на склад «ля»; створити мелодію на текст «Сонце в небі світить, ми йдемо в садок».

Результати виконання запропонованих завдань були невисокими. Так, лише троє учнів змогли створити мелодії, що закінчувалися на тоніці, мали чіткий ритмічний малюнок. Багатьом мелодіям була властива ладова невизначеність, нечіткість ритмічного малюнку, в окремих випадках за характером мелодія не відповідала словесному тексту.

Оскільки результати виконаної роботи були загалом невисокі, дітям запропонували додаткове, легше завдання — закінчити мелодію (доспівати). Проте й створені мелодії мали такі самі недоліки: нечіткий ритмічний малюнок, ладова невизначеність, незавершеність.

Наші спостереження свідчили, що другокласники виконували завдання з інтересом і захопленням. Це дає підставу сподіватися на подальший розвиток їхніх творчих здібностей, оскільки інтерес, як відомо, є однією з важливих передумов успіху в будь-якій діяльності.

Попередня перевірка показала, що однією з причин невисокого загалом рівня розвитку творчих здібностей школярів може бути спонтанність творчих виявів, не спрямованих учителем. Очевидно, доцільно підвищити роль педагога в керівництві музично-творчою діяльністю дітей, забезпечити взаємозв'язок навчання і творчого розвитку з випередженням навчання.

Ми вирішили посилити аналітичний підхід до творчої ро-

боти: актуалізувати відомі учням знання, уміння та з'ясувати ще не сформовані поняття.

Розробляючи методику навчання, виділили таку її поетапність:

1. Підготовчий етап — ритмізація текстів і одночасно виконання частково-пошукових завдань.

2. Другий етап — мелодизація текстів у поєднанні з аналізом музичних творів, що вивчаються.

3. Заключний етап — створення мелодії без віршованого тексту.

Така поетапність умовна, оскільки ми прагнули розв'язувати поставлені завдання протягом навчального року. Заключний етап не означає, що в цей період діти показали найвищі результати.

Підготовчий етап. Для ритмізації дітям було запропоновано невеликі літературні тексти. Учні пригадували, що в музиці бувають звуки різної тривалості, які укладаються в певні такти, дводольні або тридольні. Наприклад:

Кожний день йдемо ми в школу,
Там вчимося й ростемо.

Текст неголосно промовляємо, проплескуємо, визначаємо його розмір (дводольний або тридольний). Для наочності ритмічний малюнок записуємо на дошці:

2 $\bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} ||$

Листя кружляє повільно і тихо, 3 $\bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} ||$

Падає сумно на землю в садку. $\bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} ||$

На цьому етапі дітям бажано пояснити, що таке затакт, оскільки часто зустрічаються літературні тексти, які починаються з ненаголошених складів. Наприклад:

Снігопад, снігопад, 2 $\text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} ||$

Залетить, сніжинки, в сад.

Вчимося ми в школі читати й писати, 3 $\bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} ||$

І музику слухати, й гарно співати. $\bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} | \bar{\text{і}} \text{і} \text{і} ||$

Іноді в процесі ритмізації виникають проблемні ситуації з приводу того, чи застосовувати затакт. Наприклад:

Кожний день йдемо ми в школу,
Щоб зростати й вчитися.

Хоч текст починається з наголошеного складу, думки дітей розділилися: одні вважали, що ритмізацію треба починати із сильної долі, інші — зі слабкої.

Ми вирішили записати на дошці обидва варіанти й проаналізувати їх:

2 $\bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} ||$ 2 $\text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} ||$

Діти з допомогою вчителя розмірковують, що в цьому випадку можливі обидва варіанти. Проте вдаліший другий, той, що починається із затакту, оскільки перший варіант пов'язаний з акцентуванням не самостійних, а службових частин мови (сполучень). У другому варіанті на службові частини мови наголос не падає.

Аналогічна проблемна ситуація виникла й у процесі ритмізації такого тексту:

Завтра буде скрізь по селax 2 $\bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} ||$

Свято радісне й веселе. 2 $\text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} | \bar{\text{н}} \text{н} ||$

Після роздумів і порівнянь обрали другий варіант (із затактом) як вдаліший.

У подальшому діти дізнаються, що можливі й інші варіанти ритмізації, наприклад:

2 $\text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} | \bar{\text{і}} \text{н} ||$

На даному етапі творчого розвитку дітей можна обмежитися наведеними варіантами. Хоч у принципі все залежить від рівня розвитку музичних здібностей школярів. Не виключені варіанти з пунктирним ритмом.

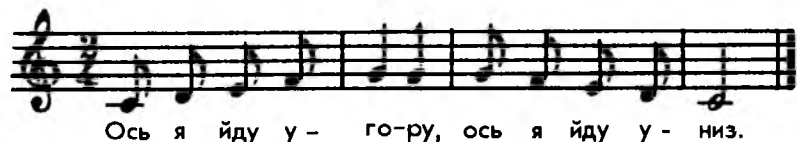
Для підготовки школярів до виконання частково-пошукових завдань, що включають елементи мелодизації, ми пояснили їм такі поняття, як «тоніка» й «музична фраза». Раніше невідомі поняття роз'яснювали на основі знайомих поспівок і пісень.

Частково-пошукові завдання з мелодизації тексту, запро-

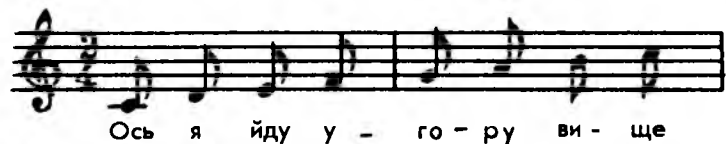
поновані дітям, поступово ускладнювали. Було запропоновано закінчити мелодію, доспівати в ній останній звук, останній такт, два останні такти.

Було проведено імпровізацію на текст «Звуки мандрували скрізь і прийшли до тоніки».

Одне із творчих завдань — достворити мелодію разом з віршованим текстом. Наприклад, діти знали поспівку, котру вони розучували і як вправу для розспівування, і як приклад з музичної грамоти:

Спочатку поспівку проаналізували з погляду звуковисотності й метроритму. Потім було запропоновано достворити її. Завдяки спільним зусиллям учителя й учнів з'явилися нові варіанти:

Зв'язок навчання і творчості виявлявся й у тому, що запропоновані завдання сприяли закріпленню окремих понять музичної грамоти. Наприклад, діти глибше відчували різницю між мажором і мінором, коли виконували завдання з достворення мелодії і слів нескладної пісеньки, змінивши лад.

Наводимо приклади достворення учнями мелодії й тексту до відомих дитячих пісеньок.

КІТ ДРІМАВ

Достворення:

ПАСТУШОК

Достворення:

Бажано, щоб перед початком співу вчитель зімпровізував на інструменті вступ: цим він започаткує певний темп. Слід також допомогти дітям у виборі динамічних відтінків, виконавських штрихів. В окремих пісеньках можливе прискорення або сповільнення темпу (відповідно до віршованого тексту).

Нерідкими були випадки, коли школярі не могли подолати слухові стереотипи й повторювали почутий варіант замість власного. Очевидно, це відбувається неусвідомлено. Для

подолання стереотипу ми посилили аналітичний підхід: допомогли дітям усвідомити звуковисотний і ритмічний малюнок мелодії.

3.4. Ускладнення творчих завдань

На другому етапі докладніше аналізували твори, призначені для співу і слухання музики. Коли діти правильно визначать кількість музичних фраз у пісні, яку вони розучують на уроці, доцільно запропонувати виявити схожість і відмінність між ними. Як правило, народні й дитячі пісні складаються з чотирьох фраз (в одному куплеті), і окремі фрази схожі. Застосовуючи метод графічного моделювання, бажано в цьому випадку схожі музичні фрази позначати однаковими геометричними фігурами, а ті, що відрізняються між собою, — різними.

Наприклад, діти мають почути, що українська народна пісня «Гая по садочку ходила» складається з чотирьох фраз, з яких друга схожа на першу, четверта — на третю. Пісні відповідає такий графічний малюнок: $\square \square \square \circ$. Типовою є схожість першої і третьої, другої й четвертої фраз, наприклад, у білоруській народній пісні «Сів комарик на дубочок». Графічне моделювання пофразної побудови мелодії може бути таким: $\circ \ominus \circ \ominus$. Іноді в пісні схожі тільки перша і друга фрази; третя й четверта відрізняються як між собою, так і від першої та другої. Потрібно досягати, щоб діти почули це, наприклад в українській народній пісні «Ой є в лісі калина», якій відповідає такий графічний малюнок: $\square \square \circ \triangle$.

Є інші особливості будови музичної мови: різні типи варіаційної структури (схожість музичних фраз з окремими відмінками). Бажано, щоб учні робили посильний аналіз кожної пісні. Такі завдання позитивно впливають на розвиток музичного мислення і сприяють усвідомленому ставленню до творчої роботи.

Закріплюючи набуті знання про мажор і мінор, діти з допомогою вчителя аналізували ладові особливості творів, призначених для співу і слухання. Для цього було використано графічне моделювання — кольорові зображення на картках: \odot — мажорний лад, \ominus — мінорний лад. В окремих випадках учні рукою показували ці символи: мажорний лад — розкрита долоня, мінорний лад — пальці сховалися в кулачок (у дітей виникають асоціації із сонечком і хмарою).

Бажано, щоб у процесі прослуховування музики школярі вміли не тільки визначити, в якому ладі звучить твір загалом, а й зміни його ладового забарвлення в певній частині. Доцільно розповідати дітям, що в окремих народних піснях одна

музична фраза може звучати в мажорі, інша — в мінорі (або навпаки), наприклад у російській народній пісні «Ходила маленька по борочку». Графічне моделювання: $\odot \ominus$.

Творча робота на даному етапі розпочалася зі створення коротких поспівок на запропонований текст (іноді словесні тексти учні складали з допомогою вчителя).

Зазначимо, що успіх творчої роботи на уроках музики залежить від правильного вибору літературних текстів. Вони мають бути невеликими за обсягом, чітко організовані в плані ритму, яскраво передавати основний настрій. Наприклад: «Батьківщино, слухай нас...»

Мелодизували текст таким чином. Учням було запропоновано «проспівати» мелодію на слова внутрішнім слухом і записати на дошці її ритмічний малюнок. З'явився перший варіант:

Потім з'ясовуємо характер майбутньої мелодії; діти визначають, що вона має бути наспівною, урочистою, адже звертаємося до нашої улюбленої Батьківщини. Виходячи з настрою, визначаємо, що мелодія повинна звучати в мажорному ладі. На дошці з'являється символ мажорного ладу. Більшість учнів вирішила, що рух звуків буде поступневим, а мелодія закінчуватиметься на тоніці.

З'явився такий варіант мелодизації:

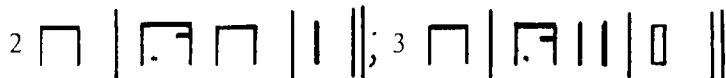
Учитель звертає увагу на можливі варіанти мелодизації тексту, підказує, що мелодія буде виразнішою, якщо виділити головне слово — «Батьківщино»; зробити це можна завдяки високому звуку, що випадає на наголошений склад слова. Один з учнів пропонує новий варіант:

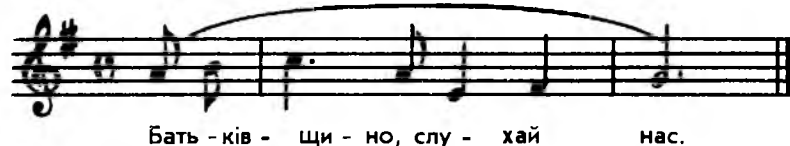
Міркуючи вголос, учитель запитує дітей:

— А як ще можна виділити слово «Батьківщино»?

Разом з'ясуємо, що наголошений склад у ньому можна підкреслити більшою тривалістю. Учитель або хтось із учнів відповідно коректує модель ритмічного малюнка:

Виникають нові варіанти мелодизації:

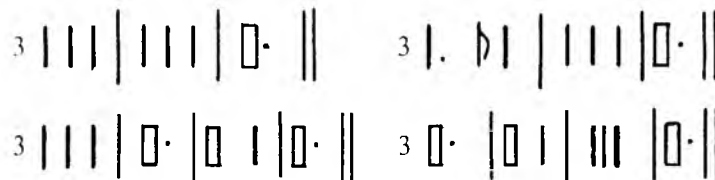

Ми прагнули до того, аби діти, створюючи різні варіанти мелодії, усвідомлювали, що наголошений склад у слові «Батьківщино» має відповідати сильній долі такту і найвищому в даній поспівці звукові. Підказали учням, що не обов'язково мелодія має закінчуватися на тоніці, адже передбачається її подальший розвиток. Крім того, рух звуків може бути не тільки поступеним, у мелодії можливі стрибки. Наприклад:

Так само мелодизували інші тексти. Наприклад: «Сонечко, ще посвіти!»

Графічне моделювання ритмічного малюнка:

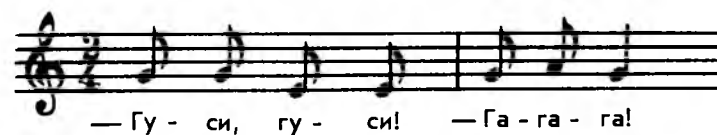
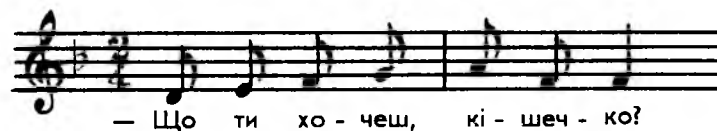

На запитання, яке слово треба виділити в цьому тексті, думки розділилися: одні вважали, що «посвіти», інші — «сонечко», треті — «ще» (у принципі можливі всі три варіанти).

Зацікавила школярів імпровізація діалогів на запропоновані літературні тексти. Як і в інших випадках, ми порівнювали музичну і словесну мови. У невеликих діалогах учні мають почути «запитання-відповідь». Учитель підказує, що запитальні інтонації звичайно закінчуються на більш високому звуці, ствердні — на нижчому, але більш стійкому (найчастіше на тоніці).

Музичні діалоги можна організовувати так: учитель (запитання) — учень (відповідь); учень (запитання) — учитель (відповідь); учень (запитання) — учень (відповідь).

Наводимо приклади музичних діалогів:

Вірш О. Прокоф'єва «Гуси-гуси» мелодизували без попередньої підготовки: свої відповіді учні зімпровізували приблизно в такому ритмі. Окремі діти не співали, а вигукували слова; мабуть, на це їх спровокував жартівливий характер тексту.

У творчій роботі використали також текст, який застосовувала Н. Ветлугіна, але інтерпретували його в різних танцювальних ритмах, адже зайчик «уміє виконувати різні танці» (пісенька виконується в ритмі різних танців).

Творчій роботі передували слухання музики в ритмі польки, вальсу, мазурки й бесіда про їхні характерні особливості.

На цьому етапі докладніше аналізували твори, призначені для слухання музики, звертаючи увагу на відповідність засобів виразності характерові музики. Наприклад, на основі прослуховування різних творів учитель допомагав дітям дійти висновку, що коли музика звучить у нижньому регістрі, вона може зображати великого (а іноді й страшного) звіра або передавати настрій таємничості, настороженості. І навпаки, музика, що звучить у верхньому регістрі, може змальовувати маленькі, рухливі істоти або передавати радісний, безтурботний настрій.

У роботі ми забезпечували міжпредметні зв'язки не тільки з літературою, а й з образотворчим мистецтвом, пропонуючи дітям виконати малюнок під враженням прослуханої музики.

На заключному етапі зв'язок музики та образотворчого мистецтва забезпечували за допомогою аналогій між ладовими особливостями музики й різними кольоровими поєднаннями.

Ми прагнули, щоб учні, прослухавши твір, змогли якомога точніше його охарактеризувати. Наприклад, п'єса, що звучить у мажорному ладі, може мати веселий, радісний, урочистий, закличний, променистий характер. Щоб передати мажорну музику, діти використали яскраві кольори: червоний, жовтогарячий, вишневий, малиновий.

Твори, написані в мінорному ладі, можуть бути сумними,

лілідними. Дітей треба привчити уважно вслухатися в музику, оскільки мінорне забарвлення складніше для сприймання. Якщо мажор простіший і зрозумілий щодо переданого в музиці настрою або емоційного стану, то мінор неоднозначний. Під час слухання мінорних творів у деяких дітей виникають асоціації тільки з темними, похмурими тонами (темно-сірим, темно-коричневим). Така одноплановість збіднює художнє сприймання. Доцільно пояснити дітям, що мінор буває не тільки темний, похмурий. Він може виражати злість, ненависть або зображати негативних персонажів, може передавати й світлий сум, задумливість, тобто матиме різне забарвлення.

Як ми зазначали, основним завданням на даному етапі було створення мелодії без віршованого тексту. До виконання цього складного завдання учні готувалися поступово, у процесі співів, слухання й аналізу музичних творів.

Ми пропонували дітям охарактеризувати музику і втілені в ній образи, але не після, а перед прослуховуванням. Наприклад, учні сказали, що п'єса «Зозуля» звучатиме в помірному темпі, неголосно, в ній обов'язково будуть звуконаслідувальні моменти. Усе це й було у фортепіанній п'єсі «Зозуля» Л. Вербовського. Після слухання твору запитали дітей:

— Що ми почули в цій музиці таке, про що не здогадалися?.. Виявляється, у середині п'єси пташка перестала кукувати, темп уповільнився. Може, вона втомилася або її увагу привернув перехожий. Невеликий перепочинок — і зозуля знову співає свою пісеньку.

На запитання, якою, на їхню думку, має бути музика під назвою «Весняна казочка», діти відповіли: у швидкому темпі, з переважанням голосних звуків. Порівнюючи свої прогнози з фортепіанною п'єсою А. Штогаренка, вони з допомогою вчителя виявили, що композитор розповів нам іншу песняну казочку — тиху, ніжну. Очевидно, він намалював картину ранньої весни, коли природа ще не розмалювала все навкруги яскравими фарбами; вона несміливо пробуджується після зимового сну. Мелодична лінія в музиці хвилеподібна, плавно переходить з одного регістру в інший, і ми наче чуємо різні голоси.

Створення невеликих мелодій без віршованого тексту становить певні труднощі для молодших школярів, оскільки для цього потрібний високий рівень уяви й музичного мислення, хоча більшість з них (самостійно або з допомогою вчителя) справлялася з подібними завданнями. Далося взяти те, що різноманітні творчі завдання діти виконували на кожному уроці. Як і в інших видах музичної діяльності, використовували казкові образи. Пропонували дітям проспівати (спочат-

ку «про себе», потім уголос) мелодію, що відповідає тому чи іншому персонажу. Працювали на основі українських народних казок: «Казка про Івашечка і про відьму», «Журавель сватає Чаплю», «Царівна-жаба» та ін.

Результати експериментальної роботи свідчать, що творчі здібності молодших школярів розвивалися поступово. Протягом навчального року підвищувалися грамотність, самостійність під час виконання творчих завдань, виявлялася емоційна чутливість, що є важливим показником естетичної культури особистості.

3.5. Музично-ритмічні рухи

Створенню творчої атмосфери на уроках сприяють також музично-ритмічні рухи як один з видів музично-виконавської діяльності. Ще на початку XX століття поширення в багатьох країнах набула система ритмічного виховання, яку розробив швейцарський педагог Е. Жак-Далькроз. Вона спрямована на те, щоб, використовуючи спеціально дібрані вправи, розвивати в дітей музичний слух, пам'ять, чуття ритму, пластичну виразність рухів. Відповідні дослідження проводять і у вітчизняній педагогіці (Н. Ветлугіна, С. Конорова, М. Румер, К. Самолдіна та ін.).

Музично-ритмічні рухи мають велике значення. Слухаючи музику, діти стежать за розвитком художнього образу. У свою чергу, слухова увага сприяє збагаченню музичної пам'яті, що спирається на слуховий і руховий аналізатори. Виконуючи рухи під музику, діти уявляють той чи інший образ. Рухи бувають зафіксованими, складеними із знайомих елементів, але в окремих випадках музично-ігровий образ відтворюється по-новому, зі змінами — отже, в процесі музично-ритмічних рухів розвивається не тільки відтворювальна, а й творча уява. Крім того, цей вид діяльності спонукає дітей переживати музику. Відчуваючи красу музичного твору і своїх рухів, вони емоційно збагачуються.

Проте, незважаючи на значення музично-ритмічних рухів у художньому розвитку дітей, їх, на жаль, рідше використовують на уроках музики в загальноосвітній школі, ніж у дошкільних установах. Доведено, що однією з причин зниження емоційно-захопленого ставлення першокласників до уроків музики є порушення наступності в роботі дитячого садка і школи. Учнів першого класу, як і старших дошкільнят, приваблюють завдання моторно-рухового характеру, що можна використати в музичному вихованні.

У школі доцільно застосовувати різноманітні музично-ритмічні рухи, що пов'язані з навчальним матеріалом уроку і можуть виконувати роль як методу, за допомогою якого діти усвідомлюють окремі поняття музичної грамоти, так і засобу самовиявлення дитини.

У першому випадку ритмічні рухи виконують на прохання вчителя залежно від поставлених на уроці завдань. Наприклад, під час ритмізації дитячої промовки або лічилки (у дводольному розмірі), четвертні тривалості можна відтвори-

ти оплесками в долоні, восьмі — ударами кулачків один об одного. Бажано передати також метричну пульсацію, розгойдуючись у різні боки, як маятник годинника.

З інтересом виконують молодші школярі рухи, що імітують гру на різних музичних інструментах: сопілці, балалайці, скрипці, арфі тощо. Такі завдання сприяють емоційному ставленню дітей до уроків музики. Крім того, допомагають учителю у здійсненні зворотного зв'язку: він бачить, хто з учнів правильно почув звучання того чи іншого інструмента.

В умовах шкільного уроку можна організувати лише невеликий танок у тій частині класу, де немає парт. Учні, які в даний момент не беруть участі в танку, можуть співати, акомпанувати на дитячих музичних інструментах. Участь у хороноподі під знайому музику допоможе учням осмислити деякі особливості музичної форми.

Ефективні також ритмічні рухи творчого характеру, зокрема руками, елементи танцю, пантоміми. Іноді виконання подібних завдань пов'язане з перевтіленням у певний образ, що сприяє розвитку творчої уяви.

Учням 6–7-річного віку часом заважає рухатися погана координація рухів. Діти механічно копіюють рухи своїх однокласників або вчителя. Їх не слід підганяти або докоряти на помилки; треба порадити вслухатися в музику й уявити той чи інший образ, його характерні особливості. Некоординованість і неритмічність рухів залежить іноді від надмірного збудження, знервованості дітей. У таких випадках доцільно добирати спокійну музику.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що розвиток дитячої музичної творчості великою мірою залежить від наявності творчих здібностей школярів; продуманої системи відповідних завдань; емоційної налаштованості дітей на творчість, якій сприяє спільна діяльність, співтворчість учнів і вчителя в різних видах художньої діяльності; упевненості учнів у своїх силах, розкутості.

Розділ 2

СТРУКТУРА УРОКУ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Глава 4

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВИДІВ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНШІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ УРОКУ

4.1. Доцільність комплексної структури уроку

У шкільній практиці є, в основному, два погляди на побудову уроку музики. Представники одного з них вважають, що урок має бути різноманітним (комплексним), іншого — одноплановим. В обох випадках ідеться про структуру уроку, тобто співвідношення його складових компонентів.

Одноманітно побудовані уроки розраховані на якийсь один вид музичної діяльності: хоровий спів або слухання музики, сольфеджування (сольмізацію). Вони дають змогу забезпечити міцне засвоєння навчального матеріалу, і вчитель використовує для розучування тих або інших вправ (пісень) стільки часу, скільки потрібно для розв'язання поставлених завдань. З іншого боку, витрачаючи на будь-який вид діяльності урок, учитель фактично перетворює кожний його компонент на самостійну дисципліну, що й зумовлює одноманітність навчального процесу.

Якщо педагог не тільки розв'язує вузькотехнологічні завдання, а й дбає про загальномузичний розвиток школярів, то він, певно, прагнучиме подолати одноплановість занять. Про це свідчить практичний досвід учителів, які вважають: щоб навчитися гарно співати, зовсім немає потреби тільки й робити, що співати. Як для художнього виконання, так і для формування співацьких навичок велике значення має загальний музичний розвиток, «музичний розум».

Одноманітно побудований урок ускладнює розвиток музичних здібностей учнів. Відомо, що для кожної дитини властиве певне поєднання музичних здібностей, які розвиваються нерівномірно. Кожний з видів музичної діяльності сприяє удосконаленню тих або інших музичних здібностей. Різні види діяльності, об'єднані в комплекс, ефективніше впливають на формування й розвиток музичних здібностей.

Треба мати на увазі, що музичні здібності дітей розвиваються за принципом компенсації. За теорією Б. Теплова, відносна слабкість будь-якої здібності може бути компенсована іншою, розвиненішою в дитини. Отже, залучення учнів до різноманітних видів діяльності доцільно розглядати як умову, що сприяє формуванню й розвитку музичних здібностей.

Одноманітна структура уроку небажана й тому, що призводить до втомлення учнів молодшого шкільного віку. Як відомо, увага дітей ще нестійка, їм важко зосередитися на виконанні однотипових завдань. Різноманітність форм і методів роботи є одним з найважливіших чинників уважності учнів протягом усього уроку, посилення їхнього інтересу до занять.

Якщо заняття присвячують одному компонентові дисципліни (найчастіше співу), то ставлять багато навчальних завдань, для розв'язання яких знадобиться цілий урок. У таких випадках доцільно обмежити обсяг вимог до учнів або спростити їх, тоді для досягнення поставленої мети буде потрібно менше часу, і з'явиться можливість для занять іншими видами музичної діяльності.

Наприклад, учитель має розучити з дітьми складну пісню. Якщо він планує зробити це протягом двох уроків, то їх треба повністю присвятити тільки розучуванню пісні. Доцільніше спланувати роботу над піснею на трьох-чотирьох уроках. Перше ознайомлення з твором можна розглядати як попереднє прослухування: учитель виконує пісню й проводить коротку бесіду, присвячену їй. Бажано запропонувати учням підспівувати найпростіші фрази (частіше вони трапляються в приспіві). На другому уроці можна розучити приспів пісні (заспів вони слухають у виконанні вчителя). На наступному уроці розучують заспів) і виконують пісню загалом.

Методика поступового розучування пісні дає змогу тривалий час «спілкуватися» з нею, що сприяє кращому її запам'ятовуванню. Перевага такої методики в тому, що пісня майже місяць на вустах у учнів. За цей час вони краще запам'ятовують її текст, мелодію і мають змогу повторювати вдома. До того ж, пісню розучують без надмірних зусиль.

Те саме стосується й слухання музики. Захоплюючись цим видом діяльності, окремі вчителі намагаються вирішити на одному уроці кілька завдань, спрямованих на формування навичок музичного сприймання. Вони пропонують учням для прослухування на одному уроці різні твори, вдаються до їх аналізу, прагнучи активізувати пізнавальні процеси учнів. Проте на певному етапі уроку в молодших школярів настає втома. Діти не можуть протягом тривалого часу зосереджуватися на одному виді діяльності.

Бувають уроки, на яких учитель захоплюється музичною грамотою, сольфеджуванням. Діти записують у зошити музичні приклади, повторюють правила, вчать сольфеджувати (сольмізувати), тобто виконують низку одноманітних завдань, характерних для занять із сольфеджіо або теорії музики в спеціальній музичній школі. Якщо в музичних навчальних закладах професійного спрямування такі уроки можливі (хоча бажано їх урізноманітнювати), то в загальноосвітніх школах вони нецікаві.

Очевидно, захоплення вчителя одним видом музичної діяльності можна пояснити тим, що він здобув освіту хормейстера, теоретика або виконавця-інструменталіста й залежно від цього розробляє методику уроків. Професійна спрямованість спеціальної освіти вчителя, звичайно, впливає на його педагогічну діяльність, це природно. Більше того, у роботі з дітьми бажано максимально реалізувати свої потенційні творчі можливості. Втім головним орієнтиром для вчителя мають бути не стільки власні професійні інтереси й нахили, скільки усвідомлення завдань виховання, навчання й розвитку школярів. Якщо педагог розуміє перевагу комплексних уроків порівняно з одноплановими, він прагнучиме подолати однобічність своєї музичної підготовки. Б. Асаф'єв писав, що вчитель музики у загальноосвітній школі не повинен бути «спецом» в якійсь одній галузі музики. Він має бути й теоретиком, і регентом, і водночас музичним істориком, і музичним етнографом, і виконавцем, який володіє інструментом, щоб завжди бути готовим спрямувати увагу в той чи інший бік [4].

Однією з хиб уроків музики є відсутність взаємозв'язку між різними видами музичної діяльності, коли компоненти уроку ізольовані один від одного, й незрозуміло, чому саме використовують ті чи інші твори, за яким принципом їх поєднують в єдине ціле. Сутність комплексної структури уроку в тому й полягає, що застосовані види музичної діяльності мають бути взаємозумовлені і взаємопов'язані між собою. Якщо урок ділять на частини, естетичне чуття цілого в учня не задовольняється.

Цікаві спогади про відомого вчителя-методиста Н. Гродзенську однієї з її учениць: «...взаємозв'язок усіх видів роботи такий, що неможливо говорити про „розділи“ уроку; практично їх немає, а є єдиний цілісний процес, що йде нібито на одному диханні... Але це не завжди і не всім вдається. Нелегко буває знайти те єдине, що може об'єднати весь урок».

4.2. Напрями взаємозв'язку компонентів уроку

На наш погляд, подолання ізолюваності видів діяльності на уроці музики сприятимуть такі напрями їх взаємозв'язку залежно від навчально-виховних завдань: розуміння учнями змістової сутності музики; ознайомлення з основами музичної грамоти; формування виконавських умінь і навичок; розвиток творчих здібностей.

Розуміння змістової сутності музики. Виділення цього напрямку взаємозв'язку видів діяльності зумовлене завданням музичного виховання — забезпечити розуміння учнями того, що музика відбиває життя в різних його виявах. Стосовно

учнів молодших класів — це зображення картин природи, птахів, тварин, казкових персонажів, характерів людей.

Як правило, кожний музичний твір проінтий певним настроєм, породжує ті чи інші емоції. Навчити дітей пережити музику — важливе завдання, реалізація якого сприяє формуванню естетичних і моральних рис школярів.

Забезпечити розуміння змістової сутності музики допоможе взаємозв'язок співів, гри на музичних інструментах, слухання музики, використання ритмічних рухів, окремих видів художньої діяльності (сприймання казки, картини, пейзажу).

Ознайомлення учнів з основами музичної грамоти. У музичному навчанні й вихованні молодших школярів важливим є усвідомлення засобів музичної виразності, за допомогою яких композитор втілює той чи інший задум. Знання учнями основ музичної грамоти позначаються на розвитку їхнього музичного мислення, навичок диференційованого сприймання музики, розуміння її метроритмічних, тембродинамічних, ладових особливостей, а також формотворних елементів.

На уроках є можливість залучати учнів до різних видів художньої діяльності, використовувати аналогії. Це зумовлено тим, що мажорне або мінорне забарвлення властиве не тільки музичним, а й літературним творам; форму оповідань, віршів можна порівняти з відповідними особливостями музичних творів (наприклад тричастинною). За допомогою аналогій виділяють загальне і специфічне в різних видах мистецтва.

Формування виконавських умінь і навичок. Є узагальнені вміння й навички, зокрема й такі, що формуються в різних видах музичної діяльності.

Одне із завдань учителя — формувати естетичне ставлення до звучання. Під час співу, гри на дитячих музичних інструментах важливо добиватися красивого, нефорсованого звуку; увагу дітей до звучання привертають також, коли слухають музику.

Увагу слід приділити виробленню навичок виконання з різною динамікою та артикуляцією, зокрема під час співу, гри на музичних інструментах, застосування ритмічних рухів.

Важливо також навчати дітей читати ноти з аркуша; успіх у роботі залежатиме від того, наскільки гра на дитячих музичних інструментах пов'язана зі співом, сольмізацією.

Взаємозв'язок різних видів діяльності забезпечує перенесення вироблених навичок з одного з них на інший, наприклад гри на дитячих музичних інструментах в хоровий спів.

Розвитку творчих здібностей учнів великою мірою сприяє діяльність пошукового характеру. На уроках музики доцільно пропонувати дітям такі завдання: придумати назву для музичного твору; закінчити мелодію або казку; аранжувати знайому пісню, інструментувати п'єсу. Успіх у роботі залежить від вза-

смов'язку слухання музики, співу, гри на дитячих музичних інструментах, ритміки, допоміжних видів діяльності.

Виділені напрями взаємозв'язку видів діяльності можна забезпечити на будь-якому уроці, якщо на кожному з них ставити комплекс відповідних завдань. Розглянемо докладніше, як саме пов'язувати на уроках різні його компоненти — види діяльності.

4.3. Забезпечення взаємозв'язку компонентів уроку

Взаємозв'язок хорового співу і слухання музики можна забезпечити різними способами. Передусім, порівнянням музичного матеріалу для співу і слухання, взявши за основу настрої і характер у музиці, засоби художньої виразності. Треба мати на увазі, що музичні твори, які діти співають і слухають, можуть бути схожими або контрастними. Наприклад:

Музичний матеріал	Можливі варіанти взаємозв'язку
1. Спів — «Веселий музикант» А. Філіпенка; слухання музики — «Осінній настрій» Ю. Іщенко.	За характером: бадьорий, радісний — ліричний, задумливий; за темпом: обидва твори у помірному темпі; за ладовими особливостями: мажор — мінор; за способом виконання: вокальний твір (хоровий або сольний) — інструментальна п'єса; за метроритмічними особливостями: дводольний розмір — чотиридольний розмір; обидва твори починаються із сильної долі.
2. Спів — «Щебетала пташечка» українська народна пісня; слухання музики — «Скерцино» В. Косенка.	За характером: спокійний, наспівний — легкий, витончений; за темпом: помірний — швидкий; за ладовими особливостями: мажор — мінор; за способом виконання: вокальний твір (хоровий або сольний) — інструментальна п'єса; за метроритмічними особливостями: повний такт — затакт; чотиридольний розмір — тридольний розмір; за авторством: народна пісня — п'єса, створена композитором.

Аналіз уроків музики свідчить, що кожний вид діяльності можна розглядати як самостійний компонент і як допоміжний метод. Наприклад, слухання музики може бути відносно

окремою складовою уроку, а уважне вслуховування в музику — умовою виконавської діяльності школярів (співу, гри на дитячих музичних інструментах). Імпровізація може бути самостійним видом діяльності, але її використовують і для активізації мислення учнів під час співу, інструментального музикування, слухання музики.

Види діяльності, що переважають на уроці, назвемо домінуючими. Їх визначають під час підготовки до кожного уроку на основі навчально-виховних завдань.

Хоровий спів можна розглядати і як допоміжний метод, що використовують для надання допомоги учням; зокрема в засвоєнні окремих понять музичної грамоти; запам'ятовуванні теми творів для слухання музики; визначенні виразності інструментального твору; розвиткові творчих здібностей.

Відчуті виразність інструментального твору допоможе проспівування його мелодії, завдяки якому діти краще вслуховуються в музику, наче «пропускаючи її крізь себе». Можна навіть проспівати мелодію твору, призначеного для слухання музики, як пісню. Наприклад, рекомендуємо проспівати з дітьми мелодію «Старовинної французької пісеньки» П. Чайковського на слова Е. Александрової (переклад з російської Е. Печерської) (бажано транспонувати в зручнішу для дітей тональність, зокрема, у *фа мінор*):

Від річки йде вітрець, він спокій нам несе,
І пролітають білі хмари вдалечінь.
Кудись вони спішать, струмляться, як вода.
Неначе ті птахи, і слід їх пропада.

Ось десь далекий дзвін тремтить, зове!
Чи хтось до серця вістки подає?
Біжить, дзюрчить вода, минає швидко час,
А пісня ця живе і завжди буде в нас!

Для розучування цієї пісеньки потрібний час, через те на кількох уроках хоровий спів домінуватиме.

Гру на дитячих музичних інструментах використовують найчастіше як допоміжний метод у хоровому співі й слуханні музики. Застосування дитячих музичних інструментів сприяє розвитку в молодших школярів координації слуху й голосу; творчих музичних здібностей; розумінню особливостей музичних творів.

Іноді гра на дитячих музичних інструментах домінує в діяльності учнів. Водночас учитель залучає дітей до творчості: складання «партитури», забезпечення ансамблю.

Нерідко на уроці практикують одночасно різні види музичної діяльності. Так, грою на дитячих музичних інструментах можна супроводити спів. Сприймаючи музику, діти

реагують на неї відповідними ритмічними рухами, що виконують звичайно функцію допоміжного методу (пластичного інтонування).

Буває, що одна частина класу співає, друга — акомпанує на дитячих музичних інструментах, третя — слухає. Такий розподіл обов'язків забезпечують звичайно за допомогою ігрового методу: один ряд — хор, другий — оркестр, третій — слухачі. Одночасне застосування різних видів музичної діяльності можна вважати одним з варіантів комплексної структури уроку.

4.4. Різноманітність в уроках засобами словесної творчості

У процесі слухання музики є можливість активізувати літературно-творчі здібності дітей, якщо запропонувати їм створити невеликі вірші до мелодій окремих фортепіанних п'єс.

Наприклад «Колискова» (муз. А. Філіпа):

На добраніч, спи, моя Катрусе.
Все спокійно, тихо засинай.
Про лисичку казочку послухай
І привіт від нас їй передай.
Ось і добра казка закінчилась.
Все спокійно, тихо засинай.

Інший вірш на мелодію «Колискової»:

Ніч, вже пізно, сплять птахи і мушки,
Сплять ведмеді, зайці та слони.
Ти лягай зручніше на подушку,
Щоб наснилися радісні сни.
Ніч, вже пізно, всі давно заснули,
Засинати треба вже й тобі.

В одному з других класів учні запропонували створити свої вірші до мелодії української народної пісні «Щебетала пташечка»:

У першому класі було виконано фортепіанну п'єсу Д. Кабелевського «Іжачок», але діти відчували складність у визначенні її назви. Ми запропонували їм відгадати таку загадку:

Загадку діти відразу відгадали. Було створено й такі вірші на мелодію «Іжачка»:

Йоржик в лісі не дрімав, Йоржик хату збудував. Ой приходьте, всі звірючки, Пригошати буду вас. Прибігайте, всі подружки, Танцювати всім ураз!	Йоржик, ти не позіхай, Швидко зайця здоганяй! Ой, бігом біжить наш йоржик, Він старається, дивак. Але зайчика малого Не здогнати аж ніяк.
--	--

4.5. Досягнення єдності видів діяльності з допомогою теми уроку

Забезпечити логічний зв'язок різних видів музичної діяльності допоможе тема уроку. Наприклад, вступний урок за темою «Перші музичні спогади» (І клас, І чверть) можна провести так:

— Діти, ви, звичайно, не раз слухали музику, особливо в дитячому садку. Співали про маму, природу, пташок і про різних

тварин. Кожна пісенька по-своєму красива. Зараз я проспівую вам ще одну. Ви уважно її послухайте і скажіть, чи вона вам знайома і про кого в ній йдеться.

Учитель виконує «Пісню Лисички» з дитячої опери М. Лисенка «Коза-дереза», проводить бесіду про пісню й розучує її.

— Діти, недавно ви стали школярами. А коли були ще маленькими, мама, укладаючи вас у ліжечко, що робила, аби ви швидше заснули?

— Розповідала казку.

— А ще що?

— Співала пісеньку.

— А хто пам'ятає, як називається пісенька, що допомагає заснути?.. Забули? Ну, нічого. Зараз послухаємо музику, ви розповісте, яка вона, і, можливо, пригадаєте, як її називають.

Звучить «Колискова» (муз. Я. Степового).

Учитель проводить бесіду про твір відповідно до завдань уроку.

— Увечері треба вчасно засинати, бо на світанку нас може розбудити... хто? Правильно, півник. Я проспівую вам зараз пісеньку, і не про одного півника, а відразу про двох. Це українська народна пісня «Два півники». А ви послухайте і скажіть, чи чули її раніше, і спробуйте передати рухами музику.

Учитель співає «Два півники», допомагаючи дітям виконувати музично-ритмічні рухи.

Наступний урок можна провести за таким планом.

Спочатку після розспівування продовжують розучувати «Пісню Лисички» М. Лисенка. Потім можна провести таку бесіду:

— Діти, хто з вас пам'ятає, яку музику ми слухали на минулому уроці?

Школярі з допомогою вчителя згадують твір.

— А чи помітили ви, яка лисичка акуратна, не полінувалася прибрати в хаті, щоб було чисто й затишно. Адже ви теж допомагаєте мамі, чи не так?.. А може, іноді допоможете їй заколисати братика або сестричку?.. А для цього вам потрібно розучити яку пісеньку?

— Колискову.

— Правильно. Тепер я заспівую вам українську народну пісню «Котику сіренький». Послухайте, хто хоче навчитися співати її, підніміть руки.

Учитель розучує пісню з дітьми.

— Є в мене знайомий хлопчик Миколка. Теж першокласник. Нещодавно він проспівав цю пісеньку своїй маленькій сестричці, заколивав її та й сам заснув. І сниться йому, що знайшов він різні музичні інструменти, про які давно мріяв. Ви, напевне, знаєте, які це інструменти. Хто нам підкаже?

Учитель вивішує на дошці малюнки із зображенням скрипки, балалайки й барабана; діти називають інструменти.

— Грає мій знайомий Миколка на цих інструментах, і раптом бачить, що під його музику почали танцювати... Хто б ви думали?.. Зайчики! У них, виявляється, гарний музичний слух. Про цей дивний сон йдеться у пісеньці «Веселий музикант». Послухайте її і спробуйте уявити, що грає на різних інструментах.

Учитель виконує пісню (муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної).

— Чи сподобалася пісня? Вивчимо її на наступному уроці?

— Так!

На цих уроках тематична лінія допомогла забезпечити взаємозв'язок співу, слухання музики й виконання ритмічних рухів.

4.6. Урахування емоційного змісту музичних творів

Плануючи структуру уроку й музичний матеріал, доцільно враховувати, що тривале перевантаження будь-яким одним видом діяльності спричиняє втоми. Втома розвивається, якщо не враховують емоційне забарвлення творів для виконання і слухання.

Досвід роботи багатьох педагогів свідчить, що одним з найкращих варіантів побудови уроку музики є такий, коли спочатку вчитель розучує або повторює з дітьми пісні сумного характеру, а потім слухає з ними радісну, веселу музику. Деяке закономірне зниження працездатності в середині уроку компенсує її підвищення наприкінці. Якщо на початку заняття розучують або повторюють бадьорі, енергійні пісні, то в другій половині можна послухати твори спокійного, наспівного звучання. Такий варіант побудови уроку також сприяє збереженню працездатності учнів.

Якщо на початку уроку вчитель планує слухання сумної музики, то потім треба співати веселі пісні. Коли виконують і сприймають однохарактерні пісні, працездатність наприкінці уроку спадає. Деяке зниження працездатності має місце, як-

що після слухання веселої музики співають пісні сумного характеру. Вдалою є побудова уроку, на якому використовують твори для співу і слухання жартівливого, веселого, енергійного звучання.

Наш досвід переконує, що в молодших класах уроки бажано закінчувати в мажорних, світлих тонах. Через те на першому зі згаданих уроків діти спочатку розучували веселу, жваву «Пісню Лисички», потім слухали спокійну, ліричну «Колискову» й наприкінці — жартівливу, мажорну пісню «Два півники». У середині другого уроку звучали мінорна колискова «Котику сіренький», потім жартівлива «Веселий музикант». Слухання творів веселого характеру наприкінці уроків доповнювали музично-ритмічними рухами.

4.7. Зв'язок методичної структури уроку з дидактичною

У побудові уроку музики важливо, крім методичної структури, враховувати й дидактичну.

Відомо, що дидактична структура комбінованого уроку не може бути універсальною. Це стосується й занять з музики. Так, можливі різні структурні варіанти уроку музики. Наприклад:

- хоровий спів — музична грамота — слухання музики;
- музична грамота — хоровий спів — слухання музики;
- слухання музики — хоровий спів — музична грамота.

Водночас гра на дитячих музичних інструментах і музично-ритмічні рухи можуть супроводжувати будь-який з таких компонентів комбінованого уроку, як опитування, актуалізація опорних знань, вивчення нового матеріалу та ін.

Іноді методична структура уроку музики буває ще складнішою. Якийсь вид музичної діяльності через деякий час може повторитися (на основі іншого музичного матеріалу), наприклад, проникаючи в інший. Такий взаємозв'язок компонентів методичної структури уроку дає змогу планувати безліч варіантів, що важко піддаються чіткій класифікації. Готуючись до уроку, вчитель обирає той із них, який допоможе йому краще розкрити тему, досягти мети, розв'язати поставлені навчально-виховні завдання.

Отже, новий матеріал може бути в одному з багатьох видів діяльності на будь-якому часовому відрізку уроку. Це стосується й опитування, яке може передувати поясненню нового матеріалу або, навпаки, закінчувати його.

Специфічним для уроків музики є традиційне опитування. Оскільки його мета — виявити, яких знань набувають школярі, його бажано проводити на уроці неодноразово, згід-

но з видами музичної діяльності, що чергуються. Учитель повинен знати, як школярі засвоїли навчальний матеріал і зі співу, слухання музики, інструментального музикування. Мета опитування на уроках музики та з інших предметів збігається лише частково. На заняттях мистецтва вона відображає зовнішній, формально-логічний бік навчання. Хоча й сьогодні ще немало архаїчних уроків музики, коли вчителя цікавить лише знання дітьми літературного тексту розучуваних пісень. Внутрішня сутність опитування в іншому, а саме, в тому, щоб допомогти дітям висловити власні думки про музику. Це зумовлено особливостями сприймання музики, що становить основу будь-якої музичної діяльності.

Один із шляхів забезпечення цілісності уроку — визначення наперед його драматургії: зав'язки, розвитку, кульмінації, розв'язки. Кульмінація уроку заснована здебільшого на проблемній ситуації і буває найчастіше, коли минуло дві третини уроку (як і в художньому творі).

Отже, урок музики — складне цілісне утворення, в якому нерозривно пов'язані різні компоненти методичної та дидактичної структур. Особливо багатопланова методична структура уроку. Кожний з видів музичної діяльності має свої, часткові навчальні завдання. Якщо вчитель зможе інтегрувати на уроці згадані види діяльності, підпорядковуючи часткові завдання загальним, він виконає головну мету — забезпечить виховання в учнів естетичного, творчого ставлення до мистецтва й дійсності.

Глава 5

МУЗИЧНА ГРАМОТА В СТРУКТУРІ УРОКУ

5.1. Призначення музичної грамоти в школі, основні принципи й методи її освоєння

Музичну грамоту не можна зводити до нотної грамоти, як це іноді буває в шкільній практиці. Її завдання ширші: навчити дітей не тільки розуміти нотний запис, а й опановувати музичну мову. Через те знання з музичної грамоти можна умовно поділити на: а) музично-історичні, набуті на основі ознайомлення школярів з творами народної творчості, композиторів минулого і сучасних (про музичні жанри, стилі тощо); б) музично-теоретичні, пов'язані з нотним записом.

Музична грамота в школі не є самоціллю. Вона може допомогти глибше розуміти, вправно й осмислено виконувати музику. Іншими словами, музична грамота — це засіб реалізації дидактичного принципу свідомості в музичному навчанні.

Оскільки головне завдання музичної грамоти — допомогти дітям почути й усвідомити музичні явища, основний принцип її навчання в тому, що музичні знання мають подаватися не умоглядно, а на основі музично-слухових уявлень. Музичну термінологію треба застосовувати так, щоб термін узагальнював те, що вже відомо на основі попередніх спостережень. Термін не повинен випереджати явища, котрі він визначає, але які ще невідомі. Знання про музику мають бути наслідком свідомого цілеспрямованого сприймання музики і висновків, зафіксованих у вигляді повідомлень, зроблених учнями з допомогою вчителя. Саме тому основні методи навчання музичної грамоти збігаються з деякими методами розвитку музичного сприймання, зокрема:

1. **Метод порівняння.** Молодші школярі легше сприймають контрастність, ніж схожість, через те спочатку треба порівнювати музичні явища, що різняться між собою. Наприклад, звуки високі — низькі, довгі — короткі, тихі — голосні та ін. Поступово контраст зменшується.

2. **Метод варіювання,** заснований на порівнянні зміненого варіанта музики з оригіналом. Так, можна пропонувати дітям прослухати мелодію або фрагмент музичного твору і під час повторного прослухування визначити, що змінилося (звуківисотний чи ритмічний малюнок, темп, динаміка тощо).

3. **Метод моделювання,** тобто створення своєрідної моделі того або іншого музичного явища: звуківисотності — показ долонею напрямку руху мелодії; ритму — проплескування ритмічного малюнка; динаміки — розведення і наближення долонь; звуківисотності й ладу — знаки рукою за релятивною системою.

Варіанти останнього методу виконують за допомогою нескладних рухів у просторі, тому такий вид моделювання можна назвати просторово-руховим. Його доцільність у взаємозв'язку слуху, зору й руху, що забезпечує міцне засвоєння знань.

Крім просторово-рухового, на уроках музики застосовують також графічне моделювання: звуківисотності — зображення звуківисотного малюнка мелодії рисочками, листочками тощо, малюнок-сходинки, якими «мандрує» нота; ритму — □ (восьмі), | (четвертні), ▯ (половинні); ладу — ☼ — мажор, ☾ — мінор; форми — АВА або ○△○ та ін.; динаміки — < > .

4. **Метод порівняння музики й мовлення,** що ґрунтується на схожих ознаках, таких як темп, динаміка, тембр, інтонацій-

ність, розміреність (метроритм, наголоси в словах), розчленованість (розділові знаки, цезури).

5. **Ігровий метод,** який може доповнювати інші методи, оскільки елемент гри можна застосовувати на будь-якому етапі уроку.

Розглянемо методику формування в молодших школярів конкретних понять музичної грамоти.

5.2. Формування понять, пов'язаних зі звуківисотністю в музиці

Поняття звуківисотності доцільно формувати на основі контрастного за висотою звучання музики. Як відомо, найдоступнішим для дітей є сприймання програмних музичних творів. У бесіді звуківисотність бажано пов'язати з характером музики. Наприклад, слухаючи фортепіанну п'єсу В. Косенка «Полька», діти зазначають, що звуки в ній високі, а це надає їй легкості. В уяві учнів виникають маленькі істоти, які перелітають з одного дерева на інше, — можливо, це пташенята чи метелики. У контрастній п'єсі А. Мухи «Білий ведмідь» музика звучить у нижньому регістрі. Діти уявляють важкі кроки ведмеда.

Протягом кількох уроків школярі слухають різні твори, в котрих звуківисотність має неабияке значення для створення певного образу. Закріпити це поняття можна на матеріалі фортепіанної п'єси П. Берліна «Поросята, які маршують» (перед виконанням учитель не повідомляє назви твору). Прослухавши музику, діти з'ясовують, насамперед, що вона маршова. Потім учитель запитує, в якому регістрі звучить п'єса і кого вона зображає. Учні (можна з допомогою вчителя) висловлюють, що звуки «щоразу підвищуються», отже, музика зображає не одного персонажа, а кількох. Дітям повідомляють назву п'єси. Разом з учителем вони розмірковують, що композитор, очевидно, розповідає про сім'ю поросят, які виїхали на прогулянку: попереду поважно крокує тато, далі мама, братик і сестричка — згідно зі зростом, через те музика звучить у висхідному плані.

Для закріплення знань про високі й низькі звуки можна запропонувати дітям визначити на слух напрям руху мелодії, але зробити це в цікавій формі.

Учитель: Одного разу мій знайомий першокласник Миколка виліз на дерево. Побачивши це, мама поклікала його додому. Як ви гадаєте, діти, чи послухав Миколка маму? (учитель грає арпеджіо в висхідному русі, учні відповідають, що хлопчик маму не послухав, а поліз ще вище).

Покликав Миколку додому тато. Чи послухав він? (Звучить арпеджіо в низхідному русі, діти відповідають, що Миколка послухав тата, швидко спустився з дерева й побіг додому.)

Зі звуковисотністю учнів доцільно ознайомлювати не тільки під час слухання музики, а й у процесі хорового співу, розв'язуючи й такі навчальні завдання: формування унісонного звучання, правильного дихання, звукоутворення і звуковедення, розширення діапазону співацьких голосів.

Спочатку бажано вивчити нескладну послівку, наприклад:

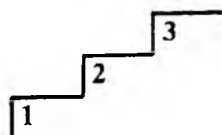
Діти повинні зрозуміти, що послівка виконується на незмінному звуці. Варто проспівати:

Повтори точніше звук,
Розвивай музичний слух.

Діапазон послівок поступово розширюється, розучують нескладні триступеневі мелодії в зручній для дітей тональності, наприклад:

Щоб учням було легше усвідомити звуковисотні співвідношення, застосовуємо такий наочний посібник:

Під час співу хтось із дітей або вчитель показує на «сходинах», як рухається мелодія, інші роблять те саме рукою,

уявляючи «сходинку» перед собою (метод моделювання). Учитель, спостерігаючи за учнями, допомагає їм правильно виконати завдання. Після того, як школярі засвоїли триступеневі послівки без стрибків, можна перейти до нескладних пісеньок з невеликими стрибками, наприклад: «Ходить зайчик по саду», «Пастушок».

Потім доцільно перейти до розучування чотириступеневих послівок, які діти засвоюють так само: за допомогою малюнка-сходинки й моделювання звуковисотного малюнка мелодії. Учителю не слід підказувати учням, що нова пісенька складається з чотирьох ступенів. Буде краще, якщо він скаже: «Зараз я заспіваю пісеньку, а ви уважно послухайте й визначіть, скільки різних звуків у ній звучить». Якщо учні не зможуть відповісти, треба допомогти їм запитанням-підказкою — чи підходить до неї наша сходинка (треступенева), і таким чином знайти правильну відповідь. Наприклад:

Графічний малюнок до цієї та інших пісеньок хтось із учнів зображує на дошці самостійно.

Так само ознайомлюємося і з мелодіями, що складаються з п'яти ступенів («Галя по садочку ходила», «Зайчик» та ін.). Поступово діапазон пісень розширюється й досягає семиступеневого звукоряду.

Метод моделювання звуковисотного малюнка мелодії використовуємо й у засвоєнні складнішого пісенного репертуру, виконуючи окремі фрагменти в повільнішому темпі. Завдяки цьому процес інтонування стає усвідомленим.

5.3. Освоєння метроритмічних особливостей музики

Спостереження показали, що діти краще сприймають не дроблення довгих тривалостей, а збільшення коротких. Тому ознайомлення з тривалостями звуків бажано розпочинати з п'ятих і четвертих, що відповідає руховій активності ді-

Крім того, як помітив К. Чуковський, у багатьох дитячих лічилках, дражнилках однаковий метроритм — хорей (чергування наголошеного й ненаголошеного складів). Очевидно, він найближчий до біологічних ритмів дитини. Через те ознайомлення з метроритмом слід починати з дводольного розміру.

Де ж мій зай - чик, де ж мій по - бі - гай - чик?

Учитель: Якщо ми уважно послухаємо, то почуємо, що звуки в цій приспівці неоднакові: одні тягнуться довше, а інші... як?.. Швидше, наче коротші. Давайте спробуємо кожний звук зобразити рисочкою: довгий звук — довгою рисочкою, короткий — меншою. Спочатку зробимо це в повітрі, а потім хтось на малює на дошці:

Учитель: Довгі звуки наче крокують, а короткі біжать. Давайте так і заспіваємо.

Крок, крок, крок, крок, бі- гай, бі- гай, крок, крок.

Учитель: Раптом одного дня рисочки сказали: «Діти, ви гарно співаєте, але ми не дуже добре чуємо лежачи. Чи не можна нам підвестися, щоб краще вас чути?» Дозволимо рисочкам підвестися?.. А хто може це намалювати?

Де ж мій зай - чик, де ж мій по - бі - гай - чик?

г) зіграти поспівку на одному з дитячих музичних інструментів.

Учитель: *Одного дня рисочки перетворилися на дзвоники: довгі — на великі, короткі — на малі. А чи знаєте ви, діти, що сталося з музичними звуками? Вони відразу ж стали дзвінками. Великий дзвоник співає так: «дон», а маленькі так: «ді-лі, ді-лі». Спробуймо й ми так заспівати, як дзвоники (показує малюнок).*

Доцільність використання ритмоскладів «бігай-крок» у тому, що вони дуже конкретні за своїм значенням, це допомагає дітям зрозуміти співвідношення тривалостей звуків. Проте бажано швидко перейти на ритмосклади «ділі-дон», оскільки вони зручніші для вокалізації. Горизонтальні рисочки легше асоціюються з тривалостями звуків, вертикальні допоможуть підготувати школярів до освоєння нотного запису.

Коли учні впевнено орієнтуватимуться у визначенні на слух різних тривалостей, у просторово-руховому й графічному моделюванні ритмічного малюнка розучуваних поспівків, слід сказати їм про назви тривалостей в теорії музики.

Для закріплення понять про тривалості звуків рекомендуємо вивчити таку вправу:

Б'є го-дин-ник зве-жі: «Бом - бом»,
і на-стін-ний вто-рить: «Бом - бом,
бом - бом». А бу-диль-ник хо-дить так: «Тік -
так, тік - так, тік - так»; на ру-ці ма-лій ше-
по-че: «Ті-кі-ті-кі - так, ті-кі-ті-кі - так».

Бажано, щоб вправу діти співали по нотах. Виконувати її можна в різних варіантах: а) вчитель співає текст «від автора», учні — бій годинників; б) так само, але бій годинників виконує не увесь клас, а групи («великі годинники», «настінні годинники», «будильники», «наручні годиннички»); в) аналогічно б), але текст «від автора» також співає група школярів; г) «годинники» вступають по черзі й повторюють свої позивні до кінця поспівки.

Останній варіант найважчий, але дуже подобається дітям.

Буває, що окремі школярі замість ритмічного малюнка пісні проплескують кожен долю. Це пояснюється тим, що основу чуття метроритму становить відчуття метричної пульсації. Тому треба навчити дітей розрізняти поняття «ритм» і «пульс» (така назва умовна, вона доступна для них і точно відбиває сутність явища). Учитель може так пояснити слово пульс: він є в людей, у тварин, у всіх живих істот. Музика також жива, отже, і в ній є пульс.

Щоб сформувати в дітей названі поняття, скористаємося такою вправою: хтось із учнів проплескує «пульс» (це легше), а вчитель одночасно відтворює ритмічний малюнок.

Потім замість учителя ритмічний малюнок простукує учень. Щоб дітям було легше виконати свою партію в цьому двоєсередньому ансамблі, «пульс» можна визначати не оплесками, а на дитячому ударному інструменті. Якщо хтось із учнів виконує ритмічний малюнок неправильно, учитель має пояснити, що оплески повинні відповідати кожному складові, і попросити дитину вимовити текст по складах.

Супроводжувати оплесками або іншими способами можна будь-яку пісню або твір для слухання музики.

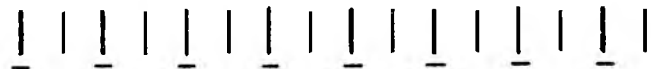
Поняття сильної і слабкої долі доцільно пояснити за допомогою знайомої пісні. Наприклад:

ВИЙДИ, ВИЙДИ, СОНЕЧКО

Українська народна пісня

Вий - ди, вий - ди, со - неч - ко,
на ді - до - ве по - леч - ко, на ба - би - не
зіл - ляч - ко, на на - ше по - дві - р'яч - ко.

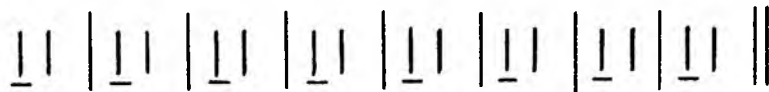
Один із учнів читає текст пісні, зберігаючи її ритмічний малюнок. Одночасно вчитель зображує на дошці схему, кожна рисочка якої відповідає ударові «пульсу». Хтось із дітей підкреслює більш «важкі» склади, на які здебільшого падає наголос:

Потім учитель пропонує проспівати мелодію зі словами й без них, допомагає з'ясувати, що навіть тоді, коли мелодія звучить без слів, у ній також є наголоси. Для наочності він, наспівуючи мелодію, показує її на рисочках. Діти з подивом

довідаються, що малюнок підходить і для літературного, й для музичного тексту. Учитель пояснює, що склади в «музичній мові» називають долями, а наголошені долі — сильними, ненаголошені — слабкими.

На цьому уроці можна пояснити й поняття «такт», використавши той самий малюнок. Доцільно вдатися до аналогії: у письмовій мові між словами робимо невеличкі інтервали, у нотному записі маленькі відрізки музики відокремлюють вертикальними рисочками

Учитель уточнює, що як поетична мова складається зі слів, так і музична мова — з тактів. Слова поділяються на склади, такти — на долі. Як не буває слова без наголосу, так і в кожному такті обов'язково є сильна доля: у музиці вона завжди перша. Тому тактові рисочки ставлять перед сильними долями.

У процесі аналітичної роботи вчитель підготував дітей до засвоєння поняття «розмір», доповнюючи словесні пояснення наочним засобом: на малюнку добре видно, що кожний такт складається з двох долей. Треба сказати, що маємо дводольні такти, в яких кожна перша доля — сильна, друга — слабка. На початковому етапі навчання, котрий у методиці музичного виховання визначають як донотний, доцільно допомогти дітям засвоїти поняття «розмір», замінивши його висловом «дводольний такт».

Аби діти зрозуміли, що сильні й слабкі долі чергуються в музиці рівномірно, повторюючись через рівні проміжки часу, бажано протягом двох-трьох уроків пропонувати їм різні практичні завдання:

а) слухаючи знайомі пісні або інструментальні твори у дводольному розмірі, проплескувати вже не «пульс», а тільки сильні долі;

б) сприймаючи музику, що її виконує вчитель (з різною метричною структурою), визначити, до якого твору підходить зображений на дошці малюнок;

в) під час слухання музики намагатися змодельювати її метричну структуру: сильні долі фіксувати оплесками в долоні, слабкі — тихими ударами пальців по парті;

г) слухати музику й одночасно маршувати; для цього вибирати марші, написані у дводольному розмірі, наприклад, «Марш дерев'яних солдатиків» П. Чайковського, «Марш» Є. Юцевича;

г) супроводжуючи музику грою на дитячих музичних інструментах, підкреслювати сильні долі.

Ці завдання (крім г) можна виконати в процесі сприймання таких фортепіанних п'єс, як «Український танець» Ю. Шуровського, «Полька» І. Ковача, «Танцювальна» М. Любарського, «Українська пісня» А. Дроздова, «Коломийки» А. Лазоренка.

Закріпивши в різних видах практичної діяльності поняття «дводольний такт», доцільно перейти до пояснення поняття «тридольний такт». Слух учнів буде підготовлений до цього, оскільки твори, написані в тридольному розмірі, вони вже чули, але ще не аналізували.

Для першого ознайомлення з тридольним тактом рекомендуємо обрати музичну п'єсу, яка звучить у нешвидкому темпі, інакше дітям буде важко визначити кількість долей у кожному такті. Наприклад:

«ГАННУСЯ»

Чеська народна пісня

Далі працюємо як раніше, але надаючи більшої самостійності школярам. Бажано, щоб графічний малюнок створили діти (з допомогою вчителя):

Учитель співає мелодію пісні, показуючи долі на малюнку, і діти переконуються в тому, що кожний такт містить у собі по три долі.

Для закріплення поняття «тридольний такт» можна застосувати рекомендовані вище завдання на основі таких фортепіанних творів, як «Пісня» М. Любарського, «Повільний вальс» Д. Кабалецького, «Маленька танцівниця» А. Гладковського, «Ліричний вальс» із танців ляльок Д. Шостаковича, «Подібно вальсу» М. Сільванського та ін. Слухаючи тво-

ри в рухливішому темпі (зокрема, вальсоподібні), можна варіювати завдання: запропонувати дітям виконати відповідні рухи руками в різні боки (на кожен сильну долю напрям руху змінюється).

Ряд вправ доцільно виконати, використовуючи метод порівняння музики й мовлення. Наприклад, учитель називає і записує на дошці кілька дитячих імен, які мають два склади (з наголосом на першому), пропонуючи учням змінити імена так, щоб вони з двоскладових перетворилися на трискладові: Іра, Люда, Толя, Вова — Ірочка, Людочка, Толечка, Вовочка.

Діти, не поспішаючи, вимовляють ці імена, моделюючи їхню метричну структуру рухами рук, потім показують на мажорках. Можна навіть створити з цими словами пісеньку.

Для закріплення знань про сильні й слабкі долі, дводольні й тридольні такти можна вдатися до порівняння з віршованими текстами, запропонувавши школярам визначити їхню метроритмічну структуру. Наприклад:

1. Знають навіть всі малюта:
Скоро в нас веселе свято.
2. Сонечко світить, співають пташки,
Будем в садку працювать залюбки.

Бажано на основі різних текстів виконати творче завдання — ритмізувати й мелодизувати їх.

Далі слід ознайомити учнів з поняттям «затакт», на який часто натрапляємо в піснях і у творах для слухання музики. Пояснюючи затакт, доцільно знову використати метод музичної і словесної мови, звернути увагу дітей на те, що перший склад у словах не завжди буває наголошеним. Наприклад, є імена, в яких перший склад під наголосом, а в інших іменах ненаголошений. Можна запропонувати змінити деякі імена так, щоб перший склад був ненаголошений: Таня, Іра, Толя, Надя, Вова, Катя — Тетяна, Ірина, Анатолій, Надія, Володимир, Катерина.

Добирають також відповідні віршовані тексти, які порівнюють між собою, вдаються до співацької імпровізації.

Учитель виконує знайомі дітям твори, пропонуючи їм визначити, де є затакт. Якщо дитина відповість неправильно, треба за допомогою різних методів (порівняння, просторово-рухове, графічне моделювання, творчі завдання) домогтися, щоб усі в класі зрозуміли, у чому полягає помилка. Закріплюючи поняття «затакт», корисно згадати з учнями знайомі поспівки, чимало з яких починається зі слабкої долі.

5.4. Ознайомлення з формою музичного твору

Поняття «музична фраза» можна пояснити дітям за допомогою музично-ритмічних рухів, а також з використанням етоду графічного моделювання. Доречно додати, що в музичному репертуарі є пісні, які ґрунтуються не тільки на погорюванні й контрастності. Музичній мові властиві й інші особливості, зокрема різні типи варіаційної структури (схоість фраз з деякими відмінами). У таких випадках варіювання зображують за допомогою тієї самої геометричної фігури, але з невеликими змінами.

Наприклад, графічне моделювання пофразної побудови крайніської народної пісні «Ой літає соколонько» може мати такий вигляд: ○○, пісні «Веселий музикант» (муз. А. Філієнка, сл. Т. Волгіної) — □□. Якщо в пісні є секвентний розвиток, логічно накреслити однакові геометричні фігури, але на різній висоті — залежно від того, висхідна секвенція чи низхідна. Наприклад, «Повітряна пісня» (муз. 1. Старокадомського, сл. С. Долматовського) — ○○.

Чимало музичних творів, що їх слухають учні, написано в тричастинній формі, зокрема фортепіанні п'єси «Полька» 1. Лисенка, «Старовинна пісня» С. Людкевича, «Скерцо»

Шамо, «Лірична пісня» М. Дремлюги та ін. Така побудова оступна для розуміння і сприймання молодших школярів. Ознайомлювати їх з тричастинною формою бажано на матеріалі твору, середина якого яскраво контрастна щодо крайніх частин. Прикладом може бути «Полька» з «Дитячого альбому» П. Чайковського. Після виконання п'єси вчителем діти визначають жанр, характер, темп твору. Потім учитель питає, чи весь час звучала однакова музика, чи вона змінювалася? Якщо учні не зможуть правильно відповісти на це питання, підказувати їм не слід. З метою розвитку музичного мислення бажано, щоб діти самостійно відповіли на нього. Можна ще раз виконати п'єсу, запропонувавши полухати її уважніше. Звичайно, хтось із учнів скаже, що в середині твору музика змінилася, а потім знову звучала знайома мелодія. Під час бесіди з'ясовується, що «Полька» складається з трьох частин; перша схожа з третьою, друга — зовсім інша; мелодія в ній звучить у нижньому регістрі. Учитель доповнює, що посередині танцюристи, мабуть, збилися такту, бо чуємо, як підкреслено звучать слабкі долі.

Так шляхом порівняння контрастних частин учням легше визначити форму цілого твору. Для наочності можна подати тричастинну форму за допомогою літерної формули АВА. Під час слухання цього та інших творів у тричастинній формі можна запропонувати дітям таке завдання: хто почув, що за-

звучала середина (друга частина), підняти руку. Коли знову звучатиме третя частина, опустити руку. Бажано виконати рухи, що відповідають музиці різних частин.

Зобразити тричастинну форму можна також за допомогою геометричних фігур, ураховуючи й звучання основної теми. Наприклад, графічне моделювання форми фортепіанної п'єси «Сміливий вершник» Р. Шумана може мати вигляд $\triangle \nabla \triangle$.

Бажано, щоб до ознайомлення з поняттям тричастинної форми школярі знали вже про мажор і мінор, оскільки ладовий контраст між частинами типовий для творів, написаних у тричастинній формі. Навички слухового розрізнення мажору й мінору допоможуть дітям осмислити цю форму.

Щоб наочніше продемонструвати дітям можливості розвитку музики, доцільно використати знайомі їм народні пісні, розучені в класі. Наприклад, перший куплет білоруської народної пісні «Сів комарик на дубочок» можна виконати одноголосо, другий — двоголосо, у подальших куплетах підключити дитячі музичні інструменти; акомпанемент учителя варіюється, доповнюючи звучання класного хору й оркестру. Так само можна виконати й українські народні пісні «Веселі гуси», «Ой минула вже зима», «Ой є в лісі калина» та ін.

Ознайомлення з різними музичними формами сприяє розвитку мислення молодших школярів, уміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати. Допомогаємо дітям зрозуміти, що основою формоутворення є зміна характеру музики. У тричастинних формах, як правило, третя частина є повторенням першої, а друга контрастна крайнім частинам. Наприклад, у «Дощику» В. Косенка контраст досягається зміною не тільки регістру, темпу, а й виконавського прийому (стаккато на легато). Зміну характеру музики можна показати рухами рук, голови, корпусу, використанням дитячих музичних інструментів.

Форма варіацій не дуже складна для розуміння другокласниками. Учитель може виконати знайому дітям пісню кілька разів, змінюючи її характер. На основі проблемної ситуації школярі мають проаналізувати музику й дійти висновку, що варіації є повторенням однієї і тієї самої мелодії (теми) у зміненому вигляді. Доцільно варіювати різні засоби музичної виразності. Завдяки творчому підходові вчителя діти починаються вільніше, що стимулює їх до співтворчості (можна супроводжувати виконання педагога грою на дитячих музичних інструментах). Подібні варіації створюють на основі різних народних мелодій.

5.5. Вивчення понять, пов'язаних з ладовими музично-слуховими уявленнями

Зазначимо, що в практиці роботи молодих учителів музики мають місце окремі методичні помилки.

Припустимо, що одне із завдань уроку — пояснити дітям стійкі й нестійкі ступені. Учитель пише на дошці звукорядами до мажор, підписує під нотами цифрові позначення ступенів. Потім повідомляє учням: головним звуком ладу є перший ступінь, який називають тонікою. Стійкими ступенями ладу є перший, третій і п'ятий, решта ступенів — нестійка. Згідно з правилами теорії музики нестійкі ступені розв'язуються в стійкі (учитель стрілками показує на дошці). Діти переписують з дошки в нотні зошити, повторюють правило. Потім учитель показує, як розв'язується кожний нестійкий ступінь, учні співають за ним.

З точки зору теорії музики все правильно. Але чи достатньо цього, щоб діти зрозуміли новий матеріал? Чи не дуже сухо, формально, у відриві від «живої» музики викладено? Доцільніше було б побудувати пояснення матеріалу на основі знайомих мелодій, можливо, на прикладі співацької вправи або пісні («Пісні про школу» М. Дремлюги):

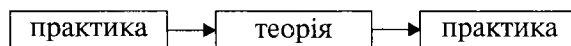

чених для співу і слухання). Таким чином можна буде розв'язувати завдання розвитку гармонійного слуху учнів, і музична грамота допоможе об'єднати компоненти уроку.

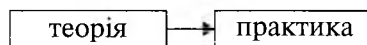
Для міцнішого закріплення й усвідомлення теоретичного матеріалу корисно знаходити в різних мелодіях знайомі інтонації. Наприклад, тонічний тризвук є в таких народних піснях: «Два півники» (українська), «Как на тоненький ледок» (російська), «Ай-я, жу-жу» (латвійська), а також «Тень-тень» В. Калинникова, «День народження» Д. Львова-Компанійця та ін.

Абстрактно-теоретичний метод інколи переважає під час пояснення різних понять музичної грамоти: такту, сильної і слабкої долі, розміру, пунктирного ритму тощо. Методичні помилки можуть бути двох типів: відомості з музичної грамоти не впливають з відповідних слухових уявлень; набуті знання з музичної грамоти не знаходять застосування на практиці.

Якщо передати сказане схематично, то ці помилки полягають у випадінні або першої, або третьої ланки:

Частіше має місце перший тип помилок, коли відсутня перша ланка. Тоді схема набуває такого вигляду:

Суть подібних помилок у тому, що під час пояснення нового матеріалу не актуалізуються потрібні для цього музичні враження. Слід підготувати слух учнів до сприймання нових інтонацій, а мислення — до їх усвідомлення. Діти повинні згадати фрагмент знайомого твору: прослухати або проспівати його. Таким чином відбудеться актуалізація музичних вражень, на основі яких учні зможуть засвоювати теоретичний матеріал не абстрактно, уможлядно, а безпосередньо за допомогою слуху.

Що стосується помилок другого типу, то їх небагато. Як правило, після пояснення теоретичного матеріалу вчитель закріплює його музичним прикладом. Проте не завжди приклади бувають вдалими. У згаданому прикладі (пояснення стійких і нестійких ступенів), який, до речі, дуже типовий, вправу на розв'язання нестійких ступенів у стійкі було запропоновано дітям передчасно. Ця вправа надто узагальнена, схематична. Учні могли б її проспівати, але не на першому уроці, одразу ж після пояснення нового матеріалу, а через кілька уроків, з набуванням слухового досвіду.

Ще один приклад — формування понять «лад», «мажор» і «мінор». Учитель говорить, що діти знають багато веселих і сумних творів. Музика веселого характеру написана в мажорному ладі, сумного — в мінорному. «Ладом називають систему взаємовідношень між стійкими і нестійкими звуками», — говорить учитель. Потім пропонує дітям послухати виконані на інструменті фрагменти пісень і визначити, в якому ладі вони написані.

Аналізуючи цей приклад, з'ясовуємо, що поясненню нових понять передувало узагальнення (діти знають багато веселих і сумних музичних творів). Але власне музика на цьому етапі уроку не прозвучала. Такий варіант був би можливий, коли б після повідомлення в школярів виникли відповідні внутрішні музично-слухові уявлення, які були б першою ланкою в схемі, що розглядається. Але навряд чи вчитель довеле, що вони виникли в усіх учнів класу. Через те недостатньо лише актуалізувати опорні знання школярів про музику. Треба, щоб звучала музика, на основі якої вчитель пояснюватиме новий матеріал.

Що стосується пояснення поняття «лад», то з погляду теорії музики воно було правильним. Але чи треба школярам другого або третього класу зачувати таке складне й малорозуміле визначення? Набагато доступніше пояснити слово «лад» як синонім слова «згода»: «Звуки знаходяться між собою в згоді, ладять».

Спостереження уроків показали, що третя ланка в подібних випадках не досягає потрібного ефекту, хоч формально набуті знання застосовуються на практиці. Визначаючи на слух лад виконаного твору, діти часто помиляються, іноді угадують правильно (саме угадують). Не можна бути впевненим у тому, що, послухавши пояснення теоретичного матеріалу і фрагменти пісень — найчастіше без супроводу, усі учні почують, в якому ладі вони звучать. Очевидно, потрібно більше уваги приділити розвитку чуття ладу на основі контрастного зіставлення мажору і мінору.

Підвалини слухового розрізнення цих ладів справді закладені в емоційній чутливості, через те початкові уявлення молодших школярів про ладове забарвлення того чи іншого звучання доцільно пов'язувати з поняттям «весело — сумно». Так, на початку і в кінці уроку можна проспівати з учнями нескладні поспівки:

Му-зи-ка — це дзвін-кий наш стру-мок,

Поняття про мажор і мінор можна подати також на матеріалі відомої дитячої пісеньки «На зеленому лузі», використовуючи її як розспівку і вправу з музичної грамоти.

На доповнення до поспівок бажано, щоб діти змогли визначити на слух звучання мажорного й мінорного акордів. Це можна зробити, використавши ігровий прийом:

— Уявіть собі, що ви прийшли в гості до подружки, подзвонили у двері... А дзвоник в неї музичний, отже, чарівний: якщо є хто-небудь вдома, звучить весело, якщо немає — сумно. Який зараз дзвоник пролунав?

Учитель грає на музичному інструменті спочатку мінорний, потім мажорний акорд.

Якщо чуття ладу розвивати в дітей з перших уроків, поступово розширюючи їхній музично-слуховий досвід, засвоєння теоретичних понять буде результативним. Спостереження показали, що його ефективність багато в чому залежить від попереднього слухового досвіду учнів і вміння вчителя актуалізувати його в потрібний момент.

5.6. Активізація музичного слуху учнів

Наведемо ще приклади, типові для шкільної практики. Учитель розповідає, які динамічні відтінки бувають у музиці. Малює на дошці відповідні позначення, діти переписують у зошити, повторюють нові терміни. Потім учитель виконує на фортепіано різні мелодії, пропонує назвати динамічні відтінки, що відповідають звучанню.

Пояснення нових понять музичної грамоти почато з теоретизування, не надано уваги актуалізації музичних вражень, використанню життєвого досвіду дітей (поняття «тихо», «го-

лосно», «не дуже голосно» тощо відомі їм із повсякденних ситуацій). Мала місце третя ланка — теоретичні поняття були підкріплені на практиці. Через те схема пояснення музичної грамоти така, як і наведена вище.

Проте учні не зрозуміли головного — виразального значення динамічних відтінків. Доцільно було б показати це на матеріалі знайомих творів зі співу та слухання музики й допомогти дітям зрозуміти, чому той або інший фрагмент (куплет) твору треба виконувати саме так, а не інакше. Розучуючи пісню, слід спільно скласти план її виконання; натомість учитель часто сам пропонує певні динамічні відтінки, не дбаючи про те, щоб школярі усвідомили їхнє виразальне значення.

Різномісність застосування набутих знань на практиці сприяє зміцненню зв'язку співу і слухання музики.

Термін «пунктирний ритм» іноді пояснюють так. Учитель пише на дошці схему ділення тривалостей, потім говорить, що крапка біля ноти подовжує її звучання на половину тривалості. Записує на дошці зображення пунктирного ритму, учні переписують у зошити, повторюють правило.

У цьому фрагменті мало місце лише абстрактно-теоретичне пояснення; нові знання не впливали з музично-слухових уявлень дітей і не були застосовані на практиці.

На уроці актуалізувались опорні знання: перед поясненням пунктирного ритму вчитель повторив з учнями принцип ділення тривалостей. Актуалізація опорних знань — неодмінна умова засвоєння нового матеріалу (до речі, це — один елементів дидактичної структури уроку), проте на уроці музики цього недостатньо. Потрібно також актуалізувати музичні враження: згадати кілька знайомих мелодій, де є пунктирний ритм, наприклад «Щеня і кошеня» (муз. Т. Попатенко, сл. В. Вікторова), «Батьківщина в нас міцна» (муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної).

Урок треба спланувати так, щоб у творах, призначених для співу і слухання музики, також був пунктирний ритм. Можна розучити «Пісню про прикордонника» (муз. С. Бугославського, сл. О. Висотської). У репертуар для слухання музики бажано включити марш, наприклад однойменну фортепіанну п'єсу М. Жербіна. Головне, щоб діти зрозуміли й відчули виразальне значення пунктирного ритму, який надає маршам і маршоподібним пісням особливої чіткості, бадьорості.

Щоб учні краще це засвоїли, доцільно використати метод імітації: виконати твір, змінивши ритмічний малюнок («імітувати» пунктирний ритм). Порівнюючи змінений варіант з оригіналом, діти з допомогою вчителя помічають, що в ньому вже немає тієї енергії, рішучості, яка властива маршеві.

На уроці вчитель припустився ще однієї методичної помилки. Пояснення тривалостей нот у вигляді розділення цілої ноти чи «яблучка», потім половинної, четвертної тощо — застарілий метод, але, на жаль, його ще використовують у шкільній практиці. Він має умоглядний характер, більше підходить для уроків математики. Суть помилки аналогічна згаданих: пояснення теоретичного матеріалу не ґрунтується на музично-слухових уявленнях учнів.

Учителю слід дотримуватися правила, усталеного в методиці музичного виховання: завдання музичної грамоти є не тільки в тому, щоб пояснити дітям матеріал і вивчити якийсь музичний приклад. Музична грамота повинна допомогти їм краще зрозуміти зміст музичних творів і засоби музичної виразності. Відомості з музичної грамоти неодмінно мають бути пов'язані як з хоровим репертуаром, так і з творами для слухання музики. Набування відомостей з музичної грамоти, з одного боку, має ґрунтуватися на музичних враженнях, начебто музичних «спостереженнях», з іншого — одержані знання мають знаходити застосування на практиці.

Зауважимо, що нотний запис, в якому відбито висотні й метроритмічні співвідношення звуків, складний для засвоєння в першому класі. Очевидно, саме це є причиною того, що діти, знаючи розміщення нот першої октави (якщо вчитель поставив таке завдання), погано сольфеджують з аркуша. Якщо проаналізувати процес читання нот з аркуша на уроках у загальноосвітній школі за відомою формулою «бачу — чую — відтворюю», то в ньому, як правило, відсутня середня ланка — точніше, вона неправильно функціонує: слухові уявлення учня, що співає по нотах, не відповідають нотному запису. Тому з метою музично-слухового розвитку школярів не слід поспішати навчити їх нотної грамоти. Є так званий донотний період, коли діти вивчають різні поняття теорії музики здебільшого на слух. Враховуючи велику роль зорової і рухової наочності в молодшому шкільному віці, учитель застосовує різні наочно-дидактичні засоби, котрі на початковому етапі навчання можуть певною мірою замінити нотний запис. Тривалість донотного періоду — один-два роки, залежно від рівня музичного розвитку дітей. Цей етап вбирає й підготовку до засвоєння нотного запису.

5.7. Методи порівняння й варіювання в підвищенні музичної грамотності учнів

Для формування музичної грамотності молодших школярів дуже важливо вводити вивчені поняття в навчальний процес. Використовувати музичну термінологію повинен не тільки

вчитель, учні також мають звертатися до неї, адже критерієм оцінювання тим чи іншим поняттям є вміння ним оперувати. На практиці не завжди враховують роль оперування дітьми музичними термінами, що знижує інтелектуальний потенціал уроків музики, стримує закріплення сформованих понять. Нерідко молодші школярі нечітко розуміють музичні явища, що характеризують використані композитором засоби музичної виразності. Іноді вони плутають такі поняття, як «ритм» і «метр», «темп» і «характер», «темп» і «динамічні відтінки».

Щоб учні чіткіше розуміли музичні явища, доцільно посилити аналітичну роботу, котра ґрунтується на їхньому музично-слуховому розвитку. Як було зазначено, найдоступнішою для молодших школярів розумовою операцією є порівняння. Учитель має пояснити дітям, що порівняти два музичні твори (або їхні фрагменти) — означає знайти в них схоже й відмінне (за мелодією, ритмічним малюнком, темпом, характером тощо). Порівняння ґрунтується на вмінні виділити той чи інший засіб музичної виразності, що сприяє диференційованому сприйманню музики.

На основі методу порівняння можна використати різні методичні прийоми, що активізують пізнавальну діяльність учнів. Наприклад:

1. Учитель називає два музичні твори, пропонує учням порівняти їх, конкретно визначаючи, що саме порівнюється, зокрема, за:

а) темпом — «Старовинну французьку пісеньку» і «Неаполітанську пісеньку» П. Чайковського;

б) характером — «Щебетала пташечка» і «Ой минула вже йма» (українські народні пісні);

в) динамічними відтінками — фортепіанні п'єси «Падає сніжок» Ю. Щуровського і «Сумна пісенька» О. Гречанінова.

2. Учитель пропонує порівняти два твори за засобами музичної виразності, які визначають учні.

3. Учитель називає відомий дітям музичний твір, пропонує їм пригадати контрастний (за темпом, характером тощо). Наприклад, контрастними творами щодо «Маршу» Є. Юцевича (за темпом і характером) можна вважати українську народну пісню «Котику сіренький», пісню А. Філіпенка «Зацвіла в долині» та інші ліричні твори спокійного характеру.

4. Учитель називає музичний твір і пропонує дітям вибрати серед відомих схожі з ним (за певними ознаками). Наприклад:

а) визначити, на яку українську народну пісню схожа за характером литовська народна пісня «Добрий мірошник» (на пісню «Галія по садочку ходила»);

б) згадати, на яку пісню схожа за мелодією і ритмічним малюнком російська народна пісня «Во поле береза стояла» (на українську народну пісню «Галля по садочку ходила»).

Такі завдання бажано добирати, враховуючи їхню складність. Спочатку слід запропонувати порівняти два твори, контраст між якими значний. Потім, із формуванням тих чи інших понять, доцільно ускладнювати завдання: порівнювати дві й більше ознак, контраст між ними може бути невеликий.

Під час виконання подібних завдань дітям пропонують згадати твори, які вони слухали на попередніх уроках музики або в позаурочний час. Неабияку увагу слід приділити перевірці правильності відповідей та їх поясненню, оскільки для вчителя важливо перекоонатися, що всі діти почули й правильно зрозуміли те чи інше явище.

Якщо хтось помилився у визначенні жанру музичного твору або засобів виразності, доцільно вдатися до методу варіювання: не говорити відразу про допущену помилку, а виконати той чи інший фрагмент саме так, як сказав учень. Водночас треба спонукати школярів уважніше слухати, оцінювати відповіді однокласників, спільно виявляти помилки й неточності.

Головне, що мають зрозуміти учні, — значення того або іншого засобу музичної виразності у створенні образу, характеру, настрою. Це стосується, зокрема, таких понять музичної грамоти, як «регістр», «темп», «ритм», «динамічні відтінки». Метод варіювання допоможе розв'язати завдання, а змінений варіант треба порівняти з оригіналом. Діти з допомогою вчителя визначають відмінності обох варіантів, з'ясовуючи, який з них більше підходить для втілення художнього образу. Звідси випливає висновок про значення засобу музичної виразності.

Якщо, наприклад, «Народний танець» М. Дремлюги зіграти в малій октаві та ще й у сповільненому темпі, то впізнати його першокласникам нелегко, оскільки в другому варіанті змінено два засоби музичної виразності: регістр і темп. Звичайно найкмітливіші діти скажуть: «Це танцює ведмедик». Учителю розмірковує разом з учнями: зміна регістру й темпу спричинилася до того, що легкий, жвавий танок перетворився на важкий, незграбний, хоча звуковисотний і ритмічний малюнок мелодії не змінився.

І навпаки, якщо зіграти п'єсу Г. Фріда «Мишко» у верхньому регістрі, а темп трохи прискорити, хтось із дітей, звичайно, зауважить, що «ведмедик перетворився на зайчика й почав бігати по лісу».

Якщо в українській народній пісні «Котику сіренький» прискорити темп, вона втратить спокійний характер і не буде схожою на колискову. Голосне звучання також не відпові-

ли характерові пісні. Учні (якщо потрібно, то з допомогою вчителя) роблять висновок, що і темп, і динамічні відтінки, і регістр мають у музиці неабияке значення.

Зазначимо, що метод варіювання має два різновиди: 1) випадкове варіювання, коли вчитель повторює мелодію (фрагмент твору) саме так, як охарактеризував її учень, а його відповідь була неправильною; 2) навмисне варіювання — учитель виконує твір у зміненому вигляді так, як вважає за потрібне.

Обидва різновиди доречні, оскільки спонукають дітей вслухатися в музику, запам'ятовувати її, порівнювати, шукати правильну відповідь.

З інтервалами молодших школярів нерідко ознайомлюють формально, не наголошуючи на їхньому виразальному значенні. У розвивальному навчанні потрібний інший підхід до методики пояснення теоретичних понять, зокрема інтервалів.

Як відомо, музика викликає в слухачів широкий спектр емоцій, музичну мову яких втілено в різних інтонаціях. Аналіз музичної літератури дає підстави для висновку про певні закономірності вияву в інтонації почуттів і переживань людини. Так, наприклад, повторена низхідна терція — елемент майже будь-якої колискової пісні — передає почуття заспокоєння, м'якість, ніжну любов дорослого до дитини; низхідна мала секунда з підкреслюванням першого звука — інтонація плачу, скарги, стогону; пунктирні кварто-квінтові інтонації символізують заклик, енергію й рішучість. Окремі з них діти вже засвоїли. Учителеві слід актуалізувати їх, допомогти учням усвідомити те, що вони чують. Діти засвоюють музичні враження, що сприяє розширенню їхнього слухового досвіду, на основі якого збагачується емоційно-інтонаційний словник учнів.

Отже, в поясненні понять музичної грамоти повинна бути певна логічна послідовність, коли вчитель спирається на знання, вже засвоєні учнями.

Нижче подано зафіксовані основні музично-теоретичні поняття й опорні знання, потрібні для їх засвоєння.

Нові поняття	Опорні знання
Рух мелодії висхідний, низхідний; поступеневий, стрибкоподібний	Звуки високі й низькі
Ритмічний малюнок	Звуки довгі і короткі
Сильні і слабкі долі	«Пульс» у музиці
Дюодольний такт	Сильні і слабкі долі
Тридольний такт	Сильні і слабкі долі, дводольний такт
Батакт	Сильні і слабкі долі, дводольні і тридольні такти

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СКЛАДАННЯ СЦЕНАРІЮ УРОКУ

6.1. Мета й завдання уроку

Опорними можуть бути знання не тільки з тієї самої групи музично-теоретичних понять, що й нові. В окремих випадках доцільно актуалізувати знання з інших груп понять. Насамперед це стосується пояснення форми музичних творів: тричастинної, варіацій, рондо тощо. Тоді опорними будуть знання про реєстри, ритмічний малюнок, темп, динамічні відтінки, ладове забарвлення, характер музики — залежно від того, які засоби музичної виразності використав композитор для створення форми твору. Наприклад, у середній частині п'єси Р. Шумана «Сміливий вершник» змінено (порівняно з крайніми частинами) реєстр, в якому звучить мелодія, і лад, а в середній частині «Польки» М. Лисенка, — в основному динаміку, лад і ритмічний малюнок мелодії.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

Кожне поняття музичної грамоти доцільно подавати не відразу, на одному уроці, а поступово, протягом кількох занять. Під час пояснення музичної грамоти, бажано використовувати не один, а кілька різних методів, логічно пов'язаних між собою.

Учитель має уважно поставитися до викладу теоретичних правил, визначень: не всі поняття варто розкривати так, як прийнято в теорії музики. Іншими словами, правила потрібно адаптувати, щоб зробити доступними для школярів, звернувши увагу на виразне значення музичних явищ.

Пояснення будь-якого поняття музичної грамоти абстрактно-теоретичним методом, без актуалізації музичних вражень недоцільне, оскільки воно нецікаве й малозрозуміле для більшості учнів загальноосвітньої школи. Кожне теоретичне поняття музичної грамоти треба якомога повніше й різнобічніше застосовувати в подальшій музично-слуховій практиці школярів. Це забезпечить органічний взаємозв'язок різних видів музичної діяльності.

Особливо важливо, щоб учитель розумів сутність комплексної структури уроку.

Досвід переконує, що музична грамота може допомогти з'єднати, «склеїти» всі елементи уроку в зцементоване ціле. Це не означає, що згадані методи навчання музичної грамоти є єдино можливими. Учитель у творчому пошукові має спиратися на правильні методичні принципи, враховуючи завдання музично-естетичного розвитку школярів.

Молоді вчителі, студенти-практиканти мають складати план уроку та його сценарій. План уроку — це письмове формулювання його етапів, мети й завдань, фіксація музичного й додаткового матеріалу.

Сценарій уроку — докладний виклад його ходу з визначенням музичних прикладів, формулюванням запитань до учнів і можливих відповідей, описом методів і прийомів навчання, домашнього завдання.

Сценарій забезпечує вчителю можливість проводити урок упевнено, не гаючи часу на пошук форми викладу матеріалу.

Спочатку потрібно вивчити й проаналізувати програмний матеріал теми, за якою доведеться проводити урок, що є невідмінною умовою грамотного планування. Потім — визначити мету уроку, тобто те, чого слід досягти на ньому.

Учитель повинен усвідомити й зафіксувати насамперед виховну мету кожного уроку на основі аналізу конкретних музичних творів. Водночас слід урахувати, що навчальний матеріал іноді дає змогу реалізувати кілька виховних завдань. Наприклад, на уроці у другому класі планують повторити з дітьми «Пісню про прикордонника» С. Бугославського і розучити пісню Р. Бойка «Ми з мамою». На цьому уроці доцільно поставити дві виховні мети: викликати в дітей почуття захоплення сміливістю прикордонників; збудити почуття ніжності, чуйності.

Потім треба визначити дидактичну мету уроку, пов'язану з набуванням школярами знань, умінь, навичок, а також завдань уроку, що мають частковий характер. Завдання уроку мають бути сформульовані конкретно. Наприклад:

Нечітке формулювання

Формувати в дітей вокально-хорові навички

Формувати вміння аналізувати прослуханий музичний твір

Вдаліше формулювання

Розучуючи пісню А. Філіпенка «Зацвіла в долині», навчитися співати легато, правильно розподіляти дихання, розспівувати один склад на два звуки

Слухаючи «Старовинну пісню» С. Людкевича, навчитися визначати темп, характер твору його динамічні відтінки

Коли планують урок, добирають найважливіші завдання, які реально можна розв'язати за певний час. Недоцільно перевантажувати урок завданнями, оскільки це призводить до їх поверхового вирішення.

Важливе значення має перспективне планування, що є основою наукової організації педагогічної праці. Відомо, що кожний урок пов'язаний як з попередніми, так і з наступними. Відсутність зв'язку між ними може призвести до того, що один буде перевантажений навчально-виховними завданнями, інші — недовантажені.

Найзагальніший вид планування — річний календарний план. Він має містити теми й кількість уроків з кожної з них.

Згідно з річним календарним планом учитель здійснює тематичне й поурочне планування. Тематичне планування потрібне для того, щоб визначити основну мету й завдання уроків з тієї чи іншої теми й оптимальні шляхи їх реалізації. Щоб усвідомити логіку навчально-виховного процесу, треба визначити, яке місце посідає конкретний урок у системі уроків з певної теми. Запропонована схема тематичного плану допоможе вчителю побачити перспективу своєї діяльності і скласти поурочні сценарії.

Схема тематичного планування навчального матеріалу може бути такою:

№ уроку	Тема уроку та його мета	Основні завдання уроку	Опорні знання	Нові поняття
1	2	3	4	5
Музичний матеріал	Додатковий матеріал з інших видів мистецтва	Домашнє завдання	Методична й додаткова література	
6	7	8	9	

Загальний дидактичний меті може бути підпорядковано кілька часткових завдань. Наприклад:

Мета уроку

Засвоїти значення опер М. Лисенка в українській і світовій музичній культурі

Завдання уроку

1. Охарактеризувати опери «Коза-дереза», «Пан Коцький»
2. Усвідомити зміст і значення опери М. Лисенка «Зима і Весна»
3. Проаналізувати засоби музичної виразності в оперних творах М. Лисенка (фрагменти)

4. Охарактеризувати літературні джерела, використані М. Лисенком
5. Визначити зв'язки творчості М. Лисенка з музичним фольклором

6.2. Планування завдань розвитку

Конкретизуючи завдання навчання, потрібно враховувати логіку їх супідрядності. Нерідко вчителі надмірно захоплюються частковими завданнями, для реалізації яких витрачають багато часу. Порушення логіки супідрядності часткових і загальних завдань призводить до того, що засоби навчання стають його метою. Це стосується, зокрема, музичної грамоти (вивчення нот, тонової будови мажорної і мінорної гам, інтервалів тощо).

Якщо на уроці планують вивчати елементи нотної грамоти, не слід обмежуватися формуванням у школярів знань, які мало що дають для їхнього загальномузичного розвитку. Наприклад, під час ознайомлення з інтервалами важливо, щоб діти сприйняли своєрідність звучання в їхньому мелодичному русі, консонансність і дисонансність різних гармонічних інтервалів. Доцільно привернути увагу учнів до того, що з великої терції починається мажорний тризвук, з малої — мінорний; запропонувати їм скласти мелодію, яка починається з того чи іншого інтервалу. Тільки коли вчитель зуміє підпорядкувати вузькі дидактичні завдання більш широким, навчання буде розвиваючим. Варто враховувати наукове положення: з набутих знань багато що забудеться, деякі знання постаріють і втратять своє значення. Постійну ж цінність мають ті психічні новоутворення, котрі сформувалися в ході засвоєння цих знань, навіть забутих або вже непотрібних.

Кожний урок впливає на зміни в розвиткові уваги, спостережливості, мислення, уяви, пам'яті, а також спеціальних музичних здібностей учнів: почуття метроритму, емоційної чутливості, музичного слуху (звуквисотного, ладового, гармонійного, тембро-динамічного, внутрішнього). Зважаючи на це, доцільно на основі матеріалу, що вивчається, поряд з дидактичними завданнями визначити й завдання розвитку. Проте немає потреби формулювати загальні завдання розвитку, які мають бути розв'язані в процесі навчання, оскільки узагальнене формулювання підходить для будь-якого уроку, але не дає уявлення про конкретну мету кожного з них.

Наводимо приклад постановки завдань розвитку у зв'язку з конкретним спрямуванням навчання:

Завдання навчання	Завдання розвитку
1. Знати ступеневу й тонову величину інтервалів — велика і мала терції.	1. Розрізняти на слух звучання великої і малої терцій.
2. Уміти побудувати великі і малі терції від звуків <i>до, ре, мі</i> .	2. Чути й усвідомлювати вершину цих інтервалів як терцієвий тон мажорного й мінорного тризвуків.
3. Уміти знайти ці інтервали в запропонованих нотних прикладах.	3. Проспівати запропоновані нотні приклади за допомогою внутрішнього слуху («про себе»).
	4. Створити мелодію, що починається з великої чи малої терції.

Для реалізації дидактичного принципу свідомості в навчанні потрібно, щоб не тільки вчитель чітко уявляв, чого він вчитиме школярів на уроці, а й учні усвідомлювали, чого вони навчилися. Через те, викладаючи завдання уроку, доцільно вживати дієслова, які спрямовують діяльність насамперед учнів. Це допоможе вчителю мовби перевтілитися у своїх вихованців і глибше зрозуміти, чого саме вони повинні навчитися. Наприклад:

Невдале формулювання	Правильне формулювання
1. Пояснити поняття «темп» у музиці.	1. Засвоїти поняття «темп» у музиці.
2. Дати поняття про мажорний і мінольний лади.	2. Порівняти мажорний і мінольний лади.
3. Пояснити, що таке регістри в музиці.	3. Усвідомити виразне значення регістрів у музиці.

Важливою умовою ефективності уроку є врахування особливостей різних класів. Кожний з них має своє обличчя, і вчителі дають класові коротку й точну характеристику: «розумний, але недисциплінований», «старанний і сумлінний», «малоактивний» тощо. Уроки в паралельних класах досвідчені вчителі проводять по-різному, враховуючи рівень розвитку учнів та їхні особливості. Слід проаналізувати, які знання, уміння, навички потрібні для засвоєння нової теми і чи мають їх школярі. Виявити рівень підготовки класу студент-практикант має змогу під час відвідування уроків, які проводить учитель школи. Крім того, треба знати, що вивчали діти з тієї чи іншої теми в попередні роки.

6.3. Початок уроку

Неабияке значення має початок уроку. Він повинен бути активним, щоб залучити всіх дітей до роботи. Крім того, на початку уроку потрібно сформулювати цільову настанову для активізації інтересу й уваги школярів. Отже, готуючись до уроку, доцільно продумати форму викладу в класі навчальної мети, щоб зацікавити учнів, створити «ситуацію здивування». Наприклад:

— *Діти, сьогодні я розповім вам про талановитого українського композитора Левка Миколайовича Ревуцького, в якого з дитинства був дуже тонкий музичний слух. Коли в хаті збиралися гості і хотіли почати співати, зверталися до маленького Левка, щоб він дав правильний тон. За незвичайне музичне обдарування його називали «камертоном».*

— *Діти, сьогодні ми послухаємо музику видатного українського композитора Семена Степановича Гулака-Артемівського, який створив відому оперу «Запорожець за Дунаєм». У дитинстві в нього був такий чудовий голос, що про це дізнався сам митрополит Київський і запросив хлопця співати в хорі при Софійському соборі.*

Наводимо приклади запитань проблемного характеру, за допомогою яких можна сформувати в молодших школярів пізнавальну мотивацію:

- Чи може музика говорити різними голосами?
- Чи може музика розповісти нам казку?
- Чи можна записати мелодію, але не на нотному стані?
- Чи є в пісні головний звук, якому підпорядковуються інші?

Такі запитання можуть прозвучати на початку уроку, допомагаючи формувати в дітей настанову на сприймання того, що відбувається.

Окремі вчителі, прагнучи створити в школярів бадьорий настрій, пропонують їм на кожний урок музики входити в клас під звуки маршу. Гадаємо, така одноманітність небажана. Як організувати дітей, спонукати до навчальної діяльності, підкажуть учителям тема й загальний задум уроку, а також художній смак і почуття міри.

6.4. Добір методів навчання

Під час вибору методів потрібно враховувати мету, завдання, тип і структуру уроку, особливості класу. Те, що в одних умовах є вдалим, в інших може бути непридатним. Наприклад, неодноразове застосування на уроці в молодших класах методу розповіді спричиняє стомлення учнів. В інших

випадках внаслідок напруження уваги в процесі музичної діяльності знижується праездатність дітей, порушується дисципліна в класі. Заспокоїти учнів і підвищити їхню зацікавленість можна добре підготовленою розповіддю про композитора або історію створення музичного твору.

Щоб забезпечити активність учнів у процесі навчання, вчитель не повинен часто застосовувати й репродуктивний метод (репродукція — відтворення, його суть — «роби, як я»). Запис слів пісні під диктовку вчителя, переписування з дошки нотних прикладів у готовому вигляді дає мало користі як для виконання навчально-виховних завдань, так і для розвитку школярів. Хоча загалом репродуктивний метод можна і треба застосовувати, наприклад у процесі формування співацьких навичок (див. розділ I, глава 2). Його використовують і в тих випадках, коли в школярів немає опорних знань для розв'язання проблемних ситуацій.

Не слід також застосовувати на кожному уроці пояснювально-ілюстративний метод. Коли матеріал, що вивчається, не є принципово новим, а логічно продовжує вивчений на попередніх уроках, і діти самостійно (або частково з допомогою вчителя) можуть висловити потрібні судження, доцільно застосовувати метод проблемного викладу. Для його використання потрібно більше часу порівняно з іншими згаданими методами. Це також треба враховувати під час планування уроку.

Наводимо приклад поєднання проблемного методу з пояснювально-ілюстративним.

Розповідаючи четверокласникам про життя і творчість М. Лисенка, вчитель говорить, що композитора цікавили сюжети з історичного минулого українського народу. В основу одного з творів композитора покладено повість М. Гоголя «Тарас Бульба». Учні пропонують відповісти на запитання, який, на їхню думку, музичний жанр міг би якнайкраще відбити ці історичні події. Запитання спонукає школярів до розмірковування. Діти висувають різні припущення. На основі знань про музичні жанри вони роблять висновок, що такі різнопланові образи і складні життєві ситуації можна втілити тільки у великому музичному творі — симфонії або опері. Учні продовжують розмірковувати: для оркестру характерні тільки інструментальне звучання. Крім оркестрової партії, в опері є сольні, ансамблеві й хорові номери, а також декорації. Неабияку роль відіграє й сценічна гра акторів. Порівняно з симфонією опера — багатоплановий, синтетичний вид мистецтва. Діти з допомогою вчителя роблять висновок, що сюжет і характерні особливості дійових осіб повісті повніше й багатогранніше можна розкрити в опері.

Сумнів викликає доцільність використання релятивного ме-

тоду, рекомендованого у згаданих програмах [1; 15]. На наш погляд, його оцінка не однозначна. Поряд з позитивними особливостями — доступність, зорова й рухова наочність — він має й вади. Вони полягають в одноманітності ручних знаків, що символізують ступені ладу: співаючи кожний ступінь, треба показувати певний знак, який завжди однаковий. Але звучать ступені по-різному, залежно від гармонійного забарвлення (добре було б навчити дітей за мелодією чути й гармонію). Так, п'ятому ступеню мажорного ладу відповідає чіткий і прямолінійний жест — долоня ребром, що символізує упевненість, рішучість. Якщо цей ступінь гармонізований акордом тонічної групи, його ручний знак відповідає звучанню. Втім буває, що п'ятий ступінь гармонізований акордом третього ступеня, який у мажорному ладі має мінорне забарвлення, і ручний знак не підходить, оскільки емоційне забарвлення, котре було раніше, зникає — його змінює інше — м'яке, несміливе.

Якщо взяти, наприклад, шостий ступінь мажорного ладу, то його ручний знак — поникла долоня, образ плакучої верби. Він добре символізує сумні емоції й відповідає тому звучанню, коли шостий ступінь гармонізований акордом тональності паралельного мінору, але аж ніяк не підходить, якщо шостий ступінь гармонізований акордом субдомінанти, котрий викликає радісний настрій. От і виходить: замість того, щоб показати дітям, як по-різному може звучати один і той самий ступінь у мелодії залежно від «одягу» (акомпанементу), учителі привчають дітей до однозначності й примітивізму.

Таким чином, розуміння вчителем діалектичної сутності методів навчання, їхнього взаємозв'язку й взаємопроникнення сприятиме цілеспрямованому їх вибору в кожній конкретній ситуації.

6.5. Доцільність детального планування уроку

На уроках студентів-практикантів часто бувають ситуації, коли вчитель ставить класу запитання й сам на нього відповідає. Під час обговорення уроку студенти пояснюють свої дії тим, що немає терпіння та й часу чекати, поки хтось із дітей відповість (а раптом відповідь буде й неправильною). Такі дії не завжди правомірні. Відповідаючи на запитання замість учнів, учитель гальмує їхній розумовий розвиток. Не слід очікувати (і вимагати) від школярів негайних відповідей на запитання — так можна відтворити лише завчені відомості. Самостійні висновки й судження обмірковують подумки протягом певного часу (для кожного учня він може бути різний). Тільки в окремих випадках учителю доцільно відповідати на запитання, яке він поставив.

Іноді вчитель невдало формулює запитання, і школярам важко на нього відповісти. Запитання для бесіди потрібно детально продумувати й записувати в сценарій, враховуючи й час, необхідний учням для обдумування відповіді.

Слід завбачати й можливі відповіді на поставлені запитання. Буває, що молодий учитель і сам нечітко уявляє, що хотів би він почути від учнів — це видно з його реакції на їхні висловлювання. Якщо відповідь неправильна або неточна, треба спрямувати думку дітей в потрібному напрямі. Не виключаючи можливості педагогічної імпровізації, зазначимо, що вона ґрунтується на глибоких знаннях навчального матеріалу і завчасному продумуванні методичних прийомів згідно з віковими та індивідуальними особливостями школярів.

У зв'язку з цим нагадаємо, що взаємодія вчителя й учнів — складний процес, в якому неможливо передбачити всі деталі. Може бути, що школярі демонструють ґрунтовніші знання та вміння, ніж передбачав учитель, або слабші; буває також, що ставлять непередбачені запитання. Бажано, щоб реакція вчителя в кожній конкретній ситуації була адекватною. Майстерність педагога багато в чому залежить від його вміння зорієнтуватися і діяти залежно від обставин. Якщо виникає потреба, доцільно під час уроку змінити окремі його елементи: щось випустити або виконати те, що не було заплановано. Наприклад, формувати поняття «дводольний і тридольний розмір» можна тільки тоді, коли перед поясненням актуалізовано опорні знання про сильну й слабку долі такту. Якщо опорні знання не актуалізуються, їх треба знову формувати.

У принципі будь-яка, навіть найдосконаліша структура уроку не може бути раз і назавжди усталеною. На уроці не повинно бути штампів, застиглих структур, форм і методів. Те, що вчора давало добрі наслідки, завтра може бути невдалим. Немає єдино можливої структури й тому, що кожному тему можна розкрити по-різному. Крім того, учні можуть бути схвильовані якоюсь подією, що відбулася перед уроком музики (важка контрольна робота, урок фізкультури, несподіване повідомлення, якийсь інцидент тощо). У цих випадках учителям також доведеться перебудувати урок.

Сказане, звичайно, не знижує, а, навпаки, підвищує значення попереднього планування уроку. Чим глибше й різнобічніше підготовлений учитель, чим детальніше він продумав кожную педагогічну ситуацію, тим упевненіше почуває себе на уроці, тим швидша й точніша його реакція на непередбачені обставини.

Досвід показав, що в студентів-практикантів і молодих учителів нерідко виникають труднощі в проведенні уроків музики, які полягають, в основному, в недостатньому орієн-

туванні в різних педагогічних ситуаціях, невмінні прийняти швидке рішення, що порушує контакт з учнями.

На нашу думку, головна причина цього — недоліки попереднього планування уроку. Готуючись до заняття, вчителі здебільшого складають базову модель уроку: визначають його тему, мету і завдання, приблизний зміст, музичний матеріал. Проте створення базової моделі не гарантує високої якості уроку, оскільки не забезпечує оперативності вчителя в різних педагогічних ситуаціях. Окремі вчителі музики не враховують, що за уявною легкістю приховані неабиякі труднощі. Так, організовуючи хоровий спів, учитель повинен виявити низку професійних умінь: правильно продіагностувати якість співу (спочитку подумки), знайти точні слова для оцінки, обрати методи, за допомогою яких він зможе швидко усунути похибки.

На уроці можуть виникнути й непередбачені ситуації, наприклад: запланований музичний матеріал вже відомий учням або не викликає в них інтересу. На будь-якому уроці можливі елементи імпровізації, але не завжди вони бувають шкідливими.

Небажаних наслідків можна уникнути, якщо не тільки підготувати базову модель уроку, а й здійснити тактичне середбачення, що ґрунтується на варіюванні базової моделі (термінологія В. Загвязинського). У тактичному передбаченні доцільно враховувати:

- рівень загального й музичного розвитку конкретного класу;
- музичні й загальнохудожні інтереси дітей;
- їхнє ставлення до різних видів музичної діяльності;
- індивідуальні особливості учнів і соціально-психологічну ситуацію в класі;
- творчі можливості кожного учня і класу загалом.

На основі вивчення учнів за названими параметрами слід уточнити мету уроку, співвідношення домінуючих і допоміжних завдань, дібрати музичний матеріал, визначити структуру уроку, методи і прийоми роботи.

Абстрактна базова модель уроку може мати безліч варіантів, зумовлених особливостями кожного конкретного класу. Практикантам доцільно навчитися створювати різні варіанти (навіть для певного класу). Підготувавши кілька варіантів моделі уроку на основі тактичного передбачення, молоді вчителі почувають себе упевненіше, оскільки мають змогу вибрати оптимальний варіант.

Вибирають безпосередньо в процесі уроку. Можливе також поєднання різних варіантів — це один з видів імпровізації вчителя. Оперативне передбачення — швидка реакція вчителя на дії учнів: грамотна діагностика й оцін-

ка якості співу, вибір найефективніших методів у розв'язанні того чи іншого навчально-виховного завдання. Учителі музики повинні не тільки розуміти, в яких випадках доцільно змінити структуру уроку, використати незаплановані раніше музичні фрагменти, обрати інший ракурс бесіди, а й швидко перебудувати навчальний процес.

Іноді виникає потреба змінити поетапність ознайомлення з піснею чи твором для слухання музики. Так, якщо діти збуджені й учитель знає, що вони не уважно слухатимуть його вступну розповідь, варто спочатку виконати твір. Як правило, діти, слухаючи його, поступово заспокоюються, і можна розпочинати розмову.

Реалізація оперативного передбачення — складне завдання для молодих викладачів. Його можна розглядати як своєрідний заключний етап практичної підготовки вчителя музики. Передумовою оперативного передбачення є вміння забезпечити тактичне передбачення.

6.6. Домашні завдання

Щоб домашня навчальна робота виконувала свої освітні й виховні функції, вона має бути організована методично правильно.

Керівництво домашньою навчальною роботою вчитель здійснює в процесі пояснення й контролю. Роз'яснення особливо важливе в початкових класах, оскільки діти ще не навчилися самостійно виконувати домашню роботу.

Домашні завдання бажано давати систематично, що сприяє формуванню в дітей позитивної мотивації учіння. Домашнє завдання має бути логічним, доступним для них, різноманітним, цікавим.

Академік АПН України О. Савченко звертає увагу вчителів на розвивальну роль домашніх завдань, які мають бути спрямовані насамперед на утвердження допитливості й розумової активності дітей. Зокрема, в перших-других класах бажано пропонувати учням розповіді батькам, братику або сестричці, що нового вони дізналися на уроці, щось пригадати, пошукати в якійсь книжці тощо.

Оскільки уроки музики проводять раз на тиждень, доцільно пропонувати учням систематично слухати музику, яка звучить по радіо, телебаченню, на концертах, і вміти розповідати про неї. Починаючи з третього класу, діти можуть вести «Зошит музичних спостережень» за такою формою:

Дата	Назва твору, автор, виконавці	Мої враження про музику
------	-------------------------------	-------------------------

Музичні спостереження сприяють розширенню художнього кругозору школярів, формуванню інтересу до предмета, зміцненню зв'язку навчання з їхнім позашкільним життям.

З метою розвитку розумової активності учнів доцільно, пропонуючи домашні завдання, спрямовувати самостійну діяльність на закріплення знань і практичне оволодіння прийомами й способами роботи, яких їх навчали на уроці. Наприклад, орієнтовні домашні завдання, пов'язані з уроком. Основою багатьох із них є музичні твори, які діти прослухали вдома. Іноді доцільно використовувати міжпредметні зв'язки музики з літературою, історією, образотворчим мистецтвом.

Робота в класі

1. Ознайомлення з правилами співу.
2. Розучування пісні.
3. Слухання музики.
4. Засвоєння темпів у музиці.
5. Порівняння ритмічного малюнка різних мелодій.
6. Розучування української народної пісні «Ой минув же зима».
7. Слухання п'єси А. Штогартенка «Весіння казочка».
8. Ознайомлення зі звучанням різних музичних інструментів.
9. Слухання п'єси П. Чайковського «Баба-Яга».
10. Спів мажорного тризвука.
11. Слухання п'єси Л. Вербовського «Зозуля».

Домашнє завдання

1. Розповісти мамі про правила співу (бажано з пам'яті).
2. Проспівати сестричці пісню, вивчену в класі.
3. Згадати знайому музику й розповісти про неї.
4. Визначити, в якому темпі звучить прослухана музика й чому.
5. Згадати мелодії різних пісень і порівняти їхні ритмічні малюнки.
6. Розповісти вивчені раніше вірші про весну.
7. Створити малюнок, що відповідає музиці. Згадати оповідання або кінофільм, якому властивий аналогічний настрій.
8. Визначити, на яких інструментах було виконано прослухану музику.
9. Згадати й розповісти сестричці казку, в якій діє баба-Яга.
10. Скласти мелодію, в якій звучав би мажорний тризвук, і проспівати її мамі.
11. Придумати казку під враженням прослуханої музики й розповісти її сестричці.

В окремих випадках домашні завдання можна запропонувати

вати учням для підготовки їх до наступних уроків, щоб забезпечити мотивацію діяльності. Наприклад:

Робота на наступних уроках

1. Слухання фрагментів опери М. Лисенка «Пан Коцький».
2. Робота над українською народною піснею «Женчичок-бренчичок».
3. Слухання п'єс «Український танець» Ю. Щуровського, «Народний танець» М. Дремлюги.

Домашнє завдання

1. Прочитати українську народну казку «Пан Коцький» і розповісти її зміст. Охарактеризувати персонажів казки.
2. З'ясувати значення слів «Женчичок-бренчичок».
3. Згадати і спробувати відтворити українські народні танці.

Виконані домашні завдання потрібно своєчасно перевіряти й оцінювати, інакше немає сенсу їх задавати. Перевіряють на початку або протягом уроку. Водночас бажано не тільки перевірити, чи учень виконав домашню роботу, а й підпорядкувати контроль певному навчально-виховному завданню.

Домашні завдання мають бути диференційованими: відповідати індивідуальним особливостям школярів і відрізнятися обсягом і ступенем складності — адже музичний і загальний розвиток дітей, як правило, різняться. Домашня навчальна робота повинна сприяти розвитку учнів: їм слід рекомендувати частіше слухати музику й розмірковувати про неї. Школярам, які люблять малювати, можна запропонувати додаткове завдання: створити малюнок не тільки до твору, що прозвучав у класі, а й до прослуханого вдома — завдяки цьому вони, можливо, прагнуть частіше слухати музику. Можна давати й такі завдання: одній групі учнів, наприклад, прочитати в книжці інформацію про того чи іншого композитора й переказати її, іншій — знайти додаткові відомості про нього.

Даючи дітям домашнє завдання за допоміжною літературою, слід зазначати джерела інформації, пробуджувати інтерес до самостійної роботи в шкільній (районній) бібліотеці, до збирання книжок про музику.

Таким чином, плануючи урок, потрібно виділяти час для перевірки виконаної роботи й роз'яснення домашнього завдання на наступне заняття.

Закінчивши підготовку сценарію в чорновому варіанті, слід визначити час на кожний етап уроку. Для цього урок доцільно прорепетирувати й захронометрувати: можливо, для виконання передбаченого плану потрібно більше 45 хвилин, як часто й буває. У таких випадках слід ще раз уточнити, які елементи уроку є головними, і відкоректувати сценарій.

6.7. Орієнтовний сценарій уроку музики в другому класі

Тема уроку: Осіння природа в музиці (II чверть).

Виховна мета: виховувати естетичне ставлення до природи, емоційну чутливість до музики.

Дидактична мета: закріпити знання про зображальність і виражальність у музиці.

Тип уроку — комбінований.

Завдання навчання

1. Згадати, що музика може зображувати картини природи.
2. Закріпити знання про те, що в музиці можуть бути передані почуття й настрої людини.
3. На матеріалі пісеньки про сонечко виробляти навички правильного співацького дихання.
4. Закріпити поняття про сильні і слабкі долі в музиці.
5. Засвоїти знання про метроритмічні особливості вальсу.
6. Закріпити знання про те, що музика пісні має відповідати змісту літературного тексту.

Завдання розвитку

1. Порівняти твори музичного та образотворчого мистецтва.
2. Пробудити почуття ніжності, доброти під час співу і слухання музики.
3. Охарактеризувати музичний твір перед його прослуханням (розвиток прогностичного мислення).
4. Зміцнити слухове відчуття сильної долі такту.
5. Визначити на слух вальсоподібний характер пісні.
6. Підготувати слух до сприймання ладу й форми в музиці.
7. Підготувати слух та емоції до розучування пісні Т. Попатенко «Шпачок прощається».

План уроку

- I. Музичне вітання, організаційний момент — 3 хв.
- II. Стисла бесіда про осінню природу — 5 хв.
- III. Слухання п'єси В. Косенка «Дошик» і бесіда про неї — 12 хв.
- IV. Виконання пісеньки про сонечко з елементами ритміки — 10 хв.
- V. Слухання пісні «Шпачок прощається» (муз. Т. Попатенко, сл. М. Івенсен), бесіда про неї, гра в «оркестр» — 10 хв.
- VI. Підбиття підсумків уроку, повідомлення про домашнє завдання. Музичне прощання — 5 хв.

Наочно-дидактичні засоби:

два контрастні малюнки на осінню тематику;
кольорові картки: ;
літературний текст нової пісні.

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
I	2	3
I	<p>— Стали рівненько, підготувалися до уроку. Сьогодні ми привітаємося музичною мовою:</p> <p>Учитель</p> <p>Діти</p> <p>Ми не мо-же-мо й дня без пі - сень.</p> <p>Учитель</p> <p>Діти</p> <p>Доб-рий день, дру-гий «А»! — Доб - рий день.</p> <p>— Сідайте. Діти, сьогодні на уроці ми продовжимо тему «Рідна природа в музиці», послухаємо дуже гарну музику і спробуємо побачити її. Сьогодні музика знов зігрє наші серця своїм неповторним, чарівним звучанням.</p>	<p>Емоційне налаштування дітей на урок музики.</p> <p>Настанова на сприймання навчального матеріалу сприяє активізації уваги й інтересу.</p>

II	<p>Надворі осінь. Чи помітив хто-небудь із вас, як гарно навкруті? Діти, подивіться у віконце й розкажіть, як чарівниця-природа намалювала осінню картину.</p> <p>— Уже не так тепло, як було влітку, сонечко вже не так яскраве, листочки починають жовтіти... Дні стають короткими.</p> <p>— Правильно, діти, ви дуже спостережливі. А як, на вашу думку, осінь увесь час однакова чи вона змінюється?</p> <p>— Ні, вона неоднакова. Зараз ще тепло, але незабаром стане прохолодніше, подме холодний вітер, почнуться дощі.</p> <p>— Пташки відлітатимуть у теплі краї.</p> <p>Вивішу на дошці два малюнки.</p> <p>— Діти, подивіться: яка осінь тут зображена?</p> <p>— Яскрава, золота і похмура, дощова.</p> <p>— А як, на вашу думку, чи може музика намалювати нам картину осені?... Усі згодні, що може?..</p> <p>Правильно, адже музикою можна зображати різні картини природи.</p> <p>А якою буде музика, що змалює осінь? Нам весело чи сумно восени?</p> <p>— Трошки сумнувато, тому що закінчилося літо, але й весело, бо скоро зима, Новий рік.</p> <p>— Так, діти, восени буває і сумно, і радісно. А чи помічали ви, яка гарна рання осінь: дерева чепурно вбрані, листочки на них різнокольорові. А повітря! Воно не так прозоре, як влітку, а неначе в легкому біло-голубому серпанкові. І як ми завжди дивуємося, коли раптом бачимо й чуємо чарівні крапельки дощику! Діти, давайте послухаємо музику і спробуємо визначити, яку осінь в ній зображено.</p>	<p>Розвиток спостережливості.</p> <p>Міжпредметний зв'язок може дітям глибше сприйняти музику.</p> <p>Закріплення знань про зображальність і виразність музики.</p> <p>Виховання естетичного ставлення до природи.</p> <p>Художня розповідь готує дітей до сприймання музики.</p> <p>Розвиток асоціативного мислення.</p>
----	--	---

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
III	<p>Звучить «Дощик» В. Косенка.</p> <p>— Це дощик, але осінь не пізня, тому що небо ще не дуже похму- ре, а дощик не такий zalivний.</p> <p>— Правильно, діти. Ця п'єса так і називається — «Дощик». А як у музиці зображено крапельки дощику?</p> <p>— Короткими, уривчастими звуками.</p> <p>— Чуєте, який дощик легкий, граціозний: Він нібито... що ро- бит? (Граю першу фразу п'єси).</p> <p>— Танцює! А потім він закінчився, і з'явилося сонечко. Але не- надовго, дощик знову затанцював.</p> <p>— Усі почули, коли дощик вирішив трошки відпочити?... А со- нечко також стрибає, як крапельки дощику?</p> <p>— Ні, воно спокійне, привітне. Воно заспівало пісеньку.</p> <p>— Так, ось таку. Я заграю, а ви підспівуйте (граю середню час- тину).</p> <p>— Яка це музика?</p> <p>— Це музика красива, ласкава.</p> <p>— Хто хоче ще раз її почути?...</p> <p>У кожного є дві картки: сонечко і хмарка. Я заграю, а ви уважно слухайте й показуйте картки. Молодці, усі почули. Ви, напевне, ба- жаєте, щоб сонечко подовше світило й не поспішало сховатися від нас?...</p>	<p>Розуміння зображальності в музиці. Розвиток музичного сприймання, уміння «спостеріга- ти» музику.</p> <p>Виховання емоційної чутливо- сті до музики.</p> <p>Метод моделювання допомо- же здійснити зворотний зв'язок, підготувати дітей до усвідомлен- ня ладу й форми в музиці.</p>
IV	<p>Тоді давайте його попросимо музичною мовою — може, воно нас почує?</p> <p>А проспівасмо ми йому таку пісеньку. Послухайте її і скажіть, як треба співати цю пісеньку:</p>	

Со - неч - ко, при - кра - шай - ся і від нас

не хо - вай - ся. По - сві - ти нам, со - неч - ко,

у ві - ко - неч - ко.

— Красиво, ласкаво.

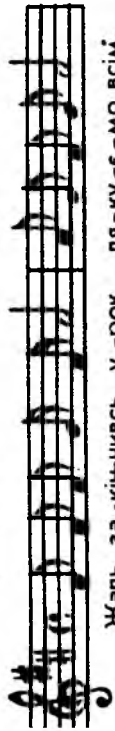
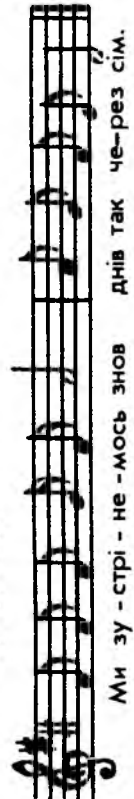
— Правильно, адже це прохання. Послухайте ще раз і подумки
разом зі мною наспівуйте (виконую повторно).

— Підготуйтеся до співу, сідайте рівненько. Послухайте перший
звук: со (діти повторюють).

— Ви співаєте надто гучно. А щоб пісенька прозвучала як ласкаве
прохання, треба проспівати тихіше й лагідніше, інакше сонечко на-
довго заховасться від нас. Одночасно покажемо, як у такт музиці
дерева гойдають гілочками. Адже вони це роблять на сильні долі, чи
не так?

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
	Діти, а тепер послушайте пісеньку й скажіть, що в ній змінилося? (Граю пісеньку в ритмі вальсу). — Це вальс. Нібито сонечко танцює! — Усі почули? Тоді покажіть, як разом із сонечком і дерева танцюють вальс (граю повторно).	За допомогою методу варіювання зміцнити слухове відчуття вальсopodobного характеру. Рухи допомагають посилити емоційність сприймання. Мотивація діяльності (інтерес до пісні).
V	— А тепер, діти, я хочу запропонувати вам дуже гарну пісню, також про осінь. Ось уже багато років її співають діти, і не було жодної людини, кому б вона не сподобалася. Називається ця пісня «Шпачок прощається». Як, на вашу думку, діти, шпачок прощається з нами ранньої чи пізньої осені? — Пізньої. — А якою має бути ця музика? — Приязною і сумною — адже шпачок прощається з нами до весни. — Правильно, молодці. Послушайте цю пісню і спробуйте відчутти її настрій; покажіть карточку, яка до неї підходить (виконую пісню). — Композитор правильно написав. — Яка ж це музика? — Це музика нешвидка, сумна. — Ще яка? Вам шкода шпачка? — Так, адже він мокне під дощем. — А ось і не мокне! У нашому дворі є шпаківня. — Але шпаківні є, на жаль, не скрізь. Звичайно ж, нам шкода шпачка, ми йому співчуваємо. Отже, яка це музика?	Бесіда готує дітей до сприймання пісні. Розвиток прогностичного мислення, уміння передбачати характер музики. Метод моделювання допоможе дітям усвідомити характер пісні й підготувати сприймання мажору й мінору. Викликатимуть у дітей співпереживання, співчуття.

	— Трошки жалісна... добра. — Діти, а в пісні є такі слова: «А шпачок на гілочці пісеньку завів». Як, на вашу думку, про що це він співав? — Він співав про те, як гарно було влітку. — Він прощався з нами, обіцяв повернутися весною. — Хочете розучити цю пісню? — Так! — Ну, тоді я ще раз проспівую, а ви спробуйте мені підспівувати подумки (слова написано на плакаті). — Уявіть собі, що ви «ансамбль скрипалів». Ви будете начебто грати на скрипках, а це дуже ніжний і красивий інструмент. Змінівати смичок будемо через однакові відрізки часу. Хто хоче бути «диригентом»? («Диригент» виходить, стає перед класом, виконується пісня). Цю пісню сьогодні вивчити ми вже не встигнемо, розучимо її на наступному уроці.	Розвиток дитячої фантазії. Рухова розрядка з допомогою ігрового прийому. Активне сприймання пісні готує її розучування, допомагає дітям запам'ятати й полубити пісню. Підбиття підсумку уроку: бесіда репродуктивного характеру.
VI	Отже, сьогодні ми переконалися, що музика може намалювати... Осінній дощик... і сонечко. Дощик і сонечко ми побачили в якій музичній п'єсі? — «Дощик». — Ще ми проспівали сонечку пісеньку красиво й виразно, і воно не сховалося за хмаринки. — Ми ознайомилися з новою піснею, яка називається... — «Шпачок прощається». — Ви сьогодні уважно слухали музику, добре розповідали про неї, старалися правильно співати. Молодці! Домашнє завдання: хто запам'ятав — заспіває вдома пісеньку про	

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
	<p>сонечко, хто захоче — зобразить на малюнку осінь. А коли ви будете гуляти в садочку, подивіться на осіннє небо, на дерева, слухайте шум вітерця і спробуйте уявити собі музику природи...</p> <p>А тепер настав час прощатися. Тихенько встали.</p> <p style="text-align: center;">Учитель</p> <p style="text-align: center;">Діти</p> <p style="text-align: center;">Учитель і діти</p> 	<p>Розвиток уяви.</p> <p>Музичне вітання і прощання буде використане в подальшому вивченні понять «мажор» і «мінор».</p>

Домінуючий вид діяльності на даному уроці — слухання музики. На цій основі виконували завдання підвищення музичної грамотності школярів: зміцнити слухове відчуття сильної долі, визначити вальсopodobний характер музики. Для цього у фортепіанну п'єсу «Дощик» було введено ритмічні рухи. Пісенька про сонечко, яку створив учитель, за логікою уроку мала підпорядковане значення, хоч у процесі її співу розв'язували й окремі вокально-хорові завдання.

Пісню «Шпачок прощається» заплановано розучити на наступному уроці, а на цьому її використано як твір для слухання музики із застосуванням ритмічних рухів. На уроці вчитель підготував дітей до сприймання ладу (через емоційний зміст музики) і форми. Музичне вітання й прощання також будуть використані на наступних уроках для закріплення відповідних понять музичної грамоти.

Урок відзначається цілісністю: усі компоненти його структури взаємозв'язані між собою й підпорядковані меті уроку, а вона, у свою чергу, — темі.

6.8. Орієнтовний сценарій уроку музики в третьому класі

Тема уроку: Музика, що передає любов до рідного краю, до людей праці (IV чверть).

Виховна мета: пробудити почуття прихильності до рідного краю, виховати повагу до працюючих людей.

Дидактична мета: закріпити вміння визначати характер музики й виразно передавати його в музично-виконавській діяльності.

Тип уроку — комбінований.

Завдання навчання

1. На матеріалі співацьких вправ формувати вокально-хорові навички (звукоутворення, дикції).
2. Закріпити знання про тонічний тривук.
3. Вміти визначити мелодію за нотним записом.
4. Закріпити знання про різні засоби музичної виразності, про відповідність музики й літературного тексту в пісні.

Завдання розвитку

1. Розвивати навички слухового контролю й оцінки власного співу.
2. Визначати на слух, де в мелодії звучить тонічний тривук.
3. Усвідомити звуковисотний і ритмічний малюнок співацьких вправ.
4. Розвивати музичний слух і пам'ять зіставленням нових і знайомих поспівків.

5. Вміти під час співу користуватися різними виконавськими прийомами, передаючи відповідні емоції.

5. Розвивати внутрішній слух шляхом зміни звуковисотного малюнка мелодій.

6. Розвивати за допомогою ритмічних рухів почуття метроритму, емоційну чутливість до музики.

План уроку

I. Вітання і організаційний момент — 3 хв.

II. Розспівування з музичною грамотою — 10 хв.

III. Повторення української народної пісні «Ой летів жук» — 5 хв.

IV. Сприймання і розучування пісні Т. Попатенко «Повернення шпака» — 10 хв.

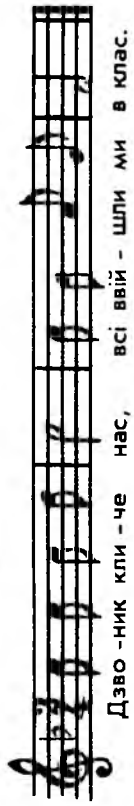
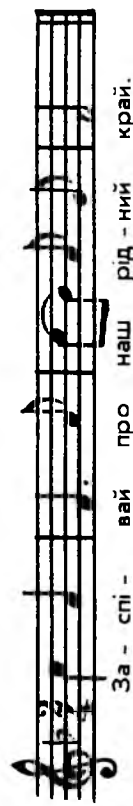
V. Слухання пісні Б. Фільц «Любимо землю свою», стисла бесіда про неї — 5 хв.

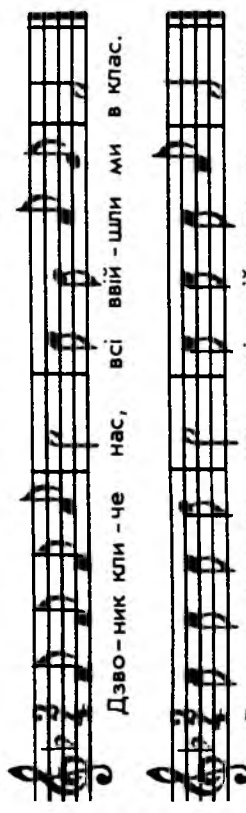
VI. Повторення української народної пісні «Грицю, Грицю, до роботи» — 7 хв.

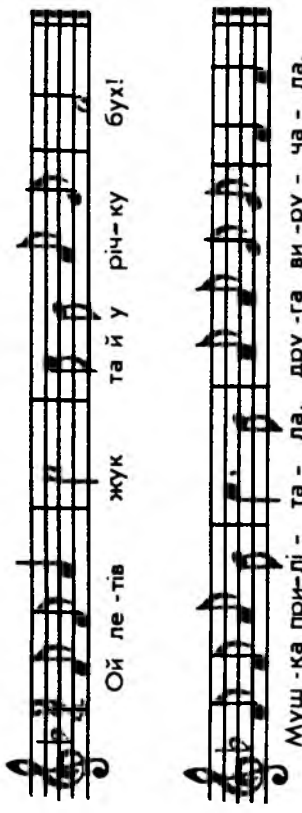
VII. Підбиття підсумків уроку, повідомлення про домашнє завдання — 5 хв.

Наочно-дидактичні засоби:

- нотний запис співацьких вправ;
- малюнок на весінню тематику;
- літературний текст нової пісні.

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
I	2	3
I	<p>— Добрий день, дівчата й хлоп'ята! Сьогодні ми продовжимо тему «Музика, що виражає любов до рідного краю, до людей праці». Сьогодні — гарний весняний день, і в нас з вами прекрасний настрій! Такий, що хочеться співати! Усі приготувалися?</p> <p>Почнемо з такої вправи:</p> <p>Дзво - ник кли - че нас, всі ввій - шли ми в клас.</p> <p>Цю вправу співаємо кілька разів, стежачи за чистотою інтонування й додержуючи правил орфоєнії.</p> <p>— Наступна розспівка складніша, будьте уважними:</p> <p>За - спі - вай про наш рід - ний край.</p>	<p>Емоційне і психологічне наладшування на урок музики.</p> <p>Формування високої позиції, світлого тембру звука.</p> <p>Ускладнення звуковисотного й ритмічного малюнка мелодії сприяє подальшому формуванню вокально-хорових навичок.</p>
II		

Етапи уроку	Зміст уроку	Доцільність дій
	<p>До вокальних завдань додаємо розспівування одного складу на два звуки.</p> <p>— Діти, я знаю, що в багатьох з вас добрий музичний слух. Спробуйте визначити, в якій з цих мелодій є тонічний тризвук. Усі пам'ятають, що це таке? Хто нагадає нам?</p> <p>— Тонічний тризвук — це стійкі звуки ладу: I, III і V ступінь.</p> <p>— У якій з цих мелодій чуємо тонічний тризвук?..</p> <p>— Так, у другій, молодці. А хто може визначити за нотним записом, де яка мелодія? (вивішую на дошці плакат з нотним записом обох вправ, діти виконують запропоноване завдання).</p> <p>А чи можна переробити першу мелодію так, щоб у ній також був тонічний тризвук?</p> <p>У процесі спільної роботи з'являються такі варіанти:</p> <p>— Діти, а хто згадає, на яку знайому вам пісеньку схожий перший варіант цієї приспівки?..</p>	<p>Актуалізація опорних знань тісно пов'язана з актуалізацією музично-слухових уявлень.</p> <p>Розвиток внутрішнього слуху, вміння орієнтуватися в нотному записі.</p> <p>Закріплення поняття «тонічний тризвук», розвиток музично-творчих здібностей учнів.</p> <p>Розвиток музичного слуху, пам'яті, емоційності.</p>

III	<p>Правильно, на українську народну пісеньку «Ой летів жук».</p> <p>Доведіть, що ви її пам'ятаєте і можете добре заспівати:</p> <p>— Хто чув, як прозвучала пісенька?.. Правильно, трохи грубуватиме. Її треба виконувати швидше, тихіше й легше. (Діти виконують пісню ще раз.)</p> <p>— Тепер уже краще, молодці.</p>	<p>Діти повинні змінити вконавськи прийом відповідно до характеру пісні. На наступних уроках цю пісеньку можна використати як розспівку.</p>
IV	<p>Діти, ми знаємо, що весною оживає природа, пробуджуються жуки, мушки й інші комахи, прилітають з теплих країв пташки. Поет Г. Ладонщиков написав вірш про весну. Послухайте його і скажіть: якби ви були композиторами, то яку б музику створили? В якому характері, темпі, ладі? І як би ви її назвали?</p>	<p>У вступне слово до нової пісні введено проблемно-творче завдання, що активізує інтерес і увагу дітей.</p>

Етапи уроку	Зміст уроку	Довільність дій
	<p>Читаю літературний текст пісні «Повернення шпачка» (муз. Т. Попатенко, переклад з рос. Е. Печерської):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Струмочки дзвінко так співали, Ще сніг розтанути не встиг, А вже додому прилітали Шпачки — провісники весни. 2. А діти, жмурячись від сонця, Почули вранці гарний спів: То це ж плачок понад віконцем Веселу пісеньку завів. 3. Він славив ясний день квітневий, Цю пісню для дітей зберіг. І так виводив спів майстерно, Що соловей навряд чи б зміг. 4. Вікно відкрили діти трішки, Хороший настрій їх пройняв. Шпачка заслухалась і... кішка, І це потішне кошеня. <p>У бесіді з'ясовується, що пісня має бути написана в рухливому темпі, мажорному ладі, бо це надає радісного настрою. Діти пропонують свої назви, після чого повідомляю, як назвали пісню автори. Виконую пісню й розучую з учнями перший куплет, звертаючи увагу на одночасний початок співів (мелодія починається із затакту). Стрибки в мелодії відпрацьовуємо в трохи уповільненому темпі. Розучуємо з допомогою диригентських жестів учителя.</p>	Формування вокально-хорових навичок нерозривно пов'язане з підвищенням музичної грамотності школярів.

V	<p>— Розквітає земля під промінням сонця. Є чимало пісень про весну, про нашу Україну. Кожен з нас любить свій край, пам'ятає, де він народився, де зустрів хороших друзів. Послухаємо, як співає про рідний край дитячий хор. Пісня називається «Любимо землю свою». Її автори — композитор Б. Філд і поет М. Сингаївський. Прошу вас знайти для характеристики цього твору підхожі слова (лунає пісня в грампласті).</p> <p>— Вона наспівна, красива, урочиста, велична.</p> <p>— Правильно, діти. Пісня сповнена любов'ю до природи, до рідної землі. Ми шануємо людей працьовитих, чії руки будують школи, заводи, саджають дерева, квіти. Але не всі люди люблять працювати.</p>	<p>Вступне слово про твір допомагає емоційно налаштувати дітей на його сприймання.</p> <p>Розширення словникового запасу школярів.</p>
VI	<p>А як, на вашу думку, про тих, хто не дуже любить працювати, можна створити пісню?.. Чи не пам'ятаєте ви таку з тих, що вам відомі?..</p> <p>— Це українська народна пісня «Грицю, Грицю, до роботи». Вона весела, жартівлива.</p> <p>— Правильно, діти. Будь ласка, згадайте її спочатку тихенько, потім заспівайте уголос. Усі готові? (Звучить настрійка в зручній тональності, учні співають.)</p> <p>— А тепер заспіваймо як на концерті (діти виконують стоячи).</p>	Пісня контрастного характеру активізує дітей, особливо якщо застосувати ігрові прийоми.
VII	<p>Діти з допомогою вчителя підбивають підсумок уроку: що сьогодні виконували, слухали, яку нову пісню розучили, що повторили. Учителю оцінює ставлення школярів до навчально-музичної діяльності, відзначає тих, хто був найбільш уважний і старанний.</p> <p>Домашнє завдання: повторити пісні, які виконували на уроці, і постаратися створити пісню або вірш про рідний край.</p> <p>Учитель прощається з дітьми.</p>	<p>Залучення школярів до підбиття підсумку уроку сприяє підвищенню свідомості в навчанні.</p> <p>Розвиток у дітей творчих здібностей.</p>

Домінуючий вид діяльності на даному уроці — хоровий спів. На цій основі не тільки формувалися вокально-хорові навички в школярів, а й виконували завдання підвищення їхньої музичної грамотності: закріпити знання про тонічний тризвук та різні засоби музичної виразності, вміти визначати мелодію за нотним записом. Ефективність засвоєння поняття «тонічний тризвук» зумовлена тим, що воно закріплювалося в практичній діяльності, для якої потрібно максимально активізувати музичні здібності.

Сприймання як вид художньої діяльності наче «проникло» в хоровий спів, оскільки нова для дітей пісня «Повернення шпачка» Т. Попатенко була подана їм через естетичне сприймання літературного тексту й прогнозування музики. Твір, запропонований школярам для слухання, контрастував за характером з розученими піснями, на що було звернено їхню увагу. Слухаючи його, діти трохи відпочили від співу. Але в кінці уроку їхня працездатність усе-таки знизилася. Підбадьорити дітей допомогло виконання української жартиливої народної пісні «Грицю, Грицю, до роботи» (з використанням ігрових прийомів).

На занятті звучали різнохарактерні твори. Структура уроку логічна: його компоненти взаємозв'язані між собою і в комплексі розкривають тему.

6.9. Посилення художньо-творчої спрямованості уроків музики

На наш погляд, головна особливість уроків музики як мистецтва — *художньо-творча спрямованість* музичного навчання й виховання школярів. Вона має виявлятися в усьому: у змісті й структурі уроків, у методах і прийомах, що їх застосовує вчитель, в осмисленні учнями різних музичних явищ.

Музика — предмет незвичайний, не схожий на інші. Діти можуть відчутися це вже на початку уроку, якщо вітання вчителя буде музичним.

Звичайні навчальні завдання будуть цікавішими для дітей, якщо запропонувати їх у віршованій формі. Наприклад:

Музиканти є в нас справжні,
Інструмент наш не мовчить.
Запитання для уважних:
Що за музика звучить?
Хто сьогодні голос має,
Має пам'ять, ще й яку?
Хто нам гарно заспіває
Нашу пісеньку дзвінку?

Толі, Тані і Марини,
Спробуйте все відгадати.
Зараз буде вікторина!
Всі готові? Не дрімати!

Важливе значення в процесі різних видів музичної діяльності має *художньо-творче осмислення* музичних явищ. Так, можна просто пояснити дітям (як часто й буває), що *реприза* — це знак повторення. Але ж цікаво з'ясувати, чому той чи інший музичний фрагмент повторюється двічі? Може, тому, що композитору дуже сподобалася музична інтонація, і він вирішив її повторити? А може, він хоче повторити мелодію, щоб вона пролунала дещо інакше?

Згідно з теорією музики *синкопа* — це переміщення акценту з сильної долі на слабку. Але чому акцент (наголос) переміщується із сильної долі? Адже ми знаємо, що тому вона й зветься сильною, що енергійніша. Чому вона вирішила «віддати» свою енергію? Втім, якщо прислухатися до музики, то почуємо, що вона не віддає своєї енергії. Сильна доля в синкопі (якщо є звук на цій долі) завжди хоче бути наживішою, вона «бореться за свої права». Отже, синкопа — це своєрідна боротьба? Але й слабка доля «не здається» — боротьба надає їй сил. Хто ж перемагає в цій боротьбі?

Художньо-творче осмислення неоднозначне, варіативне. Так, одну й ту саму пісню можна проспівати по-різному, залежно від обставин: коли виконують пісню (уранці, увечері), кому виконавці її дарують (орієнтація на слухача). У бесідах про музику навряд чи варто з'ясовувати всі деталі, бажано завжди стимулювати учнів до подальших розмірковувань. Діти мають відчувати, що в музиці є якась таємниця, і розгадати її буває нелегко.

Поради щодо співробітництва вчителя з учнями та співпраці дітей між собою на уроках музики описано у главі 8.

У музичному вихованні, на наш погляд, має бути ще й *художнє співробітництво*, тобто співпраця учнів і вчителя з поетами, композиторами. Так, пропонуючи дітям пісню для розучування, можна поряд з оригіналом виконати й інші мелодії на той самий текст. Школярі вибирають той варіант, який їм більше сподобався, обгрунтовуючи свій вибір. Таке співробітництво дуже корисне для дітей, оскільки розвиває їхнє музично-творче мислення, але й ставить високі вимоги до професійної майстерності вчителя. Можливо, що окремі діти візьмуть одну пісню, решта — іншу. Тоді доцільно розучити 2 (або 3) пісні, «інакше буде несправедливо». Вчитель має показати дітям, що на один і той самий літературний текст можна створити різні мелодії, і таким чи-

ном діти поступово усвідомлять, що мистецтво багатозначне й різноманітне.

Наприклад, є кубинська народна пісня «Про маму» (переклад з рос. Е. Печерської):

Вранці прокидаюсь — посміхаюсь я.
Сонечко погляне — пропаде журба.
Я дивлюсь на сонце — маму бачу я.
Сонечко — це ж мама мила й дорога.
Вечір наступає, відпочити йду.
Вже вітрець гойдає зірочку малу.
Пісеньку про зірки знову чую я:
Це співає мама дорога моя.

Пісня наспівна, ласкава, спокійна. На цей літературний текст можлива й інша музика: адже прокидатися можна по-різному. Тому варто показати дітям різнохарактерні варіанти пісні. Доцільно порівняти запропоновані варіанти, визначивши, які засоби музичної виразності допомогли створити той чи інший характер. Буває, що в одному класі виберуть один варіант, а в паралельному — інший. Втім, що пісня сподобалася дітям, не завжди достатньо її прослухати, іноді бажано й проспівати всім класом. Дітям можна пояснити, що ранок і вечір у кожного можуть бути неоднаковими, адже в людини буває різний настрій: не тільки спокійний, задумливий, а й енергійний, бадьорий, жартівливий. Тому бажано вивчити різні варіанти пісні (один з них може бути відпрацьований докладно, інші — ескізно).

На уроках мистецтва методи, що їх застосовує вчитель, мають бути більш художніми. Так, метод розповіді перетворюється в метод художньої розповіді, метод бесіди — у метод художньої бесіди. Це залежить від використання вчителем і дітьми літературно-художніх прийомів: образних порівнянь, епітетів, ігрових елементів (які також можна вважати одним з різновидів художніх прийомів), цікавих історій, казок.

Художньо-творча спрямованість уроків може виявитися в сюжетному взаємозв'язку музичних творів, що звучать на уроці. Наприклад, заплановано повторити українську народну пісню «Гая по садочку ходила» й розучити білоруську народну пісню «Сів комарик на дубочок». Повторивши з дітьми пісню, учитель каже:

— Гая знайшла хусточку, повеселішала й побігла, підстрибуючи, по садочку. Раптом побачила маленького комарика й подумала: «Який він кумедний, як цікаво за ним спостерігати!» І що ж Гая побачила? Про це й співається в пісеньці «Сів комарик на дубочок» (учитель виконує пісню).

На іншому уроці планують повторити пісню Л. Кніппера «Чому ведмідь взимку спить?» й українську народну пісню «Вийди, вийди, Іванку». Це може відбуватися приблизно так:

— Діти, ми повторили пісню «Чому ведмідь взимку спить?», а тепер давайте розбудимо ведмедя, бо незабаром весна, а він усе спить.

І діти просять «ведмедя» (рольова гра):

— Ведмедику, прокидайся, вже зима відходить від нас. Зараз будемо Іванку просити, щоб з нами веснянку заспівав.

Далі — імпровізоване інсценування: ведмідь відразу прокидається чи ні? (вчитель супроводжує інсценізацію музикою).

— Діти, ми бачимо, що ведмідь після конфузу з лисицею не хоче вилазити з барлогу. Тоді давайте попросимо Іванку, щоб з нами веснянку заспівав. Може, ведмідь почує її та й прокинеться.

Діти співають пісню «Вийди, вийди, Іванку», рольова гра триває.

Іноді навчальні завдання, запропоновані учням з допомогою ігрових прийомів, становлять певну частину уроку:

— А тепер — змах чарівної палички, і ми опинилися в гарній вітальні, де всі зібралися спеціально для того, щоб послухати музику...

В інших випадках художньо-ігрова «канва» може бути основою всього уроку, зокрема уроку-концерту, уроку-вікторини, уроку-конкурсу.

Можливі й інші типи уроків музики: урок-подорож, урок-прогулянка, урок-спектакль. Урок-спектакль можна підготувати заздалегідь, а в окремих випадках провести його імпровізаційно (спілкуватися тільки музичною мовою). Такі уроки потребують неабиякої творчості вчителя: він має виконувати акомпанемент до власних співацьких «висловлювань», а також «музичні позивні» («налаштовуємося». «відпочиваємо», «мислимо», «згадуємо»).

Термін «типи уроків» у даному випадку умовний, оскільки ці уроки не мають чіткої структури, що відповідала б тому чи іншому типові. Один і той самий урок можна назвати й «подорожжю», й «казкою» (до речі, такий тип уроку, як урок-казка, підходить до багатьох уроків у початкових класах). А чому б не провести урок-фантазію або урок-мрію? Вибір художнього типу уроку залежить від особливостей конкретного класу та й від настрою вчителя. Не все щодо цього піддається науковому обґрунтуванню, багато що вчителю підкаже

його інтуїція. Різні художні типи-назви уроків дають змогу зацікавити дітей та уникнути одноманітності.

Наводимо приклади таких уроків.

Урок-міркування на тему «Куди зникла мелодія?»

Учитель виконує 2–3 сучасні пісні, в яких примітивна мелодія, допомагає дітям почути, що гарної мелодії в цих звуках немає.

- *Діти, як на вашу думку, чому в окремих музичних творах немає мелодії?*
- *Люди неувважні один до одного.*
- *Вони заклопотані, усе кудись поспішають.*
- *Люди стали грубішими, різкішими.*

Далі прослухані мелодії порівнюють з іншою музикою (високохудожньою). Зазначаємо, що мелодія буває різною: ніжною, задумливою, радісною, схвильованою. Отже, її створюють і виконують люди дбайливі, добрі, уважні один до одного. До речі, раніше, в минулі роки, музика майже завжди була мелодійною...

- *Діти, а чому з вашого співу зникла мелодія? Ви співаєте кожний звук окремо, а треба, щоб звуки «переливалися» один в один. Спробуємо ще раз...*
- *Але куди ж зникла мелодія? Які будуть «версії»?*
- *Вона сховалася в нотах, бо ми неправильно співаємо.*
- *Вона захворіла й лягла відпочити.*
- *А може, вона полетіла далеко-далеко, де ніхто не може її образити?*

Перевіряємо висловлені «версії», але мелодію знайти не вдалося.

- *Діти, а може, мелодія сховалася в малюнки? (Розглядаємо кілька малюнків.) Там є лінія — негруба, красива. Але це не мелодична лінія, адже її ми бачимо, але не чуємо.*
- *Може, пошукаємо мелодію у віршах?*

Читаємо 2–3 уривки з віршів.

- *Там вона начебто є, але все-таки це мелодія словесної мови, хоча й дуже схожа на музичну мелодію...*
- *Діти, давайте покличемо мелодію — може, вона почує нас і прилетить назад?*

Створюємо пісеньки-прохання (співацька імпровізація дітей і вчителя).

Можна запропонувати дітям такий текст і спільно мелодизувати його, наприклад:

Подивились в ноти ми—
Не знайшли, на диво:
Де ж ти, мелодіє, } двічі
Ніжна і красива? }
За тобою скучили
Хлопці і дівчата.
Повернися ти до нас — } двічі
От це буде свято!

Після кожного куплета дівчинка, яка виконує роль мелодії, наспівує й танцює (імпровізація). Можна заспівати цю мелодію кілька разів, роль мелодії виконують різні дівчатка.

— *На наступному уроці ми продовжимо шукати мелодію і обов'язково її знайдемо.*

Цей урок можна провести по-різному: у класі активному, занадто збудженому організувати його як урок-міркування (або урок-казку), у спокійному класі — як урок-детектив з відповідними «інтригуючими» інтонаціями. Основа цього уроку — художньо-творче осмислення музичних явищ.

Наприкінці уроку вчитель може виконати прощальну пісеньку на такий текст:

Жаль, урок вже закінчився,
Друзі, вдячні ми усім.
Що сьогодні ми не встигли,
Встигнемо днів через сім.
Краще музики на світі
Ще нічого не було.
До побачення вам, діти,
Не забудьте наш урок!

Отже, в музично-педагогічному процесі, що являє собою синтез науки й мистецтва, закладено невичерпні можливості для творчості вчителя й дітей. Тільки за цієї умови уроки музики будуть емоційнішими та інтелектуальнішими.

Розділ 3

ШЛЯХИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Глава 7

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

7.1. Педагогічне значення українського дитячого фольклору

Як зазначено в «Концепції національного виховання», визначальним є принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні насамперед національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу.

Один із шляхів духовного відродження України — прилучення школярів до українського літературно-музичного фольклору. В останні роки підвищується інтерес до народної творчості. Так, у школах України впроваджено новий предмет — народознавство, організовують спеціальні фольклорні класи. Проте, на нашу думку, знати й розуміти історію України й народну творчість повинні не тільки учні, які вчаться у фольклорних класах, а й усі, хто живе в Україні, оскільки це — моральний обов'язок будь-якої культурної людини.

У праці «Серце відаю дітям» В. Сухомлинський розповідає про той добродійний вплив, який справило на його вихованців виконання українських народних пісень. Рідна пісня, визначаючи поетичне бачення навколишнього світу, допомогла виховати в дітей естетичне ставлення до природи, тонкість сприймання, емоційну чуйність. Крім того, пісня розкрила перед дітьми рідне слово як величезне духовне багатство українського народу.

Водночас важливо не упустити сензитивний період — молодший шкільний вік, коли діти особливо сприйнятливі до педагогічного впливу. Їхній художній смак розвинений ще недостатньо, він тільки формується. І якщо з раннього віку дитина слухає і виконує народні пісні, слух поступово засвоює їхні мелодичні й ритмічні особливості, вони запам'ятовуються, стають звичними, близькими.

Побутовують різні жанри української літературно-музичної народної творчості: пісні, частівки, забавлянки, заклички тощо. Так, у простих і

ласкавих колискових піснях виражено ширшу любов до дитини. Колискова пісня, народжена реальними потребами дитячого віку, коли тривалий і мішний сон — умова нормального розвитку, є першим художньо оформленим зверненням до дитини. Наприклад:

Ой щоб спало — щастя мало,	А рісточки у кісточки,
Ой щоб росло — не боліло,	Здоров'ячко у сердечко.
На серденько не кволило.	А в роточок говорушку,
Соньки-дрімки в колисоньку,	А в ніженьки холусеньки,
Добрий розум в голівоньку,	А в рученьки ладусеньки.

У багатьох колискових піснях є епізоди, пов'язані з тваринами, близькими дитині: котиком, мишкою, бджілкою, наприклад «Котику сіренький», «Ой ну, коту, коточок», «Котик волохатий».

Коліскові пісні мають неабияке педагогічне значення. З перших днів життя дитина слухає мелодію, що сприяє розвитку її музичних здібностей. Під впливом материнського голосу в неї розвиваються естетичні почуття, емоційність: адже вона не тільки слухає голос матері, а й бачить її обличчя, усмішку. Коліскові пісні приваблюють своєю простотою, безпосередністю, ніжністю, співучістю. На їхній основі можна виховати любов до тварин, птахів, комах, естетичне ставлення до природи, що може вплинути на виховання таких важливих моральних рис, як доброта, чуйність.

Розучування колискових пісень корисне і для формування співацьких навичок кантиленного звучання. Крім того, пісні цього жанру, мабуть, більше, ніж інші, можуть бути використані в побуті: дитина проспіває їх, заколисуючи молодшого братика або сестричку.

Виховне значення мають також жартівливі пісеньки. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, бути терплячою, відучитися вередувати. Наприклад пісенька «Мала білочка»:

Мала білочка по ліщині скаче,
Білі горішки у торбину мече.
Плаксивим дітям дала по лущинці,
А діточкам чемним — те, що всерединці.

Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяють розвитку дитячої творчості.

Більшість жартівливих пісень-забавлянок цікава за змістом, різноманітна за художнім задумом. Події в них відбуваються динамічно, що відповідає психофізіологічним особливостям дітей:

Куєм, куєм ніжку,
Поїдем у доріжку.
Треба коня підкувати,
Будем в баби ночувати.

Завдяки наведеним особливостям забавлянки сприяють розвитку в дітей почуття ритму, збадьорюють, спонукують до активних дій.

Здавна існують і примовки — короткі, переважно віршовані звернення до тварин, птахів і комах, імітування пташиних голосів. Вони облагороджують серця дітей, об'єднують їх з природою, вчать дбайливо ставитися до всього живого.

Стимулюють розвиток творчої фантазії дітей лічилки, які можуть бути потішними й поетичними.

Гаруль, гаруль, гарулька!
Деся там моя зозулька
По полю пролітала
І пір'ячко збирала.

За допомогою лічилок можна розширити словниковий запас дітей, розвинути чутливість до змістових та інтонаційних відтінків слів. Важливо, що діти не тільки використовують лічилки, а й самі їх придумують.

Привертає увагу дітей такий оригінальний жанр народно-літературної творчості, як загадка. Народні загадки розкривають особливості рідної мови, вчать мислити. Але не тільки мисленню й мовленню сприяють загадки. Вони поетизують для дитини навколишній світ, розкривають такі особливі явища, які могли б залишитися непомітними. Наприклад:

Звечора вмирає, вранці оживає.
Хто малюнок на вікні уночі зробив мені?
Впаде з неба — не розіб'ється,
Впаде в воду — розпливається.

Цікаве заняття для дітей — заучування і промовляння скоромовок: «Роса росить ноги босі», «Ворона проворонила воронення», «Босий хлопець сіно косить» та ін. Основне значення скоромовок у тому, що вони розвивають у дітей зосереджену увагу й дикцію.

Отже, естетико-педагогічне значення українського дитячого фольклору багатопланове: він сприяє розвитку мислення, мовлення, уяви, вихованню моральних чеснот, емоційної чуйності й почуття гумору.

7.2. Фольклор у музично-творчому розвитку дітей

У процесі підготовки до уроків музики й позакласних заходів доцільно добирати українські народні приказки, загадки, вірші, ритмізувати й мелодизувати їх і надалі використовувати як можливі варіанти в роботі з учнями.

Наприклад, скоромовки можна застосувати для розвитку не тільки розмовної, а й співацької дикції. Мелодії на тексти скоромовок мають бути нескладними, інакше їх важко співати у швидкому темпі:

Якось Яків сіяв мак,
Так-сяк, абияк.
Виріс ярий Яків мак,
Та щось коле, як їжак.

Мурлика муркоче —
Морозива хоче.
Мурлика руденький,
Замерзнеш, дурненький!

Для розвитку творчих здібностей школярів можна вико-

ристати тексти загадок. Учитель створює на відповідні слова мелодію, враховуючи, що відповідь доспіває хтось із дітей.

Наводимо приклади загадок:

1. Я вухатий ваш дружок,
В мене сірий козушок.
Куций хвостик, довгі вуса,
Я усіх-усіх боюся.
Де ж цей шустрий побігайчик?
Ось він, бачте? Так це ж зайчик!
2. В мене ніжка одна —
Чобітка не маю,
І хоч я без голови, —
Шапку надягаю.
Хто ж це? Тричі повтори!
— Гриб, гриб, гриб.
3. Я падаю на ваші хати,
Я білий, білий, волохатий.
Я прилипаю вам до ніг
І називаюсь просто сніг.
4. Хто з хвостиком і з вушками?
В кого лапки з подушками?
Як ступа, ніхто не чує,
Тихо крадучись, полює.
І маленькі, сірі мишки...
Утікають геть від кішки.

Один з найпопулярніших і найулюбленіших дітьми жанрів народної літературної творчості — казка. В українському казковому епосі типовими персонажами є хитра лисиця («Лисичка-сестричка», «Лисиця-кума»), дурнуватий вовк («Вовчик-братик», «Вовк-панібрат») і наївний заєць («Зайчик-побігайчик»), часом також кіт, коза, собака й кінь.

У процесі підготовки до уроків музики й позакласної роботи вчителів бажано створити інструментальний супровід до народних казок. Водночас треба враховувати, що в музиці мають бути відбиті манера поведінки тварин, їхній зовнішній вигляд. Так, лисицю в казках зображують, як улесливу, хитру обманщицю, вовка — нерозумним, простуватим, собаку — розумною, відданою людині; зайця — боягузливим, кот — ледачим; півня — горланем і самовпевненим.

Створити інструментальний супровід можна до таких українських народних казок, як «Лисичка в суддях», «Піддурена ворона», «Як лис розводив курята», «Жаба боязкіша від зайця», «Лисове серце», «Про вовчика-братика й лисичку-сестричку», «Дід, баба і вовк-колядник», «Як Миша віддячи-

ла Левові», «Лев та заєць», «Журавель сватає Чаплю», «Кравець і Вовк», «Журавель і Лисиця», «Мишача рада» тощо. Ці й інші казки цікаві насамперед тим, що в них засобами сатири й гумору, індивідуалізованої мови з примовками, афоризмами, жартами відбито риси національного характеру українського народу.

Було б доцільно, щоб учитель зміг створити не тільки інструментальний супровід до українських народних казок, а й вокальні фрагменти — адже в окремих казках ті чи інші персонажі розмовляють іноді мовою поезії, яку можна мелодизувати.

Наприклад, пісенька Колобка з однойменної казки:

Я по засіку метений,
Я із борошна спечений.
Я від баби втік,
Я від діда втік,
Я від зайця втік,
Я від вовка втік,
Від ведмедя втік,
То й від тебе втечу!

Хитра лисичка — персонаж казки «Кіт, кріт, курочка й лисиця» — хоче вкрати курочку і співає таку пісеньку:

Курочко, курочко,
Масляна голівочко,
Одсунь віконечко
Та глянь на сонечко.

Довірлива курочка, яку викрала лисиця, просить своїх друзів прийти на допомогу:

Коте, коте, і ти, кроте!
Несе мене лиска на лисому хвості
По липому мості, з гірки на долинку
Та й у свою хатинку!

Вірні друзі намагаються перехитрити лисицю:

Ду-ду, ду-ду в дудочку,
Скри-пу, скри-пу в скрипочку!
А в лисички новий двір,
Чотири дочки на вибір, п'ята вона.
Вийди сюди!

Так народні казки за умови співтворчості вчителя перетворюються в музичні, які можна інсценувати з дітьми.

Крім казок, можна інсценувати також українські народні пісні, насамперед пов'язані з певними рухами (наприклад «Ой є в лісі калина»), а також жартівливі: «Веселі гуси», «Грицю, Грицю, до роботи», «Два півники», «Танцювали миші»,

«Та орав мужик край дороги» тощо. Інсценування пісень подобається дітям, сприяє посиленню інтересу до музичних занять.

Під час виконання співацьких імпровізацій можна використати тексти народних примовок, лічилок. Наприклад:

Їхав пан через лан,
Бричка гуркотіла,
А як Ганя сіла в бричку,
Бричка загуділа.

Ой Микито, Микито,
Вигнав воли на жито,
А сам пішов до хати
Вареники вплітати.

* * *

* * *

Котилася торба з великого горба,
А в тій торбі хліб та пшениця,
З ким хочеш, з тим поділися.

А Степан — Степанок
Поїв бабин медок
І сховався в куток.

Корисне творче завдання для учнів III–IV класів — пошук українських народних пісень, які можна виконати каноном. Це спонукає дітей згадати знайомі мелодії і за допомогою внутрішнього слуху уявити їхнє звучання.

Для розвитку музичного мислення школярів бажано показати їм, що можливі різні варіанти виконання каноном однієї і тієї самої мелодії. Так, в українській народній пісні «Галя по садочку ходила» нижній голос може вступати не тільки з другого, а й з третього такту. Доцільно виконати обидва варіанти й запропонувати дітям визначити, який з них їм більше сподобався. Можна також імпровізувати підголоски до головної мелодії.

Бажано, щоб народні пісні діти засвоювали не тільки у співацькій діяльності, а й під час інструментального музикування. Як вже було зазначено, на теми українських народних пісень композитори створили ряд варіацій (зокрема для фортепіано). Виконуючи у класі такі твори, можна запропонувати учням акомпанувати на дитячих музичних інструментах. Спільними зусиллями створюють своєрідні «партитури».

Важливою умовою успішного опанування українських народних пісень є творче ставлення вчителя до роботи: це й створення «партитур» для класного оркестру, і виконання власних інструментальних варіацій, і підготовка співацьких вправ на матеріалі народних творів, і використання можливостей для їхнього інсценування. Не в кожному класі діти вільно виконують запропоновані їм творчі завдання, через те вчитель має заохочувати їх і поступово прилучати до творчої діяльності.

Виконуючи і слухаючи разом з учнями народні пісні, ми прагнули реалізувати один з головних принципів музичного виховання — єдності раціонального та емоційного. Оскільки елементи аналізу можуть знизити рівень емоційності під час

сприймання й виконання пісень, звертали увагу на почуття та емоції, передані в піснях, а також на виразність мови, міміку. Посиленню емоційності виконання сприяв метод пластичного інтонування.

7.3. Зимові календарно-обрядові пісні

Корисним вважаємо й прилучення молодших школярів до українських народних пісень через ознайомлення їх з давньослов'янськими календарними обрядами. Завдяки своїм художнім особливостям календарні обрядові пісні можуть бути використані в музично-естетичному вихованні дітей.

Пропонуємо орієнтовний матеріал для бесід на уроках музики в початкових класах.

У вступі вчитель говорить, що наші предки були сміливими, працьовитими людьми, але явища природи були для них незрозумілими й таємничими. Світ поставав перед ними як створіння, що підстерігає людину на кожному кроці. Тому людям здавалося, що ними керують якісь вищі, невідомі сили. Добробут стародавніх слов'ян залежав здебільшого від урожаю. Не знаючи причин потопів, бур, граду, люди вважали, що на небі живуть численні боги, які карають або милують. Наші предки дуже хвилювалися за врожай і за власну долю; якщо все було гаразд, їхня радість не знала меж: вони влаштовували гучні свята з карнавальними походами, тобто перодяганнями, піснями, танцями, театралізованими діями.

Розповідаючи про зимові календарні обряди й пісні, вчитель підкреслює, що український народ з давніх часів зберіг традиції свят. З ними були нерозривно пов'язані й пісні, якими супроводжували зустріч Нового року, прихід весни, збирання врожаю.

У ч и т е л ь.

Холодною зимою пізно світає. Не встигне день в усій красі з'явитися, як його виганяють присмерки, а за ними й довгі зимові ночі. Але ось настає найкоротший день, після якого відбувається злам у природі, і день поволі довшіє. Згідно з уявленнями стародавніх східних слов'ян у цей час відроджується сонце. 24 грудня, напередодні зимового сонцестояння, тишу поселень порушували пісні, сміх, жарти. Вулицями ходили групи дітей, парубків і дівчат. Біля кожної хати вони співали вітальні пісні, величали господарів, бажали в Новому році доброго врожаю, колядували.

Учитель виконує колядку:

Колядин, колядин,
Я у батька не один,
По колінця козушок,
Дайте, дядьку, п'ятачок.

Колядників господарі обдаровували гостинцями, іноді й грішми, сподіваючись на добрий врожай.

Чимало людей збиралося вечорами в хатах на ігрища, неодмінними учасниками яких були переряжені, що зображали козу, ведмедя, журавля. Образ кози для стародавніх слов'ян уособлював покровителя полів і пасовищ. В Україні роль кози найчастіше виконував парубок, одягнений у кожух навиворіт. «Коза» весело махає хвостом, зачіпає присутніх, буцається рогами і співає.

Учитель виконує пісеньку, діти переказують її зміст, а потім розучують:

Го-го-го, коза, го-го, сірая,
Ой, розходися, розвеселися
По сьому дому, по веселому.
Де коза ходить — там жито родить.
Де коза рогом — там жито стогом.
Де коза туп-туп — там жита сім куп.

Напередодні старого Нового року, 13 січня, відзначали Шедрий вечір. Парубки й дівчата ходили по хатах, бажали господарям щедрого вечора й доброго здоров'я. І знову Коза з веселою компанією заходила в хату і, стрибаючи, несподівано падала й помирала. Після «чудодійного зцілення» вона оживала й під веселу щедрівку знову бадьоро стрибала по селу.

Учитель співає початкові фрази щедрівки.

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Потім пропонує дітям проспівати мелодію, допомагаючи їм визначити, що основний мотив повторюється чотири рази. Далі пропонує учням послухати її в обробці М. Леонтовича:

Постарайтеся почути, діти, хто виконує цю пісню: соліст чи виконавський колектив, і як з маленького зерна-інтонації виріс музичний твір (бесіда про пісню).

Тепер послухаємо ще одну щедрівку, а ви скажете, що вам сподобалося в ній.

Звучить пісня «Ой сивая зозуленька» у виконанні вчителя.

Ой сивая тая зозуленька.
Шедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала.
А в тім саду три тереми.
А в першому — красне сонце,
А в другому — ясен місяць,
А в третьому — дрібні зірки.

Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жона його.
Дрібні зірки — його дітки.

(Приспів повторюється після кожного рядка.)

— Чуєте, діти, як красиво й поетично творили люди? Як гарні, незвичайні для нас порівняння вони використовували.

Учитель звертає увагу на художні особливості літературного тексту, на характер музики. Цю шедрівку можна розучити з дітьми у класі.

7.4. Весняні календарно-обрядові пісні

На одному з уроків на початку березня було б корисно провести бесіду про Масницю. Вона може бути орієнтовно такою:

Діти, чи знаєте ви, яке передвесняне свято з незапам'ятних часів було найвеселішим?.. Правильно, Масниця. Це свято тривало цілий тиждень. У понеділок Масницю зустрічали. У вівторок проводили різні ігрища: катання з льодових гір, поїздки на конях тощо. Середу називали «ласункою»: в цей день ласували масничними стравами. А як, на вашу думку, чому головною стравою були млинці?.. Ви, напевне, помітили, що млинці круглі, наче сонце. А ми з вами пам'ятаємо, що багато явищ природи люди ще не могли зрозуміти й тому обожнювали їх. Наймогутнішим божеством, якому поклонялися стародавні слов'яни, було сонце, або, як його називали, бог Ярило. На честь Ярила створено чимало пісень, що дійшли й до наших днів. Наприклад, «Пісня про сонечко»:

Сонечко, сонечко,
Глянь нам у віконечко,
Усміхнись, до діток малесеньких
Своїм ясним личеньком повернись.

— Сподобалась вам ця пісенька?.. Чи бажаєте її розучити?..

Діти звичайно погоджуються розучити пісеньку, називаючи її доброю й ласкавою. Після виконання пісні вчитель продовжує свою розповідь:

— І люди вірили, що коли на Масницю вони спечуть багато-багато млинців, то яскравіше світитиме сонце і швидше прийде весна.

Четвертий день Масниці називався «розгуляй-четвер». У п'ятницю й суботу ходили в гості. У неділю — останній день Масниці — влаштовували проводи зими. Може, хтось із вас знає, як проходить цей обряд?

— Робили солом'яник, який спочатку вшановували, а потім виносили за околицю і спалювали.

— Люди вірили, що зима злякається й більше не прийде до них. Іноді солом'яник встигає сказати людям, що в наступному році повернеться, як це було в опері «Снігуронька» відомого композитора М. Римського-Корсакова (корисно послухати фрагмент сцени «Проводи Масниці»).

Кілька березневих уроків доцільно присвятити ознайомленню дітей з весняними календарними звичаями й піснями.

У ч и т е л ь. У березні весна дуже поспішає до людей, але зима її не пускає. І хоч зима в знесилій злості заковує льодом звечора неспокійні проталини й розмальовує вікна вночі фантастичними візерунками, вдень її сили слабшають, і весна дедалі частіше нагадує про себе капанням, що дзвенить на сонечку. Нарешті люди дочекалися весни.

А який, на вашу думку, діти, настрій буває в людей на початку весни? Правильно, веселий, бадьорий — адже навесні пробуджується природа, і так красиво стає навколо. Щоб наблизити прихід весни, в день весняного рівнодення (22 березня), коли день і ніч тривають 12 годин, за околиці сіл виходили діти й дівчата закликати весну. Вони тримали фігурки птахів, що були випечені з тіста. Діти підкидали «птахів» узор, саджали їх на високі жердини, розмахуючи ними, і співали пісні-заклички. Фігурки виготовлених пташок нагадували, що скоро прилетять справжні птахи.

Ой летіла зозуленька через сад,
Через сад, розпустила пір'ячко
На весь сад, на весь сад.
Ой хто теє пір'ячко підбере,
Підбере, той сивую зозуленьку
Забере, забере.

У давні часи люди вірили: якщо дружно покличуть весну, зрадіють, що вона наближається, то вона й прийде скоріше. Іноді закликали навіть під час проводів Масниці, як, наприклад, у відомій вам опері «Снігуронька».

Звичай закликання весни відтворений у багатьох українських веснянках. Закликали весну дівчата, як правило, на узвишші або на березі річки. Співали голосно, щоб їх почули широкий степ і темний ліс, високі пагорби і швидка річка. Діти, спробуймо й ми з вами заспівати веснянку, може, весна почує і швидше до нас прийде.

Учитель виконує веснянку, потім розучує з дітьми:

Вийди, вийди, Іванку,
Заспівай нам веснянку.
Зимували, не співали,
Весну дожидали.

У бесіді з'ясовується, що характер веснянки спокійний,

ласкавий, темп неквапливий. Хтось із учнів, звичайно, помічає, що в пісні не відчувається радісного настрою, вона трохи сумовита.

— Правильно, діти. Зимою людям було сумно без пісень, але як тільки з'являться перші сонячні промені, сум обов'язково минеться. Зараз ми послухаємо дуже красивий і відомий музичний твір, а ви скажете, чи не звучала в ньому знайома мелодія, а якщо так, то що в ній змінилося?

Лунає фінал Першого концерту для фортепіано з оркестром П. Чайковського.

— Діти, чи звучала в цьому творі знайома музика?

— Так, ми впізнали веснянку, котру тільки що розучили.

— Правильно, молодці. Але вона звучить по-іншому, чи не так? Що ж у ній змінилося?

— Вона звучить у швидшому темпі.

— Багато звуків у ній виконано уривчасто, окремі — підкреслено.

— Так, правильно, і це надає мелодії енергії й завзяття, чи не так?.. Ось як композитор допоміг нам розв'язати сум, і ми віримо, що незабаром прийде весна і принесе нам радість.

7.5. Літні календарно-обрядові пісні

У травні доцільно ознайомити учнів з літніми календарними звичаями, обрядами й піснями.

— Ми з вами, діти, вже знаємо, що в давні часи люди дуже любили природу. Дівчатам найбільше подобалася берізка, а, як на вашу думку, чому? (Учитель показує малюнок берізки.)

— Тому що вона дуже красива, ніжна.

— Так, діти. Дівчата прикрашали берізку різнокольоровими стрічками, водили навколо неї танок, співали пісні. Вони дуже ласкаво зверталися до дерев: осинонько, берізонько. Прикрашену берізку в окремих місцевостях називали «русальницею». Хати цього дня прикрашали зеленими гілочками, підлогу посипали запашною травою. Землероби сподівалися, що, поклоняючись у цей день природі, вони прилучаються до життєдайної сили оновленої землі. Свято цвітіння молоді рослинності відзначали на початку літа. У цьому випадку давнє, ще дохристиянське свято «семик» збіглося в часі з пізнішим християнським святом «Трійці».

Чимало пісень створили люди про красиву й струнку берізку. Одну з них ми з вами вже знаємо: може, хтось пам'ятає?.. Правильно, це російська народна пісня «Во поле береза стояла». Давайте повторимо її (діти виконують пісню). Сьогодні я пропоную вам розучити пісню українського композитора А. Філіпенка на вірші Т. Волгіної «Берізонька». Послухайте її, будь ласка, і постарайтеся побачити й відчути те, про що в ній співається (учитель виконує пісню).

Відбувається стисла бесіда про зміст пісні й засоби музичної виразності. Увагу дітей звертаємо на поетичний текст: дивлячись на берізку зі зламаними гілочками, ми б хотіли поговорити з нею, нібито вона нас розуміє, і пожаліти її. Ми радіємо, що змогли її вилікувати.

Розучивши пісню на уроці, можна виконати її як танок.

Розповідаючи про літні народні обряди, варто приділити увагу такому цікавому й таємничому дню, як свято Івана Купала.

У ч и т е л ь. З кожним днем сонце світить яскравіше. Настає найдовший день у році — 24 червня, день Івана Купала. Це було одне з найважливіших свят, а всі обряди цього дня пов'язані з водою. Якщо на зорі в день Івана Купала викупатися в річці чи в озері, то таке купання, як тоді вважали, має цілющу силу. Відкрию вам секрет: у купальську найкоротшу ніч не можна спати. Навіть пісня така була:

— А хтось здогадався, чому в купальську ніч не можна спати? Цієї ночі оживає і виповзає вся нечиста сила — відьми, перевертні, водяні, лісовики тощо. Відьми псують хліби, водяні намагаються затягнути когось під воду, лісовик лякає людей, які увійшли в ліс. Тому в день Івана Купала треба бути дуже обережним.

У наших предків були різні повір'я, пов'язані з цим святом. Збирали трави й квіти, говорячи так: «Земле-мати, благослови мене трави брати, і трава мені мати!» Бачите, діти, як дбайливо і з якою любов'ю ставилися люди до квітів і трав! Діти, давайте разом з вами повторимо це звернення до матінки-землі, а якщо літом хтось із вас в селі збиратиме трави, то повторюйте, будь ласка, його, і ви всім серцем відчуєте, яка красива наша земля і як треба берегти природу (діти повторюють). Трави й квіти, зібрані в Іванів день, висушували і зберігали, бо вважали їх цілющими. Ними лікували хворих, боролися з нечистою силою, їх кидали в піч під час грози, щоб убезпечити хату від блискавки.

Дівчата плели віночки з квітів і, загадавши бажання, пуска-

ли їх пливти по річці, спостерігаючи, потонуть вони чи ні. І при цьому наспівували:

Пісні, що їх діти почули на цьому уроці, можна розучити з ними й надалі використати як розспівки.

— Про свято Івана Купала ми ще поговоримо на наступному уроці.

Народних звичаїв у день Івана Купала так багато, що про всі важко й згадати, і всі вони пов'язані з нашою чудовою природою. Але головним героєм рослинного світу стає в цей день напороть (учитель показує малюнок). Діти, хто із вас бачив її коли-небудь? Подобається вона вам? Яка красива, чи не так? Так ось, напороть — дуже незвичайна рослина. Її квітка розкривається лише на кілька хвилин і тільки опівночі на Іванів день; вона допомагає людям побачити всі скарби, навіть ті, що сховані глибоко в землі. Однак дістати таку квітку ой як важко!

За давньою легендою, з цією квіткою такі чудеса відбуваються! Десь близько опівночі з листків напороті починає хитатися, рости брунька. Рівно о дванадцятій годині ночі брунька з тріском розривається, і з'являється вогненно-червона квітка, така яскрава, що на неї неможливо дивитися. Але тільки хтось простягне руку, щоб дістати її, чиясь незрима сила раптом зриває квітку. Розповідають, що під час цвітіння напороті чути начебто голос нечистої сили, яка не хоче допустити людину до рідкісної рослини. Вона не просто красива, вона — чарівна! Хто зуміє зірвати квітку напороті, матиме величезну владу, перед якою безсилим будуть і могутні володарі, і нечисті духи; він зможе увійти в будь-яку скарбницю, бо двері самі відчиняться перед ним, треба тільки прикласти до замка чудову квітку...

Діти, а ви хотіли б розучити пісню про цю квітку? Вона так і називається — «Чарівна квітка». Уявіть собі, що ми опинилися в дрімучому лісі. Ми знаємо, що десь тут є напороть. Послухаємо пісню, але раніше скажіть: якою, на ваш погляд, вона має бути?

— Ніжною, красивою, доброю.

— Правильно, але ще й сумною — адже так важко знайти чарівну квітку. Саме таку пісню створили композитор Ю. Чичков і поет М. Пляцковский (учитель виконує пісню «Чарівна квітка»). Сподобалася пісня, діти? Тоді давайте розучимо її — може комусь із вас пощастить знайти чарівну квітку.

7.6. Осінні календарно-обрядові пісні

Нарешті настає час, коли хлібороби бачать результати своєї праці — жнива. До них у давнину готувались, як до великого урочистого свята. Уявіть собі теплий ранок. Сонечко ще не зішло, а люди, охайно вдягнені, вже йдуть на роботу. Це — перший день жнив. Як, на вашу думку, діти, працювати на полі важко?. Звичайно. Особливо жінкам. Тому в перших піснях-зажінках величають працюючих жінок, перший сніг, бажають почати роботу в добрий час, провіщають хороший врожай. Але хто ж допоможе людям? Адже ж у полі тільки пташки! На їхню допомогу й сподіваються!

Ось сонечко вже високо, стає жарко. Як тяжко працювати — від зорі до зорі! Люди в ті часи були працюючими, вони втомилися, але роботу не кидають. Адже «хліб — всьому голова!» Кому ж розповісти, як важко? Хто краще за всіх зрозуміє? Звичайно ж, сонечко! Адже воно завжди розуміло людей.

Вслухайтесь в ці ласкаві слова. Скільки в них чарівності:

Яке ти, сонечко, недогадливе.
Та й на мене, молоду, а неспогадливе.
Ой чому ти да пізенько не зіходило?
Ой чому ти да раненько не заходило?
Да вже ж мої рученьки наробилися,
Да вже ж мої да очечки надивилися,
Да вже ж мої да ніжечки находилися,
Да вже ж моя головочка од вітру шумить,
Да вже ж моє біле личко од сонця горить.

Але ось усі труднощі позаду. Дожинають останній сніг, зв'язують його червоною стрічкою і з піснями несуть додому. Останній сніг — запорука нового хорошого врожаю: вилущене з нього зерно першим ляже в землю під час осінньої сівби. За стародавнім звичаєм жінці після роботи лягали на землю й качалися, щоб повернути собі силу — ми ж пам'ятаємо, що люди вірили в животворну силу землі. Із останнього колоса плели ще й вінок, який символізував завершення роботи; його несли в село найкраща жниця. У піснях величали працюючі руки, знов лунали урочисті поетичні порівняння: віночок — як сонце, як золото; він світить, як зірка.

Ось одна з пісень-обжінків (на початку жнив пісні називалися зажинками, у кінці — обжінками). В цій пісні віночок ніби оживає й розмовляє з людьми. Послухайте, діти, що ж віночок говорить:

Ой котився віночок по полю, по полю.
Та й просився в женчиків додому, додому.
— Ой ідіте, женчики, ходою, ходою,
Візьміть мене, женчики, з собою, з собою.
Щоб не прилав я в полі рососою, рососою.
Бо як в полі рососою припадете,
То й додому на вечерю не дійдете...

— Віночок каже жєнцям, що вже час їти додому та його з собою брати, — адже незабаром роса з'явиться, і люди не встигнуть до вечері.
Зверніть увагу, діти: віночок не просто говорить, а просить жєнчиків. Це пісня-прохання.

Роботу закінчено, і свою радість люди виражають у піснях, наприклад:

Ой до кінця, жєнчики,
До кінця, до кінця,
Щоб вижати пшєнєнчєнку
За сонця, за сонця.
Не барися, господарю,
Не барись, не барись.
Ой вийди-но на нивоньку
Подивись, подивись.
Нехай твое сердєнєко
Радїє, радїє,
Бо вже наша пшєнєнчєнка
У снопах жєвтїє.

Спробуймо заспівати цю пісню?..

— Після жєнив у традиційній ході можна було побачити музикантів, які жєваво роздєвали волєнки, дзєвєніли цимбалєми, завязєто гєрали на скрипках. Радїсним свєтом закінчуєвався трудовий рік жємлєробє (слухання інструментальної музики).

7.7. Мєтєдичні рєкємєндєції щєдо ознаємлєння дїтєй з давніми кєлєндєрними обрєдєми

Пїзнаєвальний мєтєрієл для музичних бєсїд слїд адаптуєвати вїдповїдно до вїку шкєлярїв як з погляду доступностї вїкладу, так і художностї.

Доступнїсть інформєції полєгає в тому, що вчїтель: спїраєтьєся на жїтєвий досвїд і знєння, набутї учнями; пояснює незнаєомї для них поняття і явища; не дає зєнадто багєто інформєції за один урок, чергуючи бєсїди з музичною дїєальнїстю (спївами, слуханням музики).

Художньою розповїдь бєдє в тому випадку, якщо вчїтель: збагачує своє мовлєння яскравими образними порівняннями, епїтєтами, мєтафорєми; володїє прїєйомами пєдагогїчної тєхнїки, зокрєма мїмїкою, жєстїкуляцїєю, емоцїєно вїразною мовою; зєвєртає увагу шкєлярїв на художні особлївостї надбань народної творчостї, морально-єстетичну основу людських вєзємїн, що в них вїдбїто; ввєдїть елємєнти їнсцєнуєвання.

Досвїд показєв, що музичні бєсїди справлєють на дїтєй певний вїховний і розвивальний вїплїв. Вони становлєть для молодших шкєлярїв їнтерєс хоч бї тому, що набутї знєння, як правїло, є новими для них. Зрозумїло, що в процєсі ознаємлєння з народними обрєдєми немїнучє повтєрєння лєєких основних знєнь (напрїклад про обожнюєвання давньо-

схїдними слов'єнами прїєродї, про вїру в магїчну силу слова). Чєрєз тє для активїзацїї їнтерєсу й уваги учнів доцїльно вїкорїстовувєти емоцїєні контрасти, ввєдїти в розповїдь елємєнт дїєлогу.

Музичні бєсїди, побудованї на стародавніх народних звичаях, обрєдах і піснях, допоможуть вчїтелю пїдготувєти дїтєй до спрїємання творїв хорової, оперної і симфонїчної музики.

Ознаємлєння шкєлярїв їз давніми кєлєндєрними обрєдєми має неабиякє значєння у вїхованнї їхньої духовної культури. Незважєючи на тє, що з погляду розумїння прїєродо-наукової картини свїту цї обрєди бєли наїєвними, у художньо-пєдагогїчному планї вони становлєть оригїнальну й цїєнну спєдщїєну. У них вїдбїто найкращї рїси українського народу, зокрєма, працьовїтїсть, оптимїзм, шанєблїєє ставлєння лєудєй однє до одного. Цїлєспрєямованє залучєння учнів до цїєї сфєри культури допоможє вїховєти в них такі соцїєально значущї моральні якостї, як вєзємодопомога, добрєзичлїєвїсть.

Особлїво трєба вїдїлїти незвичнє для багєтьох лєудєй сьогєдєння дбайлїєє ставлєння давніх слов'єн до прїєродї. Вчїтель має допомогтї дїтям зрозумїти й вїдчути, що в давнїєну до трав, квітїв, дєрєв ставїлїєся як до живих їстєт, у чємусь подїбних до лєудєй. Вїруючи в цїєлющу силу прїєродї, перед нєю вклєнялїєся, захоплєвалїєся її красою, тобто ставлєння до прїєродї в тї часї бєло справдї духовним, пїднєсєним. І якщо вчїтель постарєєтьєся вїдновїти порушєну гармонїю лєудїєни і прїєродї, — а в молодших клєсах цє щє можлїєво, тим бїльшє, за допомогою такого дїєєвого засобу, як музика, то цїм вїн зробить суттєвий вїєносєк у рєєлїзацїю одного з найважлїєвїших завдань морально-єстетичного вїховання шкєлярїв.

Отжє, рїзні жанри українського фольклору можуть бєти широко вїкорїєтанї як на уроках музики, так і в процєсі позєурочної роботи.

Г л а в а 8

ПЄДАГОГІКА СПІВРІБІТНІЦТВА В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОГО НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ

Як зазначєє О. Сєвчєнєко, оцїєнїти якїсть почєтєкової освїти на засадах гуманїзму можна лїшє подолєвши дїєдактоєнтрїзм, тобто прагнєння надаєвати прєєвагу навчальній мєтї на шкєду вєсєбїчному вїхованню й розвїтєковї особїєностї дїтїєни. Згїдно з «Концєпцїєю нацїєонального

виховання» принципи гуманізації і демократизації мають бути провідними в роботі вчителя.

Сьогодні можна напевне стверджувати, що одним з найважливіших чинників гуманізації і демократизації школи є педагогіка співробітництва, покладена в основу навчально-виховного процесу.

Яким же чином здійснити співробітництво на уроках музики?

8.1. Гуманне ставлення до дітей

Ідея педагогіки співробітництва може бути реалізована на уроках у різних напрямках. Один із них — співробітництво вчителя з учнями. Насамперед доцільно спиратися на життєвий і художній досвід дітей, знаючи, чим вони зайняті поза школою, глибоко вникаючи в їхній внутрішній світ — адже дитина приходить до школи зі своїми радощами, сумнівами, тривогами.

Повага до дітей виявляється в умінні володіти як фронтальним, так і діадичним спілкуванням, тобто з конкретним учнем. Якщо вчитель спілкується на уроці не тільки з класом загалом, а й з окремою дитиною, учні звикають до того, що він бачить кожного в будь-який момент уроку, і це є для них своєрідним стимулом у навчанні. Проте сутність педагогічного бачення дитини не в тому, щоб виявити порушення дисципліни або неправильну відповідь на запитання і таким чином примусити вчитися. Сенс педагогічного бачення — в шанобливому ставленні вчителя до дитячих захоплень, у вмінні ненав'язливо «вплести» їх у канву уроку.

Наприклад:

— Вітя замислено дивиться у вікно. Він згадує, напевне, цікаву казку, яку вчора прочитав. До речі, сюжет цієї казки нам зараз знадобиться. Через кілька хвилин я попрошу тебе, Вітю, стисло розповісти нам цю казку.

— Вітку Таня відпочивала в Криму й бачила там красиву рослину — мімозу. Я по очах бачу, що вона по секрету від усіх складає пісеньку про мімозу. Танечко, коли пісенька буде готова, ти нам її заспіваєш?

— Сашко, ти, напевне, думаєш зараз про завтрашній футбольний матч. Це буде захопливе видовище. А чи пам'ятаєш ти мелодію «Футбольного маршу»?

Такі слова, звертання до дітей, сказані вчителем спокійно й доброзичливо, значно ефективніші, ніж традиційні: «Куди ти дивишся? Повернися негайно! Не крутись! Сядь на місце!» тощо.

Як зазначає видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський,

у дитини бувають свої — маленькі і великі — тривоги, турботи, нещастя. Учителю з високою емоційною культурою відразу бачить, що в дитині не все гаразд. Помітивши це, чуйний учитель не буде відразу розпитувати, але знайде спосіб якось лати зрозуміти, відчувати дитині, що він, учитель, здогадується про її тривогу.

Думки В. Сухомлинського розвиває Ш. Амонашвілі. У лекціях, прочитаних для вчителів м. Києва, він підкреслював, що формування й розвиток особистості не будуть повноцінними, якщо вчитель бачить у дитині тільки об'єкт викладання, який повинен набути певні знання, уміння й навички. Якщо вчитель бачить у дитині тільки особу, котра навчається, він не зможе сформувати людину майбутнього. «Безмежність розвитку, що закладена в дитині, не може бути реалізована без допомоги вчителя. Він покликаний олюднити обставини, в яких розвивається дитина. Не для вчителя діти приходять до школи. Навпаки, педагог — для них і заради них».

Ми згодні з О. Савченко, яка, узагальнивши педагогічну теорію і практику, виділила ідеї особистісно орієнтованої системи навчання й виховання, що відповідають гуманізації і диференціації початкової ланки освіти. Основні з них такі:

- особистісно орієнтоване спілкування (задоволення потреби особистого контакту вихованців з педагогом, можливість дістати підтримку своїм діям, утвердження людської гідності, відчуття душевного стану в момент розмови, заміна «залізної» дисципліни діловим співробітництвом, гармонізація «хочу» й «треба» та ін.);

- збагачення змісту освіти емоційним, особистісно значущим матеріалом, стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів, якомога повніша й послідовніша диференціація та індивідуалізація в навчальній і виховній роботі (зміст, спосіб постановки завдання, ступінь педагогічної підтримки, оцінювання);

- діалог між учнями й учителем як домінуюча форма навчального спілкування, спонукування до вільного обміну думками, враженнями (учитель не озброює, передає, повчає, а організовує, стимулює, співпрацює з дитиною).

Важливість індивідуального підходу вчителя до кожної дитини зумовлена також відмінністю дітей за загальним інтелектуальним і музичним розвитком, життєвим і художнім досвідом, глибиною засвоєння навчального матеріалу.

Як зазначає В. Сухомлинський, «справжня гуманність означає насамперед справедливість. Але в шкільному житті немає і бути не може якоїсь абстрактної справедливості. Справедливість — це чуйність учителя до індивідуального духовного світу кожної дитини. Справедливим педагог може бути лише тоді, коли в нього є достатньо духовних сил, щоб приділити увагу кожній дитині. Трафарет, шаблон, стрижка усіх під одну гребінку — це найгірший вияв байдужості, несправедливості».

8.2. Індивідуально-диференційований підхід до учнів

Урок музики в школі як основна форма музичного виховання й навчання утруднює можливість індивідуального підходу до кожного учня, проте досвід дає підстави для виділення таких параметрів диференціації навчання:

а) обсяг і складність навчального матеріалу на уроках і домашніх завдань;

б) методи і прийоми, що їх застосовує вчитель;

в) особливості спілкування й педагогічна оцінка.

Обсяг і складність навчального матеріалу диференціюють насамперед у процесі вивчення музичної грамоти. Так, доки менші підготовлені діти пишуть музичний диктант, решта — ті, хто вже написав, могли б транспонувати його в іншу тональність або скласти до нього підголосок (залежно від навчальних завдань, поставлених учителем).

Цікавим і корисним видом діяльності на уроках є вокально-інструментальне музикування. Учитель розподіляє різні партії, прагнучи забезпечити відповідність складності тієї чи іншої «ролі» можливостям учнів. Міру допомоги кожному учневі (підказування педагога, додаткове настроювання на фортепіано) також визначають залежно від ступеня самостійності в засвоєнні навчального матеріалу кожним учнем.

Вибираючи методи навчання, бажано поступово збільшувати «питому вагу» творчих методів і обмежувати застосування репродуктивних. У ході спостережень за дітьми вчитель визначає найоптимальніше співвідношення завдань репродуктивного й творчого характеру для кожного учня.

У процесі хороших співів доцільно диференціювати допомогу кожному учневі під час розучування пісень (співвідношення педагогічного показу і словесних пояснень). Відомо, що в окремих солістів іноді формується завищена самооцінка. Несміливі діти соромляться співати соло, незважаючи на хороший голос. Учитель тактовно коректує неадекватну самооцінку дітей.

Слухання музики на уроках можна доповнювати диференційованими домашніми завданнями: читанням додаткової літератури про композиторів, слуханням музики в позаурочний час, добором на слух на інструменті основних тем знайомих музичних творів.

8.3. Педагогіка вільного вибору

У педагогіці співробітництва дуже важливим є надання дітям вільного вибору. У чому? У всьому, де є для цього мож-

ливість і доцільність. Як саме треба виконувати той чи інший твір? Учителеві не слід нав'язувати свого трактування (темпу, динамічні відтінки, виконавські штрихи). Можна запропонувати дітям кілька варіантів інтерпретації. Нехай вони обґрунтують свій вибір і з допомогою вчителя знайдуть найпереконливіший варіант.

Для розучування репертуару й розкриття тієї чи іншої теми можна запропонувати учням одну з кількох рівноцінних пісень. Наприклад, Міжнародному жіночому дню 8 Березня присвячені кубинська народна пісня «Про маму» й пісня «Найкраща» (музика В. Іванникова, слова О. Фадеевої). Діти можуть послухати їх у виконанні вчителя й вибрати одну з них для розучування. Завдяки вільному вибору дитина зростає як особистість, відчувається дорослішою. Крім того, так учитися цікавіше: адже розучуватимуть пісню, яку обрали самі. І труднощі в роботі буде легше подолати. Така психологія людини, що росте.

Закріплювати навчальний матеріал можна здебільшого в процесі різних видів діяльності: співів, слухання музики, дидактичної гри. У кожному класі закріплення організовують по-різному, з переважанням того виду музичної практики, який оберуть діти. Варіативність структури уроку може виявитися й у тому, що вчитель відступає від задуманого плану, враховуючи побажання дітей послухати той або інший твір.

Іноді в середині уроку хтось із учнів несподівано ставить нестандартне запитання. Бажано, щоб учитель зорієнтувався й допоміг дитині знайти відповідь на нього, змінивши напрям уроку, якщо потрібно. У будь-якому випадку вчитель має бути готовий швидко перебудувати урок відповідно до педагогічної ситуації, що виникла. Підсумовуючи урок, можна сказати:

— Діти, сьогодні наш урок був цікавий, напевне, тому, що ви допомогли мені його створити. Дякую вам!

Чимало вчителів музики дає дітям таке домашнє завдання: щось намалювати під враженням прослуханої музики. Це корисний вид діяльності, але іноді ним зловживають. Було б доцільно й у творчих завданнях надавати учням можливість для вільного вибору: одні люблять малювати, інші — писати вірші чи казки. Хтось може створити акомпанемент до знайомої музики (на дитячих музичних інструментах). Нехай діти спробують свої сили в різних видах художньо-творчої діяльності.

8.4. Значення колективної навчальної праці учнів

Інший напрям педагогіки співробітництва — це організація й тактовне спрямування вчителем роботи учнів між собою.

У процесі навчальної діяльності розвиваються здібності школярів, їхнє мислення, мовлення, пам'ять та інші вищі психічні функції. Проте закономірність розвитку в тому, що будь-яка вища психічна функція раніше, ніж стати внутрішньою, є зовнішньою, соціальною. Як зазначає Л. Виготський, кожна психічна функція спочатку з'являється як функція соціально-психологічного пристосування, як форма взаємодії і співробітництва між людьми, а вже потім — як форма індивідуального пристосування, як психологія особистості [6].

Це положення можна вважати науковим обґрунтуванням доцільності колективної пізнавальної діяльності учнів на уроках і формування особистості в навчальному процесі. Воно надзвичайно важливе для педагогічної практики. Тільки в процесі співробітництва, у колективній навчальній праці на уроках створюються найсприятливіші можливості для інтеріоризації знань, розумового і взагалі психічного розвитку кожного школяра.

Як відомо, значення колективної праці особливо велике під час систематизації й узагальнення того, що вивчають. Те, чого учень не може зробити самостійно, під силу колективу, який підтримує, заохочує, дає кожній дитині відчуття належності до групи, змогу вчитися в інших, порівнювати свої досягнення з успіхами однокласників. Так у школярів формуються вміння й навички роботи в колективі.

Спостереження показали, що взагалі клас позитивно впливає на діяльність учнів, спонукаючи їх до підвищення якості роботи. Окремі вчені вважають, що урок більше, ніж будь-яка інша організаційна форма, надає змогу учням вчитися одне в одного. І діти використовують цю можливість, насамперед, за допомогою наслідування. Саме в групі рівних у соціальному відношенні учні набувають більшої самостійності й незалежності, виробляють власний погляд і вміння його обстоювати, критичність до слів і вчинків людей. У спілкуванні з дорослими (зокрема з учителями) такі якості формуються менш активно. Саме в товаристві однолітків дитина може й наважується практикувати «дорослі» форми поведінки (контроль, оцінку). Можливо, стосунки між однокласниками були б тіснішими, коли б з перших днів їхнього шкільного життя вчителі не забороняли їм розмовляти на уроці, а навпаки, заохочували б взаємодопомогу. Виходить, що в учніні — головній справі молодших школярів — вони позбавлені товариства ровесників, цього суттєвого чинника їхнього розвитку.

Як стверджує Ш. Амонашвілі, чим раніше учень навчиться відстоювати в бесіді з учителем свою думку й чим сприятливіші умови створюватиме педагог у навчанні для цього,

тим плідніше розвиватимуться в нього творча, критична, самостійна думка, особистісні риси й переконання. Отже, педагогові треба не тільки йти назустріч ситуаціям, що надають школяреві можливість у процесі пізнавальної діяльності заперечувати йому, обстоювати свою думку, а й спеціально планувати їх виникнення і керувати ними.

Обґрунтуванням цього твердження є закономірність переходу будь-якої дії від дорослого до дитини, зазначена у психології: те, що спочатку вчитель робить щодо учня (ставить мету, планує, контролює, оцінює), далі учень починає здійснювати стосовно іншої людини й тільки після цього — щодо самого себе.

Результати досліджень свідчать, що класи, де застосовували різні форми навчання, значно відрізняються за вмінням оцінювати свої знання. У галузі навчальної оцінки самостійніший той клас, який має досвід організованого навчального співробітництва школярів.

Здавалося б, здійснити це завдання на уроках музики неважко, оскільки їхня специфіка полягає в переважанні колективної діяльності: слухання музики, співів, гри на дитячих музичних інструментах. Проте в реальній шкільній практиці справжнє співробітництво забезпечують нечасто.

8.5. Забезпечення співробітництва на уроках

Цікавим і корисним видом музично-творчої діяльності є співацька імпровізація. Вона може бути не тільки індивідуальною, а й колективною, «ланцюжковою»: мелодію починає співати один учень, продовжує другий, третій і т.д. Співацьку імпровізацію створюють здебільшого в куплетно-варіаційній формі або у формі рондо. Водночас бажано, щоб приспів (або рефрен) співав увесь клас. Так само можна виконати інструментальні імпровізації; учням надають право вибору дитячих музичних інструментів. Діти усвідомлюють, що завдяки зусиллям кожного може вийти оригінальний твір.

Треба допомогти учням відчувати не тільки задоволення від інтелектуальних зусиль, а й почуття дружби, радості, гордості від того, що «в нас вже є наша пісенька».

Можливий і такий колективний вид навчальної праці, як спільне створення казки під враженням прослуханої музики. Якщо дітям важко, почати імпровізацію може вчитель, а учні продовжуватимуть. Це допоможе їм зрозуміти, що музика постійно змінюється, в ній начебто відбуваються якісь «події» (докладніше про це йдеться в розділі IV, главі 11).

Музичну колективно-пізнавальну діяльність учнів звичайно доповнюють аналітичною. Діти висловлюють власні су-

дження про музику, уточнюють думки один одного, пояснюють, чому кожний куплет пісні треба виконувати саме так, а не інакше. Якщо учням складно висловитися відразу, доцільно, спираючись на їхній життєвий і художній досвід, разом шукати образні аналогії в природі, образотворчому мистецтві, в літературі. Іноді однією лаконічною фразою вчитель може активізувати дітей для спільного розмірковування про музику.

Якщо педагог дбає про організацію такого важливого чинника розвитку молодших школярів, як спілкування, він має олюднити його. Можливості для цього є на різних етапах уроку. Традиційні запитання вчителя «Що ми вивчали на минулому уроці?», «Яке домашнє завдання треба виконати на наступний урок?» тощо потребують відповіді безпосередньо вчителю. Втім передбачають, що всі діти в класі готові відповісти на них, хоча це не завжди так. Відповіді учнів мають бути не формальними (спрямованими вчителем), а адресованими комусь із дітей — тому, хто цього потребує. Але тоді й запитання вчителя треба ставити зовсім іншим тоном:

— Діти, Сергійка на минулому уроці не було, він хворів. Хто розповість йому, що нового ми дізналися?

Інколи доречно не запитання, а прохання:

— У Дмитруся сьогодні болить голова, він не дуже уважно слухав урок. Петрусю, повтори для нього, будь ласка, домашнє завдання на наступний раз.

Учень, який відповідає на це прохання, звертається до конкретної дитини: повертається до товариша обличчям, називає його по імені. Той, кому адресована відповідь, дякує однокласникові. Решта дітей також не залишається осторонь у цій ситуації: стежить за діалогом і, якщо є потреба, щось додає, звертаючись знову-таки не до вчителя, а до учня.

Виконання таких правил сприяє формуванню навичок культури спілкування, людяному ставленню до однокласників.

Як правило, діти не привчаються допомагати один одному в навчанні. Спроби допомогти, підказати товаришеві на уроці суворо забороняються: учителі вважають, що підказка заважає формувати самостійність і, до того ж, порушує дисципліну в класі. Таким чином, придушується природне прагнення виручити товариша, а вчителі дивуються, звідки в дітей егоїзм і недоброчливість.

На наш погляд, учитель не повинен боротися з бажанням підказати однокласникові, який відповідає. Знаючи, що підказувати на уроках не можна, діти вдаються до хитрощів,

аби допомогти всупереч забороні. Часом у старшому віці учні підказують навмисне голосно, щоб учитель чув і знав, що вони можуть відповісти на запитання. Учителю слід не тільки примиритися з підказуванням, а ще й навчити дітей підказувати тактовно, не принижуючи того, хто гірше розбирається в матеріалі. Інакше кажучи, перетворити підказку з недозволеного прийому або засобу маніпулятивного спілкування в засіб нормальної, особистісно-ділової співпраці.

Якщо учень не може відповісти на запропоноване запитання, учитель не просто запитує, хто знає правильну відповідь. Він говорить приблизно так:

— Діти, хто допоможе Миколці і скаже точніше?

— Правильно, доповни, будь ласка, і поясни Надійці, у чому її помилка.

Учень, який допомагає, дивлячись на того, хто відповідає, звертається особисто до нього й доброзичливо пояснює, виправляє, доповнює.

Так само діти можуть спілкуватися й під час виконання письмових завдань (один з учнів стоїть біля дошки). У молодших класах на уроках музики можливі різні завдання біля дошки, наприклад:

а) у написаному нотному прикладі розставити тактові рисочки;

б) показати напрям руху мелодії «сходінками»;

в) обрати і розташувати в потрібному порядку тривалості ноти, що відповідають ритмічному малюнку мелодії.

Враховуючи міжособистісні стосунки в класі, помічника може обрати вчитель, а може й учень: адже він також знає, хто підкаже йому доброзичливіше.

8.6. *Форми навчальної співпраці учнів*

Іще незвичнішими для багатьох учителів є випадки, коли діти підказують один одному під час виконання письмових робіт, сидячи за партами. Звичайно, можливі й самостійні роботи, але вони не сприяють співробітництву. Організовуючи взаємодопомогу учнів, корисно застосувати парне кооперування: виконують письмову роботу сусіди по парті, їм дозволено тихенько радитися. Змістом таких робіт можуть бути завдання з музичної грамоти або слухання музики.

Під час комплектування пар можливі три варіанти:

- діти сидять на своїх звичних місцях (як на кожному уроці);

- учні сідають так, як пропонує вчитель (він має змогу посадити слабкого учня із сильнішим);

- кожний сам обирає сусіда по парті (дітям часом треба дати таку можливість).

Спостерігаючи за учнями, педагог визначає, за яким варіантом комплектування результативність спільної роботи вища.

Парне кооперування можна застосувати в процесі не тільки письмових, а й усних завдань. Наприклад:

- вибрати відповідні слова для визначення характеру музики;
 - впізнати на слух інструмент, що звучить;
 - пригадати назву знайомої п'єси певного композитора.
- Власне кажучи, кожне завдання може бути виконане не тільки індивідуально, а й спільно.

На уроках музики можна застосувати не тільки парне, а й групове кооперування. Зручними є групи, що складаються з чотирьох учнів. Два учні, які сидять поруч, трохи повертаються назад і тихо перемовляються з тими, хто сидить за ними. Групове кооперування ефективно під час виконання таких творчих завдань, як складання казки під враженням прослуханої музики. У таких випадках після групової звичайно організовують фронтальну роботу: бригадири груп розповідають складену спільно казку (виконують пісню), а весь клас обирає найвдаліший варіант.

Учителю, який звик до формального додержання дисципліни, нелегко одважитися впровадити групове кооперування. Проте мета — навчити дітей співпрацювати в навчальній діяльності — настільки важлива для їх навчання й виховання, що заради її досягнення варто докласти певних зусиль. Легке пощавлення в класі — показник того, що дітям цікаво на уроці.

Рекомендуємо спеціальні жести спілкування, що сприяють тому, аби школярі не були байдужими на уроці, а вчитель знав про їхнє ставлення до того, що відбувається. Водночас жести запобігають шуму в класі:

- піднята рука — «я хочу сказати» (спитати, доповнити, виправити);
- дві підведені руки, з'єднані над головою в рукостискання, — «мені сподобалася відповідь» (якість виконання того чи іншого завдання);
- долоні над головою, розведені трохи вбік, — «сумніваюсь у правильності відповіді»;
- погойдування головою в різні боки — «переконаний, що неправильно»;
- сусіди по парті, тримаючись за руки, підводять їх — «ми обговорили й домовилися»;
- долоні, з'єднані на рівні підборіддя, — «хочу щось сказати вам по секрету» (у цьому випадку вчитель підходить до

дитини або жестом запрошує її підійти, і вони перешіптуються).

Можливий коментар учителя:

— Бачу, що відповідь твоя, Васильку, сподобалася багатьом, і мені в тому числі. Молодець!

— *Не всі згодні з тобою, Сергійку. Діти, я пропоную всім ще подумати над цим запитанням удома, а на наступному уроці ми продовжимо розмову на цю тему.*

— *Три пари вже дійшли єдиної думки. Запишіть коротко ваш варіант відповіді, — цікаво, що ви вирішили?*

Для успішної навчальної діяльності й виховання повноцінної особистості недостатня тільки оцінка вчителя, доцільно і в учнів формувати вміння оцінювати власні дії і вчинки. Це нелегко для молодших школярів. Як було зазначено, самооцінку легше сформувати, якщо учні вміють оцінювати своїх однокласників.

Корисно, щоб взаємооцінка була постійним компонентом навчально-виховного процесу на уроках музики. Так, після роботи у формі групового кооперування увесь клас спільно вибирає найвдаліший варіант мелодії. Але раніше, ніж вибрати, треба оцінити й порівняти складені варіанти. Учитель допомагає дітям засвоїти критерії оцінки мелодії: її відповідність літературному текстові, оригінальність ритмічного й мелодичного малюнку, ладову визначеність.

У змаганні на краще виконання вивченої пісні один ряд звичайно співає, інші оцінюють. Учні звикають оцінювати неупереджено, по-діловому, керуючись критеріями, виробленими спільно з учителем (докладніше про це йдеться в розділі I, главі 2). Взаєморецензування можна застосовувати в парному кооперуванні під час виконання письмових робіт — коротких творів про прослухану музику. Відповідаючи біля дошки, учень може вибрати собі не тільки помічників, а й рецензента.

8.7. Музичні ігри

Відомо, що на уроках у молодших класах ефективно застосовування ігрових методів. Зокрема, дітям подобається виконувати роль учителя. Наводимо приклади навчально-музичних ігор, що ґрунтуються на співробітництві й оцінній діяльності учнів.

«Звучи, наша пісенько!» «Учитель» показує на «чарівній руці» (модель нотного стану) звуковисотний малюнок задуманої ним мелодії, слухає спів класу й оцінює його.

«Чую дзвін та чи знаю, де він?» «Учитель» виконує музичну фразу (фрагмент знайомої пісні) на

одному з дитячих музичних інструментів, але так, щоб діти не бачили. Вони визначають, з якої пісні прозвучав уривок, на якому інструменті він був виконаний. Якщо хтось може, то повторює почуту музичну фразу на інструменті, що стоїть на парті. «Учитель» коментує виконання і, якщо треба, може запросити «асистента».

«Учитель-диригент». Під час виконання пісні для кожного ряду обирають диригента, який керує співом як «учитель». Він слухає спів школярів і оцінює його. Діти у свою чергу оцінюють майстерність «диригента». Різновид гри — «диригент» керує оркестром (виконанням на дитячих музичних інструментах). Учитель — один з оркестрантів.

Можливість хоча б недовго виконувати роль учителя дуже цінна: окрім здійснення навчальних завдань (розвиток слухового сприймання і швидкості реакції), це сприяє вихованню сміливості, відповідальності за доручений етап уроку.

Можна також проводити навчально-музичні ігри, в яких діти «обирають» роль інших дорослих людей, представників різних музичних професій.

«Музичний оглядач». Щотижня комусь із учнів пропонують удома уважно слухати музичні радіо- і телепередачі, а потім у класі розповідати про них. Звичайно, розповіді невеликі, але школяр вчиться чітко й виразно говорити про музику. Учитель і діти дякують «оглядачеві».

«Музичне інтерв'ю». Після прослухування музики в класі одному з учнів пропонують «узяти інтерв'ю» у кого-небудь із однокласників. Доцільність гри в тому, що школярі вчать не тільки відповідати на запитання, а й ставити їх, що сприяє розвиткові мислення й мовлення. Ставити запитання на уроках незвично для дітей, до цього їх спонукає ігрова ситуація. Учасники діалогу дякують один одному.

«Гастролер-музикант». У ході уроку вчителю допомагає приїжджий «гастролер» — учень, який навчається гри на музичному інструменті: фортепіано, скрипці тощо. Він виконує підготовлену п'єсу і стисло розповідає про неї. Потім можна провести бесіду про музику. Виконавець вчиться поводитися на уявній концертній сцені (виходити до інструмента, вклонятися тощо). Цю гру використовують для закріплення ряду навчальних тем уроків.

Безпосередньо після гри «гастролер-музикант» можна провести гру «Круглий стіл»: учні за власним бажанням висловлюються про почуту музику. У невимушеній обстановці дітям легше подолати боязкість, скутість. Учитель, спостерігаючи за ними, ненав'язливо спрямовує хід дискусії.

«Конкурс юних музикантів-виконавців», який може складатися з «конкурсу співаків» і «кон-

курсу інструменталістів». З класу вибирають «журі» на чолі з «головною», що оцінює виконання, коментує. Присутні нагороджують виконавців оплесками. Переможцям вручають призи: дитячі книжки про музику (інші музичні ігри вказані в додатку).

У процесі навчально-музичних ігор молодші школярі, виконуючи роль дорослих, засвоюють потрібні знання, набувають умінь і навичок. У грі вони краще пізнають один одного, ширше почуваються, дорослішають. Якщо такі ігри на уроках музики проводити систематично, це пожвавить спілкування учнів і в позаурочний час; діти стають самостійнішими й незалежнішими, формують власну думку і вміння її доводити.

8.8. Забезпечення мотивації навчальної діяльності учнів

Важливим у педагогіці співробітництва є забезпечення на уроках мотивації навчальної діяльності. Як зазначає Ш. Амонашвілі, на уроці в авторитарного вчителя діти зайняті зовнішніми перетвореннями, мотив котрих для них незрозумілий. Але головна мета уроку, навчально-пізнавальних завдань у тому, щоб спрямувати дитину на саму себе, на розвиток своїх здібностей і можливостей, на самовиховання. Справжня суть навчальної діяльності — розвиток думки, почуття й волі учнів. Педагогічний процес, побудований на основі особистісно-гуманного підходу, співробітництва, не може обійтися без звернення дитини до самої себе.

Учитель музики часто говорить на уроці, звертаючись до дітей: «Зараз ми розучимо таку-то пісню», але він не впевнений, чи вона їм сподобається. Навіть якщо впевнений, що сподобається, потрібно забезпечити мотивацію. Скажімо:

— Якщо ми розучимо цю пісню, ви зможете проспівати її мамі в день свята.

— Розучимо пісеньку про квіти, і все навкруги стане яскравим і різнокольоровим.

— А цю пісню можна згадувати, якщо вам раптом буде сумно.

Іноді є рація мотивувати співацьку діяльність взагалі — сказати дітям про те, що співи допоможуть нам: почути, як гарно звучить людський голос; краще пізнати себе й інших — адже цікаво, яким різним завдяки співам може бути кожний учень; навчитися долати труднощі; бути добрішим — це обов'язково відбудеться, якщо виконаєш гарну пісню.

Під час слухання музики доцільно також забезпечити мотивацію діяльності, сказавши, наприклад, що цей твір допо-

може: побачити підводне царство (кришталевий палац, красну лісову галявину і т. п.); побувати подумки на безлюдному острові; згадати цікаву казку, яку ви вже майже забули; скласти неймовірну історію; бути дорослішим.

Навіть вивчаючи нотну грамоту, можна сказати дітям: вона потрібна нам, щоб: зуміти записувати й розгадувати гарні мелодії; розвивати музичний слух — а він допоможе запам'ятати музику; більше знати і стати розумнішим.

Не слід боятися дитячого фантазування, котре, на думку окремих педагогів, нібито відволікає від музики. Якщо сприймання музичного твору збуджує думку дитини, примушує замислитися, виходить, уроки музики досягли головної мети. Адже «на уроках мистецтва треба вчити дітей не самої діяльності, а способу, як побачити людину через мистецтво. Треба вчити бачити мистецтво як форму життя і спілкування» [2; 37].

8.9. Шляхи гуманітаризації навчально-виховного процесу

Людинознавча спрямованість навчально-виховного процесу, без якої неможлива гуманітаризація, припускає, що в бесідах про музику бажано «вийти» на когось з людей, які мають відношення до того чи іншого твору, композитора, виконавців, слухачів (дорослих і дітей), героїв твору. Наприклад, у бесідах про балет П. Чайковського «Лускунчик» на різних уроках можливі такі паралелі:

1. Музика — композитор:

а) *Чайковський ще в дитинстві був дуже талановитим, він створив багато красивої музики. Це, напевно, ще й тому, що був доброю і скромною людиною;*

б) *які мелодійні й ніжні твори Чайковського! Інакше й не може бути — адже він так любив свою маму;*

в) *чимало творів написав Чайковський для дітей — напевно, любив їх і розумів.*

2. Музика — виконавці:

а) *як красиво, злагоджено грають музиканти, з яким почуттям — очевидно, їм також подобається ця музика;*

б) *вступ до «Вальсу квітів» дуже ніжний, тремтливий — нібито виконавець торкається струн не арфи, а людської душі;*

в) *слухаючи музику балету й подумки уявляючи дію, що відбувається на сцені, я завжди захоплююся тим, як артистам вдається мовою танцю передати зміст спектаклю!*

3. Музика — слухачі:

а) *скільки витонченості в «Танці пастушків»! Так і хочеться танцювати разом з ними. А може й вийде;*

б) *слухаючи «Вальс квітів», уявляю квітучий сад. Адже я можу завжди згадати її звучання, отже, в будь-який момент побачити сад, весну;*

в) *музика в цьому фрагменті така легка, повітряна, що, здається, зараз підхопить нас, закрутить і понесе в далеке королівство, де всі люди бажать один одному тільки добра!*

4. Музика — герой твору:

а) *яка Марі смілива! Коли б не вона, не подолати б Лускунчикові мишаче царство. Добре було б, якби всі були такими сміливими;*

б) *Лускунчик перетворився в чудового принца не випадково — у цьому допомогли дружба з Марі, її доброта, співчуття.*

Учитель, який розуміє потребу в гуманітаризації навчально-виховного процесу, спробує по-іншому побачити шкільну програму. Зазначимо, що в чинних програмах з музики закладено потенційну можливість людинознавчої спрямованості. Вона полягає, насамперед, у тому, що вже в першому класі в обох програмах передбачено теми «Які почуття викликає музика?» і «Про що розповідає музика?». У процесі їх вивчення діти починають розуміти головне: музика породжує в людини різні почуття, спонукає згадувати, мислити, що має бути основою всіх наступних уроків музики, незалежно від теми.

Розглянемо стисло, як можна збагатити зміст тем шкільних програм, надаючи йому гуманітарної спрямованості.

У темі «Скоромовки, народні дитячі ігри й танці» бажано показати, які вони красиві й різноманітні і який талановитий народ, що все це створив. Вивчаючи тему «Народні музичні інструменти України», можна розповісти, як їх створювали люди, допомогти дітям відчувати, як приємно, коли вмієш грати на якомусь музичному інструменті. Можна навіть запропонувати учням виготовити сопілочку — нехай на власному досвіді переконаються в тому, скільки треба попрацювати, щоб виготовити такий, здавалося б, простий інструмент.

Про використання старовинних народних обрядів і звичаїв на уроках музики та їхнє морально-естетичне значення було сказано в попередній главі. Заслужує на схвалення внесення до програми з музики таких тем, як «Осінні й зимові календарні пісні», «Весняні, купальські календарні пісні».

Розглядаючи тему «Народні пісні у творчості композиторів-класиків», бажано зазначити: народні пісні такі красиві, що професійні композитори часто їх обробляли, створювали музику, схожу на народну. Сучасні композитори також використовують у своїй творчості народні пісні, адже вони такі різні: і ліричні, задушевні, і веселі, жартівливі. У різних об-

робках народні пісні набувають різного відтінку; вони, як свіже джерельце, завжди дивують своєю чистотою, оригінальністю, ширістю.

На уроках за темою «Музика, що виражає любов до рідного краю, до людей праці» слід викликати в третьокласників почуття захоплення красою природи, любов до рідних місць, тривогу за екологію.

Розповідаючи дітям про музичну інтонацію, треба звернути увагу на її виразне значення, допомогти їм зрозуміти, що розвиток у музиці, переданий за допомогою певних засобів, — це вияв почуттів і настроїв людини.

Заслугує на увагу й така тема програми, як «Між музикою мого народу й музикою інших народів немає неперехідних меж». Доцільно звернути увагу дітей на те, що серед пісень різних народів світу є колискові, трудові, обрядові, жартильві тощо. Порівнюючи пісні інших народів з українськими народними, допомогти дійти висновку про те, що, навіть відрізняючись мелодією та іншими засобами музичної виразності, вони схожі, адже їхніх творців хвилюють ті самі почуття: тривоги, радощі, печалі. Таке трактування теми дасть змогу дітям зрозуміти єдність національного й загальнолюдського, на чому наголошує «Концепція національного виховання».

Слід спинитися на педагогічній концепції про три типи музики (пісня, танець, марш), покладеної в основу однієї із шкільних програм. Марш порівняно з танцем і піснею однозначніший, оскільки є певні характерні особливості, властиві всім маршам: метрична чіткість, бадьорість, чотиридольний (або дводольний) розмір. Втім важко виявити загальні ознаки, притаманні всім пісням або танцям, оскільки вони дуже різні, несхожі.

Щодо цього в шкільній практиці укоренився такий метод: звучить музичний твір, і вчитель пропонує дітям визначити, що це: марш, танець чи пісня? Учитель ставить навідне запитання: «Що можна робити під цю музику?» Якщо пролунав марш, то воно виправдане, і діти без зусиль відповідають: «Маршувати». Та як бути, коли треба диференціювати всю різноманітну «немаршову музику» на пісенну й танцювальну? Адже мелодію будь-якого танцю можна проспівати. З іншого боку, будь-яку пісню (і взагалі будь-який музичний твір) можна передати мовою танцю. Діти відчують синтетичність пісенності й танцювальності: у своїх іграх дівчатка, танцюючи, звичайно наспівують мелодію. Виходить, що вчитель порушує синтетичність дитячого художнього мислення, пропонуючи диференціювати пісню й танець за нечіткими, здебільшого суб'єктивними ознаками.

Крім того, запитання «Що можна робити під цю музи-

ку?» налаштовує дітей на відповіді, аналогічні «маршувати», а саме: «співати» й «танцювати». Втім не всяка музика спонукає до зовнішньоконкретних дій, та й чи треба прагнути до цього? Сприймання твору може викликати різні асоціації, і замість очікуваних дієслів «співати» або «танцювати» дитина відповість «думати», «мріяти», «сумувати», «згадувати», «радіти». Отож, чи варто обмежувати мислення дітей звичними одноманітними стереотипами?

Наводимо окремі висловлювання дітей про музику.

Після прослуховування «Мазурки» В. Косенка:

— Під цю музику зовсім не хочеться танцювати, тому що вона звучить тихо, неспівливо, начебто соромливо й у мінорі. Посередині голосніша і вневненіша. Здається, вона стала мажорною. Музика начебто підбадьорює: іди, потанцюй трошки. Але це було тільки одну мить, і знову чуємо ту саму тиху, ніжну мелодію. Я б не наважилася під неї танцювати.

Після прослуховування «Польки» В. Косенка:

— Це музика не справжня, а іграшкова. Я уявляю собі, що танцює Дюймовочка, а разом з нею красиві метелики, маленькі й ніжні, з золотими крильцями. Середня частина зовсім інша, але навіщо грати так голосно? Адже метелики маленькі й легкі, вони танцюють красиво. Коли б я вміла грати на фортепіано, то зіграла б тихіше. Я б хотіла перетворитися в метеликів з подружками та й полетіти... Спробую їх намалювати.

Після прослуховування «Повільного вальсу» Ю. Рожавської:

— Я уявив собі, як на деревах розпускаються листочки. Спочатку вони зовсім маленькі. Їх колише вітер то дужче, то легше... Мені здається, ніби листочки про щось шепочуться між собою, як у казці.

Після прослуховування «Пісеньки» М. Дремлюги:

— Це немовби хтось грає на скрипці, мелодія приємна. Під цю музику можна мріяти. Я згадую бабусю, вона захворіла, і мені її шкода.

Після прослуховування «Пісні» А. Коломійця:

— Музика спокійна й ласкава, схожа на колискову. Її нібито грають різні інструменти.

Після прослуховування «Української пісні» Л. Глушкова:

— Я задав вечір у селі. Люди відпочивають, скрізь тихо і спокійно. Музика приємна, але трохи сумна. Може, це тому, що було гаряче літо, трави й квіти вигоріли, і людям їх жаль.

Після прослуховування «Ліричної пісні» М. Дремлюги:

— У ній гарна й ніжна мелодія. Посередині вона інша, не така сумна, але не спокійна. Нібито відбулася якась радісна подія. А в кінці знову звучить та сама музика, що була спочатку... Мені не подобається ця музика, бо вона надто сумна.

Ці висловлювання свідчать, що сприймання й мислення молодших школярів аж ніяк не примітивні, як здається окремим педагогам. Музика викликає в дітей різні асоціації, почуття й думки, цікаві і глибокі. Після таких художньо-образних висловлювань «утискувати» їхнє мислення в стандартні рамки заради «виконання вимог програми» або для того, щоб «підвищити рівень знань», було б типовим виявом авторитарності й формалізму.

Олюднюючи навчально-виховний процес, учитель може сказати приблизно таке:

— Діти, а хто із знайомих вам людей міг би виконати цю пісню?

— Друзі, хочу признатися: я створила цю пісеньку спеціально для вас. Мені здається, що для паралельного класу вона не дуже підходить.

— А може, спробуємо створити свій танок? Подумайте вдома, а на наступному уроці покажемо.

У наведених висловлюваннях учнів виявилися знання про форму музичних творів. Важливо, щоб вони не були формальними, — художні твори неприпустимо перетворювати в дидактичні посібники з вивчення музичної форми, як це іноді буває в шкільній практиці. Наприклад, середня частина п'єси Р. Шумана «Сміливий вершник» звучить в іншому регістрі та в мажорному ладі. Можливо, маленький вершник мріє про те, як він стане дорослішим і мужнім, — і знову повертається до реальності, стараючись бути схожим на себе в майбутньому. Краще зрозуміти людину — себе й інших — це надзавдання кожного уроку завжди в полі зору вчителя-гуманіста.

Говорячи про музичну грамоту, ми звертали увагу читачів на те, що музичні знання, уміння й навички не є самоціллю. Доповнимо: гуманітаризація навчально-виховного процесу й у тому, щоб крізь знання, уміння й навички, програмні настанови бачити людину. Постає запитання: як глибоко треба «копати» ці людинознавчі пласти? Відповідь, на нашу думку, така: глибина залежить від інтелектуально-емоційного розвитку учнів і від професійного рівня вчителя. У свою чергу, перший чинник залежить від другого.

8.10. Прийом «забудькуватий учитель»

У процесі гуманного спілкування на уроках діти мають зрозуміти, що кожна людина іноді може помилятися, але не слід за це карати, а треба підказати, пояснити, виправити. Страх перед покаранням за помилку — показник антигуманного підходу до дітей, що породжує комплекс неповноцінності, негативне ставлення до навчання. Щоб уникнути цих небажаних наслідків, доцільно не тільки переосмислити значення педагогічної оцінки (про що мова йтиме в наступній главі), а й застосовувати ігрові прийоми, суть яких у тому, що вчитель помилується навмисно або робить вигляд, що він щось забув.

Наприклад, якщо вчитель хоче, щоб діти згадали вивчену на попередньому уроці приспівку, можна іноді сказати: «Діти, я забула, яку приспівку ми вчили на минулому уроці, може, хто-небудь мені нагадає?» Інший приклад: учитель, написавши на дошці нотний текст, говорить: «Діти, я написав ноти знайомих нам пісень, але не упевнений, чи правильно. Перевірте, будь ласка».

Прийом «забудькуватий учитель» можна використати й під час вивчення нового матеріалу. Наприклад, діти люблять співати канонам. Особливості такого співу можна пояснити таким чином:

— Діти, я пам'ятаю, що на минулому уроці ми з вами співали пісеньку «Дід і гуси», але забув мелодію. Будь ласка, нагадайте мені. Ви починайте співати, а я буду за вами повторювати (до речі, приспівка зручна для початкового співу канонам, оскільки в цьому вигляді ритмічні малюнки обох голосів взаємодоповнюють один одного):

Я-кось до лю-дей дід га-няв гу-сей.

«Ді-ду, по-стри-вай, па-роч-ку про-дай».

Звичайно такі співи викликають у дітей сміх, що в даному випадку є нормальною емоційною реакцією. На перших уроках, коли діти співають канонам, немає рації пояснювати їм, що звучання й має бути таким: аналогічний вид виконання

називають каноном, адже якщо вчитель одразу «розкриє секрет», він не зможе в подібних випадках скористатися прийомом «забудькуватий учитель». Доцільно сказати приблизно так:

— Дякую вам, діти, я, здається, згадав цю пісеньку, але, співаю ще невпевнено. Може, спробуємо ще раз?

Діти, як правило, із задоволенням виконують прохання вчителя, і навіть висловлюють бажання проспівати так само втретє. Це варто зробити, оскільки на першому уроці канон навряд чи прозвучить правильно, і неодноразові повторення не будуть зайвими. Втім є важлива умова: повторювати виконання втретє можна тільки тоді, коли учні не дуже «розкрипачилися», а в кількох паралельних класах реакція може бути різною. Якщо вчитель бачить, що діти пустують, небажано заглушати позитивні емоції різким зауваженням, треба спокійно й природно переключити їхню увагу на інше завдання або вид діяльності:

— Напевне, діти, сьогодні в нас не вийде, ніяк я не можу запам'ятати мелодію. Цю пісню спробуємо проспівати на наступному уроці. А зараз давайте згадаємо пісню, яку я добре знаю (звучить вступ до іншої пісні).

Або:

— Діти, спасибі, я вже запам'ятав мелодію, але мені треба її ще трохи підучити. Я вдома попрацюю, і на наступному уроці, напевне, в нас краще вийде. А тепер (учитель змінює інтонацію голосу) до нас у гості завітала зовсім інша музика...

На подальших уроках під час співу каноном учитель може обрати собі помічника з дітей, які добре співають. Бажано, щоб у ролі помічника (асистента) побував кожний учень, пробуючи таким чином виконати партію другого голосу.

Звичайно, діти здогадуються, що вчитель не може чогось не знати або забути, вони розуміють, що він жартує. Але саме це й надає процесові навчання особливої привабливості. Зауважимо, що часто використовувати прийом «забудькуватий учитель», як і будь-який інший, небажано, — не можна перетворювати уроки в безперервну розвагу, нерідко доречний і серйозний тон.

Виправдане поєднання доброго жарту й серйозності на уроках — показник педагогічної майстерності вчителя.

Безперечно, діти люблять жарт. Вони із задоволенням складають, наприклад, продовження згаданої пісеньки «Дід і гуси» (другий куплет віршованого тексту). Характерно, що, на думку сучасних міських дітей, дід Андрій має відповісти сусі-

дові приблизно так: «не продам тобі гусей, бо вони мені самому потрібні» або «в тебе не вистачить грошей, щоб їх купити» та ін. Школярі дуже дивуються несподіваній відповіді дідуся — тобто тому, що було «насправді»:

І сказав той дід:
«Затанцюй, сусід!
Танок заведеш —
Даром їх візьмеш».

Треба допомогти дітям не тільки здивуватися, а й зрадіти відповіді дідуся, що свідчить про його доброту й безкорисливість.

Таким чином, уроки музики мають сприятливі можливості для здійснення співробітництва як учителя з дітьми, так і учнів між собою. Якщо вчитель зможе подолати свою авторитарність і спілкуватиметься з дітьми на основі особистісно-гуманного підходу, він значно підвищить результативність навчального процесу: посилить інтерес до музики, осмисленість суджень, пізнавальну активність. А головне — у дітей поступово виявляться такі соціально значущі якості, як товарищескість, доброзичливість, взаємодопомога. Урок музики буде не тільки формою організації навчальної діяльності школярів, а й дієвим засобом формування особистості, за визначенням Ш. Амонашвілі, «акумулятором дитячого життя».

Глава 9

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОЦІНКИ

9.1. Погляди В. Сухомлинського й Ш. Амонашвілі на педагогічну оцінку

Прогресивне значення мають погляди В. Сухомлинського на педагогічну оцінку. На думку видатного українського педагога-гуманіста, оцінка вчителя повинна бути оптимістичною. «Оцінка повинна винагороджувати працьовитість, а не карати за невдачу. Кожна робота для учнів має бути хоч маленьким просуванням уперед».

В. Сухомлинський вважав неприпустимим виділяти оцінювання знань з педагогічного процесу як щось відокремлене. Педагог наголошує на виховній ролі оцінки: вона лише тоді є стимулом, що спонукає до активної розумової праці, коли стосунки між учителем і учнем побудовані на взаємному довірі і доброзичливості. З того, як учень ставиться до оцінки, виставленої вчителем, можна зробити безпомилковий висновок про те, як він сприймає вчителя, наскільки вірить йому й поважає його.

В. Сухомлинський залишив нам рекомендації з приводу оцінювання знань учнів.

По-перше, не треба виставляти надто багато оцінок, але кожна з них повинна бути дедалі вагомішою, значнішою. В оцінці треба враховувати кілька видів навчальної праці школяра: і відповідь (можливо, кілька відповідей), і доповнення до висловлювання однокласника, і письмову роботу в класі, і виконання домашніх завдань.

По-друге, не слід ставити незадовільну оцінку, якщо учень не зміг внаслідок тих або інших умов чи обставин вивчити матеріал. Ніщо так не пригнічує дитину, як свідомість безперспективності. Тільки світле почуття оптимізму буде джерелом емоційного стимулу думки — радості пізнання.

По-третє, не можна виставляти будь-яких оцінок, коли вчитель бачить, що школярі не розуміють якихось явищ з тих, котрі вивчали на уроках.

У праці «Сто порад учителів» В. Сухомлинський зазначає: бажано уникати запитань, у відповіді на які точно повторюється інформація вчителя або завчене з книжки. В основі повторення має бути трансформація знань. Йдеться про таке поступове розумове заглиблення в знання, внаслідок якого учень шоразу, повертаючись до вивченого раніше, бачить у фактах, явищах, закономірностях щось нове, розглядає, аналізує якісь нові сторони, ознаки, особливості фактів, явищ, закономірностей.

Думки В. Сухомлинського про педагогічну оцінку розвиває Ш. Амонашвілі. В експериментальній роботі в початкових класах він апробував систему навчання без відзнак, показавши водночас, що відсутність балів посилює роль оцінних суджень учителя, знімає тиск, який справляє на дітей відзнака. На думку автора, на всіх шаблях навчання мають бути оцінка вчителя і самооцінка школярів. Внаслідок оцінних дій учні вдосконалюють засоби досягнення мети, запобігають помилкам або своєчасно виправляють їх.

Ш. Амонашвілі застерігає від отождолення оцінки й відзнаки, підкреслюючи, що оцінка — це процес, діяльність або дія оцінювання, а відзнака — результат цього процесу (діяльності), його умовно-формальне відображення. Він справедливо зазначає, що педагогічна оцінка, як правило, не враховує старань і зусиль школярів, через те вони виявляють недовіру до оцінки вчителя, невіру в її справедливість.

Ш. Амонашвілі критично висловлюється про імперативність учителя, оцінка якого не підлягає обговоренню, хоча діти й не завжди згодні з нею. Автор звертає увагу на такий факт, що має негативні наслідки: чимало ровесників і дорослих ставляться до дітей тільки як до володарів певних відзнак, не помічаючи їхніх особистісних якостей. Педагог вважає, що головна мета оцінки — стимулювати і спрямовувати пізнавальну активність учнів. Автор виділяє два види оцінки: зовнішню (педагогічну) і внутрішню, рефлексивну (оцінку учнем своїх успіхів), з яких друга виникає на основі першої і перетворюється на самооцінку школяра.

Як і В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі доводить, що для формування самооцінки учнів неабияке значення має гуманний характер взаємин учителя зі своїми вихованцями, зокрема керівництво навчанням з позицій інтересів дітей, віра в їхні можливості, повага до них [2].

Втім ще у 20-ті роки в СРСР була спроба скасувати відзнаки як вияв авторитарної педагогіки. Водночас мала бути різностороннішою і гуманнішою оцінка вчителя, а також посилитися самооцінка учнів. Проте

ця спроба виявилася невдалою. Незважаючи на дослідження вчених і рекомендації прогресивних педагогів-практиків, більшість учителів не змогла подолати імперативності у своїй роботі. У практиці шкіл міцно утвердилися відзнаки, що, за влучним висловом Ш. Амонашвілі, є «костурами кульгавої педагогіки».

Викладені міркування про роль та особливості оцінної діяльності вчителя в початкових класах стосуються й уроків музики з їхньою специфікою.

9.2. Вчителі музики про педагогічну оцінку

Становить інтерес дискусія з питань педагогічної оцінки на уроках музики, що розгорнулася на сторінках журналу «Музика в школі» у 80-ті роки минулого століття. Численні відгуки вчителів музики й методистів свідчать про спроби розв'язання цього питання в шкільній практиці [9, 10].

Є суперечність у позиції вчителя: оскільки оцінки застосовують на інших шкільних уроках, то вони мають бути й на уроці музики, хоча вчитель повинен бути переконаний, що двійки й одиниці не допоможуть йому сформувати позитивне ставлення учнів до музики. Виходить, учитель повинен діяти всупереч своїм переконанням? Навряд чи можна це визнати правильним.

Є ще одна ознака, яка, на думку окремих учителів, свідчить, що музика «не гірша за інші предмети». Це опитування, в процесі якого виявляються знання учнів.

Зазначимо, що аналогічна позиція була характерна для школи минулих років. Так, у післявоєнні часи в школі загальом і в музичному вихованні зокрема почали виявлятися ознаки формалізму. Наприклад, чимало педагогів-музикантів, прагнучи здобути й для шкільного уроку співів «місце під сонцем», керувалося аргументом «музика — такий шкільний предмет, як і всі інші». Виходячи з добрих спонукань, вони копіювали викладання «серйозних» предметів, вимагали від учнів виконувати всі правила, характерні для звичайних уроків: мати зошити, чітко відповідати на запитання, як записано в зошитах (під диктування вчителя) тощо. Таким чином, у боротьбі за визнання забували про найголовнішу особливість уроку музики (співів) — опанування мистецтва [3].

На нашу думку, такий стиль викладання був зумовлений не стільки прагненням підвищити престиж уроку музики, скільки загальною атмосферою авторитарності епохи сталінізму, в якій жорстко стримувалися будь-які спроби демократизації й гуманізації.

Доводиться констатувати, що в роботі окремих учителів дуже міцними були формалістичні тенденції.

Одним із складних і суперечливих є питання про критерії

педагогічної оцінки, якого торкався майже кожний учасник дискусії. Окремі з них вважають, що оцінювати треба лише знання, уміння, навички, хоча й не конкретизують, що саме мають на увазі. Є й поради оцінювати за кожний вид музичної діяльності й потім підсумовувати бали. Такий механістичний підхід спричинив справедливую критику вчительської громадськості.

Запропоновано й такі критерії оцінки: виявлення інтересу до музики, безпосередній емоційний відгук на неї, висловлювання про прослуханий або виконаний твір; активні зусилля школярів у пошукових ситуаціях і вміння користуватися насамперед «ключовими» знаннями в процесі живого сприймання музики; розвиток виконавських навичок, що оцінюються з урахуванням вихідного рівня підготовки учня та його активності на заняттях.

Хоч запропоновані критерії суперечливі, їх можна було б схвалити, якби було зазначено, що педагогічна оцінка є заохочувальною. Бо чи варто карати дитину за те, що її емоційна сфера розвинена ще недостатньо? Крім того, можливі й випадки, коли діти внутрішньо відчувають музику, але зовні не виявляють цього.

Педагогічно виправданими можна вважати відзнаки за підготовку домашніх завдань, що рекомендують окремі вчителі. Виконання вдома навчальної роботи свідчить про інтерес до музики (або хоч би про сумлінне ставлення до уроків), що треба заохочувати.

Центральною в дискусії була стаття Д. Кабалевського, який розглядав питання про педагогічну оцінку, враховуючи специфіку уроку музики, а саме, його колективний характер (хор, оркестр). Автор зазначає, що «клас, який слухає музику, — найтендітніша і, напевне, найчутливіша аудиторія з усіх можливих музичних аудиторій (особливо в початковій школі)... Тільки в умовах колективу в душах зовсім ще не досвідчених у музиці дітлахів народжуються якісь невідомі нам процеси, що роблять їх чутливими слухачами» [11; 8].

Композитор переконливо обґрунтував доцільність оцінювання колективної діяльності школярів: «клас — хор» і «клас — концертна зала». Загальну оцінку коректують індивідуальними, які виставляють кожному учневі.

Система оцінок, запропонована Д. Кабалевським, була схвалена учасниками дискусії. До речі, ще в 1953 році такі рекомендації виклала Н. Гродзенська в праці «Виховна робота на уроках співів». Вона використовувала будь-яку нагоду, щоб підкреслити єдність дій дітей, показати загальні результати їхньої роботи, виховуючи почуття відповідальності за колективну працю. Поряд з індивідуальною оцінкою за

співи виставляла й колективну. Перші оцінки записувала на дошці під час роботи над піснею, як тільки в співах виявлялися помітні зрушення. З наближенням дітей до якіснішого виконання оцінка підвищувалася. Як слушно вважає досвідчений учитель-методист, такий прийом сприяє згуртуванню дітей, вихованню в них відповідальності за успіх загальної справи.

Звертаємо увагу й на доброзичливе ставлення Н. Гродзенської до учнів: першу оцінку вона виставляла тоді, коли діти співали взагалі непогано. Педагог не карала відзнакою, а заохочувала.

Стаття Д. Кабалевського активізувала педагогічну думку. З'являються аргументовані судження, спрямовані проти формалізму, абсолютизації знань, умінь, навичок у відриві від загальнохудожнього розвитку школярів.

Проте думки, висловлені учасниками дискусії на новому етапі її розвитку, не позбавлені суперечностей. Так, більшість із них вважає, що оцінювати спів усього класу треба тоді, коли буде досягнуто певного результату. Втім, якщо враховувати раніше висловлені рекомендації з приводу того, що оцінка має бути різносторонньою й заохочувати працьовитість школярів, то чому б не оцінювати не тільки результат, а й процес розучування пісні?

9.3. Суперечливість питань педагогічної оцінки

Дискусія виявила ще одне суперечливе, але принципово важливе питання. Більшість її учасників стверджує, що не слід оцінювати музичні здібності дітей, і водночас пропонує відзначати їх емоційність під час виконання або слухання музики. Але ж емоційна чутливість до музики — це така здібність, як почуття ритму, музичний слух тощо.

Чому ж з усіх музичних здібностей рекомендують оцінювати саме емоційність?

Учасники дискусії, не пояснюючи цього на сторінках журналу, інтуїтивно дійшли правильної думки. Справа в тому, що музичний слух і почуття ритму — здібності спеціальні, вони потрібні людині тільки під час музичної діяльності і в інших випадках не виявляються. Емоційність — одна із загальних (генералізованих) здібностей, що дається взнаки не тільки в музичних, а й в інших видах діяльності. Відомо, як важливо виховати в дітей емоційну чуйність, співпереживання, і цього можна досягти засобами музики.

Складність даного питання в тому, що рівень емоційної чуйності дуже важко піддається діагностиці; очевидно, це і є однією з причин суперечливих суджень. Сьогодні вчитель в

умовах класу ще не має змоги визначити з науковою ймовірністю рівень емоційної чуйності кожної дитини під час сприймання музики. Він може зробити лише поверхові висновки щодо цього. Для ґрунтовних узагальнень потрібні спеціальні наукові дослідження. Втім у будь-якому випадку бажано спостерігати за дітьми не тільки на уроках, а й в інших ситуаціях, намагаючись визначити, чи справляє музика на них благотворний вплив.

На підставі аналізу проблеми педагогічної оцінки на уроках музики можна зробити такі висновки: вона складна й суперечлива; судження вчителя залежать здебільшого від того, до якого стилю викладання він схильний; відповідно педагогічна оцінка може бути формальною або змістовною.

Для формальної оцінки, що її застосовує вчитель-авторитарист, характерні:

- єдині критерії оцінювання для всіх учнів без урахування їхніх індивідуальних особливостей;
- однобічність, коли оцінюють тільки знання, уміння, навички;
- фіксація відзнаки здебільшого в балах;
- головна функція оцінки — покарання.

Для змістовної оцінки на уроках учителя-гуманіста характерно:

- відсутність єдиних критеріїв відзначення, урахування індивідуальних можливостей і виявлень кожного учня;
- багатобічність оцінювання;
- посилення ролі словесних оцінних висловлювань учителя;
- головна функція оцінки — заохочування.

Оскільки відзнаки офіційно не скасовані, доцільно удосконалити педагогічну оцінку, зробити все можливе, щоб вона стимулювала дітей до активної навчальної діяльності, виховувала в них найкращі моральні риси.

Аналіз уроків музики в початкових класах, проведених у 80–90-ті роки (після згаданої дискусії), показав, що ставлення вчителів до педагогічної оцінки неоднозначне. Так, окремі з них у пошуках нових форм оцінювання використовували символічні зображення, що відповідали відзнакам за п'ятибальною системою: вирізана з картону зірочка червоного кольору — п'ятірка, синій квадратик — четвірка, зелений трикутник — трійка. Протягом уроку діти одержували символи, що давало змогу вчителю наприкінці уроку швидко виставити всім оцінки в щоденники.

Розглянута система оцінок відрізняється від традиційної тільки формою фіксації, не змінюючи її прямолінійності й абстрактності.

Як і в минулі роки, окремі вчителі музики вбачають у відзнаці насамперед засіб покарання. Забула дитина нотний зошит — виставляють двійку. Не написала нотний приклад — те саме. Якщо учню складно відповісти на запитання вчителя, то, може, раніше ніж виставляти бал-покарання, варто розібратися, чому дитина помиляється? Адже причиною може бути й те, що на минулому уроці вчитель невдало пояснив новий матеріал, тобто саме він заслуговує на незадовільну відзнаку.

9.4. Педагогічна оцінка в гуманному спілкуванні

Учитель, який стоїть на позиціях педагогіки співробітництва, використовує оцінку насамперед як засіб заохочення. Цього нелегко досягти за допомогою тільки прямолінійних вищих балів. Відзнаку слід доповнити словесним коментарем. Гуманний учитель у кожній дитині помітив і заохотив щось позитивне: в одних — правильне, виразне виконання пісні, в інших — уміння уважно слухати музику й розповідати про неї, у третіх — спробу знайти нестандартний варіант інструментального супроводу тощо. Усі зауваження висловлює доброзичливо. Головне — педагогічна оцінка має бути оптимістичною і стимулювати віру дитини у свої сили.

— У тебе ще не зовсім виходить мелодія пісні. Зате ритмічний малюнок — без жодної помилки. Ти вдома повтори пісню, а на наступному уроці, я переконана, в тебе вийде краще.

— Молодець, проспівав майже правильно, тільки найвищий звук «не дотягнув». Отож добре візьми дихання і спробуй іще раз.

— Тепер значно краще. Залишилося ще трохи постаратися — і все буде гаразд.

— Діти, чи чули ви, які точні слова знайшов Володя для визначення характеру музики?

Крім словесних оцінок, ми використовували й позначення-символи цікавих відповідей:

③ — у процесі слухання музики;

② — у процесі співу;

④ — в інших видах музичної діяльності.

Такі символи вручали дітям протягом уроку. Іноді вибирали «асистента», який видавав їх. Цей, здавалося б, несуттєвий момент має неабияке виховне значення: вручаючи символ оцінки, дитина переживала позитивні емоції (принаймні, до цього ми прагнули), радіючи за успіхи однокласників.

Описана система оцінок має певні переваги. Запропоновані позначення-символи однакові за значенням: вони є за-

охочувальними, і, одержавши їх, діти не переживають негативних емоцій, як за традиційною формою оцінювання. Крім того, вона дає змогу диференційовано підходити до учнів: ті з них, хто неодноразово виявив себе протягом уроку (у різних видах діяльності), можуть одержати кілька оцінних позначень; хто відповів невдало або був неуважний на уроці, не заслуговує на відзначення. Це — додатковий стимул, що активізує увагу й старанність дітей, адже кожний хоче мати заохочувальний символ.

За допомогою такої системи оцінок легко розв'язують проблему їх «накопиченості». На основі позначень, одержаних школярами, учитель виставляє відмінні або добрі відзнаки. Іноді наприкінці уроку можна сказати, скільки було цікавих відповідей, похваливши дітей. Якщо заохочувань небагато, бажано підбадьорити учнів і висловити надію, що на наступному уроці буде більше.

Система оцінок із застосуванням символів дає змогу фіксувати успіхи школярів у змаганні між рядами (який із них заслужить більше заохочувальних позначень), між хлопчиками й дівчатками.

У практичній роботі ми оцінювали не тільки вдалі відповіді, а й цікаві запитання, що спонукає учнів ставити їх. Наприклад, під час розучування української народної пісні «Подільночка» один із другокласників запитав, хто така подільночка і чому вона «сім літ не вмивалася». Інший хлопчик пояснив, що в Україні є такі регіони, як Поділля, Полісся, Причорномор'я та ін. Очевидно, дівчина з Поділля і зветься подільночкою. Вислів «сім літ не вмивалася» — треба розуміти в переносному значенні. Напевне, у цій місцевості довго не було дощу. Запитання було цікавим, нестандартним, а відповідь свідчила про широту кругозору і кмітливість. Обидва учні одержали «5», і ми вирішили ввести заохочувальне позначення ☺ — за цікаве запитання.

Виставляли також відмінні оцінки за активну участь дітей у позакласній роботі, оскільки вважаємо її продовженням уроку музики. Інтерес до роботи, працю й старанність заохочували, поряд зі словесною оцінкою, повідомленням батькам, відзнакою-символом. Буває, що на хорові заняття приходять діти, музичні здібності й вокальні навички яких недостатньо розвинені, але вони люблять музику і дуже стараються правильно співати. Такі учні також заслуговують на заохочення. З ними треба працювати індивідуально, тактовно й доброзичливо, висловлюючи зауваження.

9.5. Оцінка колективної навчальної діяльності учнів

Як відомо, музична діяльність на уроках, зокрема хоролий спів і слухання музики, має здебільшого колективний характер. Розучуючи пісню, вчителі і студенти-практиканти, як правило, прагнуть, аби школярі зрозуміли, що від старанності кожного учня залежить якість виконання твору класом. Вони висловлюють словесну оцінку, що має як констатуючу, так і формуючу функції.

У різних класах кількох шкіл м. Одеси (з другого по п'ятий) було проведено такий експеримент: розподіливши клас на три ряди, ми запропонували трьом учням оцінити спів кожного ряду. Школярі-слухачі прагнули насамперед почути кожного, хто співав, окремо, оцінці виконання групи загалом приділяли мало уваги. Типовими були такі коментарі: «а він не співав», «вона слова плутала», «він гудів на одній ноті» тощо.

Потім організували навчальну діяльність за групами, зменшуючи їхній кількісний склад. Школярам запропонували так виконувати пісню, щоб кожний куплет співали групи солістів у складі 3—4 учнів. Їхній спів оцінювали три однокласники. Слухачі виставляли оцінки кожному солістові окремо, не коментуючи якість виконання групи загалом. Коли доручили «журі» виставити загальну оцінку кожній групі, більшість солістів здивувалася з цього приводу.

На основі експерименту можна зробити висновок: чим менше учасників групи зайнято колективною навчальною роботою, тим рідше їхню діяльність сприймають як колективну. Більше того, не тільки школярі, а й учителі не завжди усвідомлюють суть спільної навчальної діяльності: якщо коментують виконання пісні рядами, то, як правило, виставляють загальну оцінку всьому рядові, коли ж співає кілька солістів, оцінюють дії кожного учня.

Колективна пізнавальна діяльність під час слухання твору виявляється не тільки безпосередньо в ситуації «клас — концертний зал», а й у колективних розмірковуваннях школярів про музику. Якщо висловлювання про прослухану пісню були оригінальними й діти самостійно, спільними зусиллями змогли їх узагальнити, клас заслуговує на колективну відзнаку.

Крім словесної оцінки колективної діяльності учнів, застосовували також позначення-символи, що відрізнялися від згаданих більшим розміром.

Оцінювали також спільне виконання творів на дитячих музичних інструментах з урахуванням індивідуальних особ-

ливостей учнів. Одним оцінки виставляли за якість, іншим — за старанність, ще іншим — за творче ставлення до роботи.

Отже, на підставі викладеного можна зробити такі висновки.

Педагогічна оцінка впливає на становлення соціально-психологічних взаємин між учителями, школярами й батьками. Уміння оцінювати, як один із компонентів професійної майстерності вчителя, справляє великий вплив на мотивацію учіння школярів, їхню активність у навчальній роботі, моральні риси особистості.

Суть педагогічної оцінки, хоч би якої форми вона набувала, залежить від стилю викладання і спілкування. Якщо вчитель імперативний, його оцінка буде засобом тиску на учня, утвердженням авторитету педагога. Виражена в балах чи словесно, вона принижує дитину, стримує розвиток її особистості. У руках учителя — представника гуманної педагогіки оцінка є засобом впливу на розум та емоції дітей, допомагає виховувати в них інтерес до предмета, віру у свої можливості.

Проблема педагогічної оцінки на уроках музики складна. Серед учителів немає єдності щодо її критеріїв і форм. Гуманне ставлення до дітей немислиме без застосування всебічної і багатофункціональної педагогічної оцінки. Багато що залежить від творчого підходу й педагогічного такту вчителя: доцільно використовувати позначення-символи, що стимулюють як окремих учнів, так і клас загалом (або групи школярів).

Гуманізація навчально-виховного процесу, зокрема на уроках музики, неможлива без заміни формальної педагогічної оцінки особистісно зорієнтованою.

Розділ 4

КАЗКОВІ СЮЖЕТИ НА УРОКАХ МУЗИКИ

Глава 10

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛУ ДИТЯЧИХ МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНИХ СПЕКТАКЛІВ

Казка — улюблений літературний жанр дітей. Їх приваблюють і незвичайні казкові сюжети, і яскраві образи, що запам'ятовуються. Прилучення до казки допомагає збагатити життєвий і художній досвід молодших школярів, які в уяві переносяться то в надхмарні висоти, то в таємничий ліс, то в королівські володіння. Лаконічні формою, цікаві змістом, казки без зайвого дидактизму й нотацій сприяють вихованню моральних рис учнів.

Як зазначав В. Сухомлинський, казка, гра, фантазія — животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Він стверджував, що естетичні, моральні й інтелектуальні почуття, зароджуючись у душі дитини під враженням казкових образів, активізують думку. «Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом відбиття думок і почуттів — живої реальності мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки — живої, яскравої, що оволоділа свідомістю й почуттями дитини, — неможливо уявити дитячого мислення й дитячої мови як певного ступеня людського мислення й мовлення» [20; 1; 54].

10.1. «Пісенька в лісі»

Певні можливості для використання казкових сюжетів, зокрема дитячих опер та інших музичних творів, є на уроках музики. Так, фрагменти дитячої опери Р. Бойка «Пісенька в лісі» можна використати в першому класі (І чверть) під час вивчення теми «Перші музичні спогади»*. Вчитель говорить:

— Діти, багато хто з вас улітку був у селі, можливо, і в лісі. Напевне, ви чули там різні пісні. Уявіть собі, що ви на узліссі, де ростуть ромашки, дзвоники, гриби та ягоди. Яка красива наша природа і як нам хотілося б зберегти цю красу!

Літнього ранку виходить на узлісся дівчинка. Побачити її

* Темі уроків вказано за однією з державних програм [1].

допоможе нам легка, приємна музика. Дівчинка з радістю дивиться навкруги і співає пісеньку, звертаючись до сонечка, котрому радіють усі: і ліс, і річка, й поле. Послухайте цю пісеньку, впевнена, що вона вам сподобається:

Із-за дерева виглядають дятел і кілька зайців, слухаючи, як співає дівчинка. Видно, що пісенька їм сподобалася. Дятел слідує за деревами, весь день працює, і про це також співає пісеньку. Адже в нашому лісі всі звірі музично грамотні, зайці навіть написали ноти на шматку березової кори і прикріпили їх так, щоб усі бачили.

Потім пісеньку співає їжачок, а підспівують йому маленькі їжачки. А пісенька ця схожа на голочки, чи не так?

Світи нам, сонечко, світи,
Виходь із хмари вище!
На сонечку і в їжаків
Ростуть колючки швидше.

На узлісся виходять зайці, білки, вилітають лісові метелики. Вони виконують танок. Спробуйте й ви, діти, потанцювати разом з ними.

Звучить музика, діти виконують ритмічні рухи.

— Кружляючи у веселому танку, звірята наспівують пісеньку, прохають сонечко посвітити:

Світи нам, сонце, як і ти,
Ми встали на світанку.
Високо, пісенько, лети,
Щоб було чути зранку.

Раптом на узліссі з'являється, як ви гадаєте, хто? (звучать важкі акорди у нижньому регістрі)... Правильно, це Ведмідь — його привів Дятел, щоб ознайомити з новою піснею. Коли Ведмідь з'явився, мешканці лісу злякалися і почали ховатися одне за одного. Але, помітивши, що в нього настрій миролюбний, усі поступово заспокоїлися.

- Як ви гадаєте, діти, чи може Ведмідь проспівати пісеньку?
- Можє, але це буде для нього важко.
- Справді, це важко для Ведмедя, але він дуже старається:

Світи нам, сонечко! Люблю,
Коли від тебе світло.
Під сонцем легко я ловлю
У чистій річці рибку.

— Потім у лісі починається концерт, на узлісся вистрибують оркестранти лісового ансамблю «Тритон», виходить диригент — Райка. Спочатку танцюють метелики, потім усі інші. Діти, спробуйте й ви потанцювати під музику.

Концерт закінчено, мешканці лісу відпочивають. Прислухаємося: про що ж співає Журавлиха маленькому Журавленяті?

Світи нам, сонечко, світи,
І доки ти нам світиш,
Не поспішають всі птахи
В чужі краї летіти.

І навіть Райка, замислившись, помічає, що жаби іноді також люблять погрітися на сонечку.

— Сподобалася вам казка, діти?.. А ви помітили, що вона не проста, а яка?.. Правильно, музична. Бачите, як цікаво буває: дівчинка принесла в ліс пісеньку; потім вона пішла, а пісенька залишилася, і кожен співає її на свій лад.

З дитячою оперою «Пісенька в лісі» першокласники ознайомлюються не тільки у процесі слухання музики, а й під час виконання музично-ритмічних рухів, елементів танцю. Оскільки наведений фрагмент уроку використано на початковому етапі навчання, діти ще не аналізують музики. Але матеріал опери готує їх до подальшої аналітичної роботи. Так, надалі, пояснюючи поняття «тембр», доцільно згадати сюжет і музику цієї казки, показавши дітям, що мешканці лісу виконували пісеньку по-різному. Під час пояснення поняття «регістр» також можна згадати й порівняти музику, що зображує Їжачка і Ведмедя.

Розповідаючи пізніше про характерні особливості різних танців, є рація виконати музику, яка звучала на лісовому концерті й допомогти школярам визначити, що танок Першого метелика дуже витончений, нагадує менует, а танок Другого метелика схожий на вальс. Веселий танець, що йде за ним, — полька. Його можна впізнати за дводольним розміром і завзятою мелодією, яка начебто стрибає.

В опері «Пісенька в лісі» немає складного сюжетного розвитку. Це звичайна лісова замальовка, добра казка про природу і гарну пісеньку.

10.2. «Якщо друзі є»

У школі учні, слухаючи музику, визначають, як правило, її характер. Але цього недостатньо. Важливо навчити дітей, сприймаючи музику, «пропускати її через себе». Звикнувши вдумливо й уважно ставитися до музики в молодшому шкільному віці, учні й надалі будуть здатні сприймати її не так байдуже, як це робить більшість підлітків. Тема «Які почуття викликає музика?» (перший клас, II чверть) й налаштовує вчителя на поступовий перехід від характеристики музики до визначення власного емоційного стану. Це завдання можна успішніше розв'язати за допомогою казкових сюжетів.

Рекомендуємо використати матеріал дитячої опери українського композитора М. Завалішиної «Якщо друзі є» (лібрето М. Завалішиної та Н. Забіли за п'єсою-казкою Н. Забіли «Коли зійде місяць»). Це можна зробити таким чином:

—Діти, музика розмовляє з нами своєю, особливою мовою. Але чи всі її розуміють? Давайте перевіримо, послухаємо цікаву музику. А перед тим я розповім вам казку. Жили-були у дворі різні птахи: курки, півники, качки, гуси й навіть індики. Жили вони дружно й весело. Та раптом прийшла біда: на пташиний двір вирішив напастись злий Тхір. Дізнавшись про це, Півник і Курочка вирушають до лісу — а може, їм вдасться знайти пса Пірата й попросити, щоб він урятував птахів. Півнику й Курочці допомагають Заєць і Білка, які визволили їх із хатинки хитрої Лисиці, котра також вирішила їх згубити. Уявляєте, яка небезпека загрожувала птахам! Зачинивши Півника й Курочку у своїй хатинці, Лисиця побігла на пташиний двір, щоб поласувати курятиною, але, на щастя, не встигла: побилася з Тхором, а тим часом пес Пірат проганяє їх із пташиного двору й рятує птахів.

Сподобалася казка?.. Мені також вона подобається. За цією казкою спеціально для дітей написана опера, тобто великий музичний твір, який артисти виконують у театрі. Вони і співають, і танцюють. Акомпанує їм багато музикантів, які грають на різних інструментах, — цілий оркестр. Ця опера називається «Якщо друзі є». Як добре, коли є вірні друзі, котрі у важку хвилину сміливо придуть на допомогу!

А тепер уявімо, що ми опинилися на пташиному дворі, тільки сховалися за дерево, щоб нас ніхто не помітив. Зараз ми почуємо музику, а ви спробуйте сказати, які почуття вона у вас викликала. Вам стало весело чи сумно? А може, підходить інше слово? Не будуйте підказувати, ви самі спробуйте згадати. Отже, слухаймо...

Якщо немає грамзапису цієї опери, окремі її фрагменти може виконати вчитель. Наприклад, пісню Тхора з першої дії:

Я — хижий Тхір, зубатий звір,
Нікого не боюсь!
Мені сподобався цей двір,
І тут я оселюсь.

Учителеві слід підказати дітям, в якому напрямі мислити: слухаючи цю пісню, уявляючи грізного звіра, нам стає страшно.

Зовсім по-іншому звучить вітання Півника:

Ку-ку-рі-ку! День веселий
Знов прийшов на білий світ!
Добрий день, міста і села!
Ку-ку-рі-ку! Всім привіт!

Пісенька лунає голосно, урочисто, і нам стає радісно. Весело нам і тоді, коли чуємо музику, під яку птахи роблять зарядку.

Репліка Гусака, з якої ясно, що він здогадується про намір Тхора, виконується схвильовано, викликаючи у слухачів почуття тривоги.

«Вальс метеликів» і «Танок лісових дзвіночків» звучать красиво, витончено й дзвінко. Коли слухаємо цю музику, нам стає легко і приємно.

Сцена бійки Тхора й Лисиці звучить голосно і швидко: можна уявити, як у різні боки летять пасма сірої і рудої шерсті, і нам стає смішно.

Заключний хор друзів виконується урочисто, переможно, викликаючи почуття радості:

Слава всім друзям в нашій окрузі!
Слава, слава, слава!

На наступних уроках учитель може зіграти вальс, марш і польку, під музику яких птахи «роблять зарядку», а діти виконують відповідні рухи (фізкультпауза).

10.3. «У зеленому саду»

Образи природи відображено й у дитячій опері А. Філіпенка «У зеленому саду». Ознайомити першокласників з цим твором бажано під час вивчення теми «Які почуття викликає музика?»

Яблуньки, Грушки й Сливки співають (по черзі й разом) про те, як добре рости в зеленому садку. Коли слухаємо пісеньку дерев, нам стає радісно і приємно.

Пісенька дерев пов'язана з музично-ритмічними рухами: звертаючи увагу на окремі слова, можна показати, як Вітрець гойдав гілочки дерев та як вони сумували без дошки. Бажа-

но розучити з дітьми пісеньку дерев, в якій вони просять дощик допомогти їм:

Иди, дощику, іди
На городи, на сади.
Иди, дощику, іди
На городи, на сади.

Раптом з'являється Суховій-лиходій. Учитель допомагає дітям визначити відмінності в музичних характеристиках схожих явищ природи: легкі, притишені швидкі звуки, коли пролітав добрий Вітер-Вітерець, і короткі пасажі, що раптово обриваються, неодноразове посилення звучання, різкі акорди в акомпанементі з появою Суховія. Він хоче засушити сад, не пустити дощик:

Гу-гу-гу! Гу-гу-гу!
Ой дощу я не люблю,
Всі дерева згублю,
Позгинаю у дугу!

Побачивши, що дерева поникли від цієї пісні, Суховій радіє, а деревця плачуть від задухи та образи. Діти здогадуються, що цей фрагмент звучатиме сумно, у нешвидкому темпі, мінорному ладі:

Ой, велике горе,
Хто ж його поборє?
Ой, ой! Ой, ой!
Без дощу не жити —
Всохнуть наші віти!
Ой, ой! Ой, ой!

Нам шкода дерев, ми їм співчуваємо і обурюємося поведінкою злого Суховія.

Але раптом лунають легкі, ніжні звуки — це прилетів добрий Вітер-Вітерець. Він гонить геть Суховія-лиходія, а дерева, змагаючи від задухи, просять дощику. Діти повинні почути, що в цьому епізоді звучить та сама мелодія, котру співали дерева до появи напасника. Увагу дітей звертаємо на те, як красиво й поетично зобразив композитор дощик — у вигляді веселого танцю маленьких крапельок. Музика нешвидка, легка, витончена; мелодія звучить уривчасто, у верхньому регістрі. Усі радіють, кличуть Сонечко. І воно з'являється, даруючи всім тепло й ласку. Деревця урочисто вітають його:

Добрий ранок, Сонце ясне!
Добрий ранок, Сонце красне!
Добрий ранок, Сонце-друже!
Всі тебе ми любим дуже!

У фіналі виконують спільний танок — «врожайний» і заключну пісеньку, в якій ушляхляються Сонце, дощ і працюючі руки. Цю пісеньку, що викликає почуття радості, можна розучити в класі:

Для опери характерні мелодизм, близькість до народних джерел. Бажано нагадати дітям, що звичай закликати дощ і величати сонце зберігся до наших днів, а зародився він у глибокій давнині.

10.4. «Де ж Сонечко живе?»

Темі дружби присвячено музичну казку «Де ж Сонечко живе?», написану за мотивами словацького фольклору (музика М. Мінкова, тексти пісень Н. Просторової; сценарій М. Пляцковського). Ознайомити дітей з твором можна в першому класі під час вивчення теми «Про що розповідає музика?» (III чверть).

— Сьогодні, діти, я розповім вам цікаву казку, і допоможу мені в цьому музика.

Жили на світі двоє пухнастих жовтих курчат — Кудач і Тах-Тах. Вони любили бігати по траві та грітися на Сонечку. Але раптом звідкись припливла велика й темна хмара, закрила собою небо, і Сонце зникло. Почався дощ. Сумно стало курчатам, і вирішили вони вирушити на пошуки Сонця. Мама-Чубарка підказала їм, що десь далеко, за синьою річкою, за трьома пагорбами є велика гора. Кажуть, що коли йде дощ, Сонце спить на цій горі. Та ще ніхто туди не добирався.

Що ж було далі? Послухаймо, як про це розповідає музика.

Учитель допомагає дітям визначити, що перша пісенька курчат звучить тихо й сумно. Уже із вступу до неї чути, як крапає дощ, який ніяк не припиняється.

Молодші школярі можуть самі сказати, що пісенька, з якою курчата вирушають шукати Сонце, має звучати зовсім по-іншому — швидко й весело, адже вони вірять у те, що

знайдуть і розбудять його. Справді, мелодія пісеньки «Хата, де Сонечко живе» — завзята, стрибкоподібна:

Треба, щоб забули всі про дощі,
Щоб пташки співали знов на зорі.

Щоб дітям було цікавіше, ознайомити їх з персонажами казки можна за допомогою проблемного методу.

— На шляху до таємничої гори, де, напевне, живе Сонце, курчата зустрічали різних тварин і птахів. А кого саме, підкаже музика. Кожний персонаж казки виконує свою пісеньку, що починається зі вступу. Уважно слухайте музику, і вам вдасться вже за вступом упізнати, кого зустріли курчата.

Перший, хто їм трапився на шляху, — Равлик. Упізнати його за вступом нелегко, адже повільно пересувається не тільки він. Підказка міститься в літературному тексті пісеньки:

Ви, курчата, й справді жваві,
Але зовсім не секрет,
Що повільніше, ніж Равлик,
Хто-небудь навряд чи є.

Учитель допомагає дітям дійти висновку, що Равлик, напевне, не ризикуватиме відправитися з курчатами шукати Сонце — йому така подорож не під силу.

Сорока відома всім, головним чином, завдяки своїй балакучості, і це чути з приспіву її пісеньки (майже безупинне чергування коротких тривалостей).

Стрибкоподібний вступ до наступної пісеньки допоможе дітям уявити зайця, який стрибає. Він трохи засмучений тим, що дощ не припиняється. Як і Сорока, Заєць згодний вирушити на пошуки Сонечка. Діти, звичайно, гадають, що він відмовиться — адже з інших казок відомо, що Зайчик, як правило, боязливий. Але в цій казці йому так набридло мокнути під дощем, що він посмілішав. Крім того, незручно відмовлятися й тому, що зовсім маленькі курчата не побоялися вирушити в далеку подорож.

Ще одного персонажа можна впізнати за вступом, що передає крикання. Басова партія акомпанементу імітує протягом усієї пісеньки ходу Качки, яка гоїдається в різні боки. Хоч дощ їй не заважає, оскільки до води вона звикла, але навіть Качка мріє про те, коли нарешті «після дощичка у четвер сонце всміхнеться».

Качка приводить курчат, Зайця й Сороку до Їжачка, котрий знає все на світі, зокрема, як дістатися до гори, де спить Сонечко. Упізнати Їжачка за його музичною характеристикою дуже важко, оскільки в ній не чути колючості, його пісенька допомагає побачити розумну, розсудливу істоту. Від

Їжачка маленькі курчата вперше почули незрозуміле для них слово «дружба».

Нелегко усім на шляху до мети,
Нам Дружба одна допоможе дійти.

За порадою Їжачка всі хором тричі вигукнули слово «дружба», і перед ними з'явилася висока гора. Допомагаючи одне одному, герої казки дісталися до її вершини й розбудили Сонечко, а допомагала їм у цьому пісенька «Дружба може все на світі». Закінчується музична казка піснею про яскраві барви природи, що розквітають під промінням Сонця, про вірну дружбу, яку треба цінувати й берегти.

Музична казка «Де ж сонечко живе?» нескладна за сюжетом, сповнена доброго гумору. Мелодії пісень яскраві, запам'ятовуються на слух, але в них багато стрибків, синкопований ритм, тому для розучування в першому класі вони важкі. Проте їх сприймання в супроводі інсценування (пантоміми) допоможе вчителю розкрити тему «Про що розповідає музика?».

10.5. «Казка про нерозумне Мишеня»

У третій чверті можна ознайомити першокласників і з оригінальним твором композитора Р. Шафага на вірш С. Маршака «Казка про нерозумне Мишеня» (сценарій С. Аскерової і Р. Шафага). У цій музичній інсценізації оживають персонажі відомого дітям вірша про Мишеня, його маму, Качку, Жабу, Конячку, Свинку, Курочку, Шуку й Кішку. Перед ознайомленням з твором бажано виразно прочитати його літературний текст. Учитель пояснює, що колискова Мишки-матері звучить спокійно і ніжно. У паузах після першої фрази чути форшлаги у верхньому регістрі — це невгамовне Мишеня ніяк не заспокоїться. Його пісенька-відповідь швидка, енергійна:

Го - лос твій за - над - то тон - кий,

кра - ще, ма - мо, не пи - щі! // не пи - щі!

У музиці передано, як Мишка-мати по черзі просить усіх згаданих тварин, птахів і навіть рибу заколисати Мишеня, і кожна з них співає йому колискову. У цих музичних номерах діти чують характерні інтонації квакання, крякання та інші, що вплітаються в мелодію. Кумедною є сценка, коли Шука неначе про щось співає, а слів не чути. Музика підкаже виконавцям, які рухи треба виконувати в цій пантомімі.

Сімох нянюк не сприйняло нерозумне Мишеня. Нарешті, з'являється восьма; вже у вступі до колискової Кішки чути, як м'яко й скрадливо підходить вона до ліжечка Мишеня. Такий самий акомпанемент звучить протягом усієї колискової. Напівсонному Мишеняті подобається голос нової няні; про її підступність воно навіть не підозрює.

Діти із задоволенням інсценують цю казку.

10.6. «Казка про веселого Метелика»

На уроках музики в молодших класах можна використати матеріал не тільки дитячих опер і музичних казок, а й дитячих балетів, зокрема «Казки про веселого Метелика» (музика К. М'яскова, лібрето Л. Бондаренка) під час вивчення в першому класі теми «Твої улюблені герої».

— Діти, сьогодні до нас у гості прийшли герої «Казки про веселого Метелика», яку створила відома українська письменниця Наталя Львівна Забіла. Можливо, хтось із вас читав цю казку? Давайте разом згадаємо її зміст (у ході бесіди вчитель вивіщує на дошці малюнки, на яких зображено персонажів казки).

Літнього ранку на узліссі бджілки й мурашки роблять зарядку, тільки Метелик спить. Усі, крім нього, пішли в ліс працювати — адже незабаром осінь, а за нею й зима. Прокинувшись і не побачивши нікого навкруги, Метелик також полетів до лісу й почав танцювати, та так, що комахи, які проходили й пролітали поблизу, зупинилися, дивлячись на нього. Йому це дуже подобалося, і він ще жвавіше продовжував танцювати.

Але незабаром усі розійшлися — адже треба працювати. А Метелик не зрозумів, чому ніхто на нього не дивиться, образився й заплакав. Сорока, дізнавшись, у чому справа, порадила йому полетіти до мудрої Старої Бджоли, може, вона допоможе. Полетіли до неї разом. Бджола відразу зрозуміла, чому засмувався Метелик, і вирішила йому допомогти. Головне, не можна бути таким безтурботним, коли всі навкруги працюють. Стара Бджола попросила бджілок зібрати мед з квітів, і Метелик почав їм допомагати. Він захопився цією справою, і настрої його поліпшилися. Тепер Метелик зрозумів, чому лісові мешканці перестали звертати на нього увагу, адже він, на відміну від інших, нікому не приносить користі.

Радіє не тільки Сорока, що допомогла Метеликові, а й Стара Бджола. Нарешті, роботу закінчено, і всі повертаються у

свої хатинки. Увечері з нагоди успішного трудового дня в лісі відбувся веселий бал.

— Діти, охарактеризуйте, будь ласка, героїв цієї казки.
— Метелик — самозакоханий, весь час чепуриється.
— Бджілки — легкі, веселі, працюють.
— Мурашки — також працюють, серйозні.
— Сорока — добра, адже вона допомогла Метеликові.
— Крім цих персонажів, у казці ще є Ведмідь, який...
— Любить поласуватися медом, він веселий та добрий.
— Є ще світлячки, легкі й різнокольорові.
— Діти, а хто з героїв цієї казки вам подобається?
— Усі! Метелик теж хороший, просто він не відразу зрозумів, що треба працювати, і трохи лінувався. Але потім він усе зрозумів.

— Діти, ми з вами згадали зміст казки, але вона не проста, а музична. Український композитор К. М'ясков створив твір, який артисти виконують на сцені. Але в цьому спектаклі не співають, а тільки танцюють. Хто знає, як називається такий твір?.. Правильно, балет.

Зараз ми послухаємо кілька номерів з цього балету — цікаво, чи зможете ви впізнати, хто виходить на сцену під цю музику? Хто впізнає, спробуйте показати це певними рухами.

Для прослухування рекомендуємо такі фрагменти балету: «Вихід маленької Мурашки» — музика звучить неголосно, легко, уривчасто, на високих звуках.

«Зарядка» — музика чітка, ритмічна, бадьора.

«Вихід і танець бджілок» — неначе бджілки кружляють, перелітаючи з однієї квітки на іншу. Чути, як вони дзижчать.

«Мурашки йдуть до лісу» — це марш, і чути, що він мурашковий: високі, уривчасті звуки, але характер чіткий, енергійний (мурашки сповнені ентузіазму).

«Вихід і танець Метелика» — це вальс, легкий, витончений. Метелик пурхає, кружляє. Музика танцю часто змінюється, отже, Метелик робить різні рухи.

«Танець мурашок і бджілок» — це полька, весела й красива.

Характеризуючи фрагменти балету, слід звернути увагу й на зображальні особливості музики, адже четверта чверть є своєрідним підсумком першого класу, і буде логічним узагальнити зміст попередніх тем.

10.7. «Казка про флюгер»

Цікавий і незвичайний сюжет «Казки про флюгер» (муз. В. Дьяченко, сценарій О. і Н. Яшиних). З казкою можна ознайомити учнів третього класу під час вивчення теми «Му-

зика, що передає любов до рідного краю, до людей праці» (IV чверть).

Учитель розповідає дітям зміст казки. На покрівлі будинку, в якому розташований магазин музичних інструментів, було встановлено флюгер у вигляді металевої фігурки хлопчика, який грає на скрипці. Перехожі часто зупинялися біля вікон магазину, щоб послухати музику й помилуватися незвичайним флюгером-скрипалем. Коли дув морський вітер, його рука зі смичком починала рухатися, і він грав. Одного разу восени, холодної й дошової погоди, флюгер зник — вирушив на кораблі в далекі теплі краї. Капітан корабля доправив його у красивий палац і подарував королеві. Але незатишно було хлопчикові-скрипалю на покрівлі королівського палацу: південне сонце гріло так, що залізо, з якого він був зроблений, розжарювалося, моря він зовсім не бачив. Крім того, в цій країні ніхто не хотів слухати його гру на скрипці.

Хлопчик-флюгер дуже сумував за рідним містом, але не знав, як повернутися назад. Одного разу до нього на покрівлю сіли птахи, які прилетіли з його рідного краю. Повертаючись на батьківщину, вони обіцяли розповісти про нього всім його друзям, і додержали слова. Незабаром приїхав помічник продавця музичних інструментів та обміняв хлопчика на «музичну» скриньку. У рідному місті його зустрічав оркестр, для якого продавець віддав усі музичні інструменти. З нетерпінням піднявся хлопчик на своє колишнє місце, і скрипка заспівала, а люди, як і колись, зупинялися біля будинку і слухали його чудову музику. Хлопчик більше не заздрив птахам, які відлітали у вирій: тепер він знав, що таке чужина, і ні за що не залишив би рідне місто.

Пісенька продавця музичних інструментів допоможе дітям запам'ятати не тільки їхні назви, а й зовнішній вигляд (учитель показує відповідні наочні посібники):

Веселіше й цікавіше жити на світі з піснею.

Флейта, скрипка і фагот, скільки ж вам потрібно нот?

Співуча мелодія флюгера звучить, не поспішаючи. Бажаючи, щоб її виконав у класі учень, який вміє грати на скрипці.

Пісня капітана корабля, на якому головний герой вирушив в далекі краї, звучить сміливо, з розмахом. З допомогою вчителя діти визначають, що головна особливість пісні — контраст енергійності й наполегливості, властивих заспіву, і задушевності, теплоти, характерних для приспіву. У пісні є іншомовні слова: *рандеву*, *парі* — одразу видно, що виконує її бувалий «морський вовк». Для капітана характерна своєрідна суперечність між зовнішнім виглядом з незвичайним

для багатьох лексиконом і його внутрішнім світом. Головна думка пісні в приспіві:

В краях далеких часто був,

Багато бачив я і чув.

Але я завжди пам'ятав,

Що рідний жде мене причал.

Характер вередливої принцеси, яку все навкруги дратує, передано в її пісеньці. Це ледача, зла дівчинка. Останню фразу кожного куплета вона виконує швидко, різко й майже верескливо: «Я ненавиджу хату й сад, і всіх своїх подруг!»

«Казка про флюгер» допомагає виховати в дітей почуття прихильності до рідного краю, а також інтерес до музики.

10.8. «Попелюшка»

У шкільній програмі з музики є тема «Музика й дитячий театр» (четвертий клас, II чверть). Щоб її вивчити, треба знати й уміти виконувати складніші музично-сценічні твори.

Одна з улюблених дітьми казок — «Попелюшка». Їм, звичайно, відомо, що автор казки — французький письменник Шарль Перро; вчитель повідомляє, що композитор Антоніо Спадавеккіа створив на цей сюжет дитячу оперу. Окремі її фрагменти школярі можуть виконати на уроках музики, інші — послухати в грамзаписі або у виконанні вчителя.

Діти із задоволенням слухають смішну пісеньку Короля, в палаці якого «перша людина» — бегемот.

Деся він жив, бегемот, я не знаю, де ...

У палаці тепер в мене він живе.

Ще яскравіше риси комічного виявляються в дуєті мачухи та єгеря. Мачуха Попелюшки доводить її батькові, що дівчинка не повинна їхати на бал у королівський палац; єгер намагається заспокоїти жінку, але марно. Швидко чергування восьми тривалостей з часто злітаючими вгору звуками допомагає уявити галасливу й сварливу мачуху, тему єгеря викладено протяжними тривалостями.

Потім звучить сумна пісенька Попелюшки, з якої слухачі дізнаються про її нелегку долю. Контрастом до неї є сцена збирання на бал Мачухи та її дочок — Злючки й Колючки. Майже безупинний стрибкоподібний рух дрібних тривалостей передає базікання примхливих і верескливих панянок.

Співчуття викликає принц, на душі в якого дуже тужливо й безрадісно. Про це він співає у своїй сумній пісеньці:

І ніхто не відмовляє,

Хочуть всі мені служити.

А чого ж тоді на світі
Цьому принцу тоскно жити?

На балу в Короля звучать два танці — форлана і фаран-дола. Можна запропонувати дітям порівняти їх, у бесіді слід з'ясувати, що для обох танців характерний однаковий ритм, але форлана звучить у спокійному темпі (танцюють Попелюшка і Принц). Фарандола — загальний танець, виконується у швидшому темпі. У ньому є середня частина, схожа на форлану — адже в загальному святковому танку треба обов'язково звернути увагу на головних героїв — Попелюшку й Принца.

Крім того, на початку балу лунає полонез. Учні четвертого класу можуть усвідомити його особливості: урочистий характер, тридольний розмір. Учителю доповнює, що полонез — танець-хід звучить, як правило, коли на бал приходять гості.

Після того, як Злючка й Колючка одночасно заспівують різні пісні, і всі затикають вуха, звучить ніжна, дзвінка пісенька Попелюшки, сповнена доброти, прагнення дати людям радість (переклад з російської Е. Печерської):

Я вас дуже всіх люблю,	Допоможе пісня нам,
Всіх люблю, всіх люблю,	Пісня нам, пісня нам.
Заспіваю залюбки	Не забудьмо, пісня ця
Пісеньку свою!	Радую серця!
Пісня звеселяє дух,	Час нікого вже не жде,
Прикрашає все навкруг,	А вперед він іде.
І у праці кращий друг,	Щоб устигнути за ним,
Завжди наш найкращий друг.	Раджу я співати всім.

Цю пісеньку можна розучити з дітьми в класі (бажано транспонувати її на тон-півтора нижче).

Інші фрагменти опери — «Дует Принца й Попелюшки», «Пісенька закоханого Принца», «Пісенька Попелюшки в лісі», квартет «Сварка сестер» також зацікавлять молодших школярів.

10.9. «Пан Коцький»

За сюжетом української народної казки «Пан Коцький» М. Лисенко написав однойменну оперу. Її персонажі — Лисиця, Заєць, Ведмідь, Вовк, Кабан та інші. Вокальні номери опери нескладні, їх могли б виконати школярі на уроках за темою «Музика й дитячий театр».

Лисиця, згадуючи часи, коли вона ще не була вдовою, виконує ліричну, мелодійну пісню:

Зацікавившись незнайомцем, якого Лисиця зустріла в лісі, вона намагається люб'язно з ним заговорити. Мажорний лад, тридольний розмір, неквапливий темп надають музиці кокетливості — Лисиця викликає Кота на бесіду:

Учитель допомагає дітям почути, що ця мелодія звучить, коли Лисиця з Котом вже одружилися.

Переборюючи страх і намагаючись здаватися грізним, Кіт заявляє про себе:

Я Кіт — Котохвій, ще й Матвійович!
Над котами я пан, я пан Коцький, я гетьман!

Стає смішно, коли Заєць злякано і схвильовано розповідає мешканцям лісу, якого страхітливого звіра він бачив у Лисиці. Розповідь Зайця чергується зі сполоханими репліками Вовка, Кабана та інших. Характер музики підкреслює оркестр (фортепіанний супровід). Раптом метушливість зникає, музика стає повільнішою: Ведмідь усіх заспокоює, а Вовк пропонує по-

знайомитися з новим мешканцем лісу, запросивши його на обід. Цю місію — покликати гостя — покладають на «найсмільчивішого» — Зайця, оскільки всі інші знаходять поважні причини, щоб не йти до Лисиці. Заєць, хоч і побоюється, але змушений виконати рішення «колективу». Зляканий Заєць після зустрічі з «грізним володарем» утікає, а Лисиця й Пан Коцький сміються з нього, виконуючи веселий дует:

Нащо ж сила нам з тобою,
Добре й так нам жити!
На те й розум, на те й хитрість,
Щоб дурних дурити.

Тим часом звірі в лісі ледве не застигли в напруженому чеканні гостя. Слухаючи хор звірів, можна уявити, як вони розсідаяються, як садовлять посередині Ведмеда, як порозбігалися, коли довідалися, що йде Пан Коцький. Плигають звірі хто на дерево, хто одне на одного. Ця кумедна ситуація посилюється тим, що Кіт також злякався й занявкав.

Закінчується опера заливчастим сміхом Лисиці, яка спостерігала цю сцену.

10.10. «Зима і Весна»

На уроках за темою «Музика й дитячий театр» доцільно ознайомити четвертокласників і з фантастичною оперою М. Лисенка «Зима і Весна» (лібрето Дніпрові Чайки). Варто нагадати дітям матеріал, який вони вивчали в другому класі, про старовинні календарні обряди, звичаї, пісні. Учні згадують, що в давнину східні слов'яни наділяли явища природи людськими рисами. Головні дійові особи опери — Осінь, Мороз, Метелиця, Зима, Вітер, Весна. Автори твору розкривають слухачам їхні взаємини, показують зміну пір року: спочатку Мороз виганяє Осінь, і приходить Зима з колядниками, шедрівниками, Метелицею. З часом настає Масниця, а незабаром день Явдохи, і до людей приходить Весна.

На уроках музики бажано послухати окремі фрагменти цієї опери-казки. Можна розучити колядку з першої дії:

Увагу школярів слід звернути на те, з якою любов'ю ставилися люди до природи, передаючи свої почуття в пісні:

Нумо, нумо, збираймося,	Весна, весна прийшла,
У таночок сплітаймося,	Всім шастя принесла!
Ми пісеньку заспіваймо,	Хай кожен заспіває,
Славну Зиму закликаймо.	Бо Весна усіх єднає!

У завершальному хорі, який слухають діти, народ прославляє весну.

Учитель допомагає дітям з'ясувати, що цей твір трохи схожий на оперу-казку М. Римського-Корсакова «Снігуронька», в якій також відображено зміну пір року, старовинні календарні обряди.

10.11. «Танок казок»

На уроках за темою «Музика й дитячий театр» можна ознайомити школярів з оригінальним «Танком казок», створеним композитором Є. Жарковським на текст С. Богомазова. Він задуманий як музична вистава для дітей. Один за одним на сцену виходять герої різних казок: це й Снігова Королева, і Дюймовочка, і Попелюшка, й Олов'яні солдатики, і багато інших. Фрагменти твору можна використати й на уроках: окремі пісні зручні для виконання, інші — для слухання. Про вихід багатьох персонажів попереджає казковий сигнал, що імітує на фортепіано звучання фанфар.

Наприклад, можна розучити витончену пісеньку Попелюшки:

Це мені подарувала чарівниця по секрету,
А тепер я хочу дітям показать...
І віддати цю карету.

Подобається школярам спокійна й ласкава пісенька Дюймовочки:

Тюльпан — моя хатиночка, Дюймовочка — це я.
І недарма чарівник-казкар мені дав це ім'я.

Із задоволенням слухають діти «Вихід і танок Сніжинок» та інші фортепіанні п'єси цього циклу.

Якщо школярі розучать і запам'ятають окремі пісеньки з «Танку казок», вони краще сприйматимуть спектакль, пізнаватимуть знайомі мелодії. Можливий інший варіант взаємо-

зв'язку уроків музики й позакласної роботи: спочатку діти дивляться й слухають виставу в залі, а пісні, які їм сподобалися, розучують на наступних уроках.

Отже, сюжети й музичний матеріал дитячих казкових спектаклів допоможуть учителям збагатити й урізноманітнити уроки музики.

Глава 11

НАРОДНА Й АВТОРСЬКА КАЗКА В РІЗНИХ ВИДАХ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

До жанру казки зверталось багато письменників, композиторів, убачаючи в ньому невичерпні можливості для творчості. Джерелами для них були оригінальні й самобутні народні казкові образи й сюжети. Казки різних народів світу, а також авторські доцільно використовувати на різних етапах уроків музики: у процесі хорових співів, слухання музики, ознайомлення з музичною грамотою.

Пропонуємо казкові сюжети, які можуть бути використані на уроках музики в початкових класах.

11.1. Казкові образи в музиці Е. Гріга і П. Чайковського

Велику роль в естетичному вихованні учнів з використанням казкових сюжетів відіграє слухання музики. Наводимо фрагменти бесіди про казкові образи у фортепіанних творах Е. Гріга і П. Чайковського.

Біля скелястих берегів холодного Північного моря розташована країна Норвегія. Сміливі й мужні люди живуть у Норвегії, адже їм доводиться боротися з бурями, вітрами, штормами на морі. Норвезький народ створив багато казок, легенд. Вважають, що в горах і скелях живуть незвичайні істоти: тролі, кобольди, гноми, ельфи. Є серед них добрі, є й злі. Звуками музики чудово розповів про казки своєї країни великий норвезький композитор Едвард Гріг.

Діти, хто пам'ятає, про яку казкову істоту ми слухали музику на минулому уроці? Правильно, про Бабу-Ягу. Це добра істота чи зла? Правильно, зла. А пам'ятаєте, хто написав п'єсу «Баба-Яга»? Так, російський композитор Петро Ілліч Чайковський.

Зараз ми ще раз послухаємо твір «Баба-Яга» П. Чайковського, а потім п'єсу «Кобольд» Е. Гріга і спробуємо порівняти їх. Головне, що нам треба почути: чи схожий Кобольд на Бабу-Ягу, він також злий чи, може, не дуже? Отже, уважно слухаємо.

У бесіді вчитель допомагає дітям визначити, що Кобольд — не злий, але дуже шкідливий, і додає, що за легендою — це дух, який живе в хаті. У музиці немає різких акордів, як у п'єсі «Баба-Яга». Швидкі звуки, що наче бігають угору і вниз, змальовують маленького пестуна, котрий то плигає, то ховається від людей. Він може й нашкодити (що-небудь кинути на підлогу або розсипати), але робить це незлобиво. А злого чарівника в північних країнах звуть тролем. Про нього ми ще почуємо.

Можливий інший варіант ознайомлення з цими п'єсами: запропонувати учням послухати обидва твори, раніше їм неznayomі. Але спочатку згадати, яка за характером Баба-Яга, і розповісти про Кобольда. Потім запропонувати визначити, в якому порядку прозвучали ці п'єси. В основі зазначеного варіанта — проблемний метод. Можливо, що в процесі бесіди про музику в класі виникне дискусія, і хтось із дітей скаже, що музика зображує злого Кобольда. Причиною неточних визначень може бути невеликий словниковий запас молодших школярів. Бажано пояснити їм: якщо музика звучить у нижньому регістрі, це ще не означає, що вона зображує когось злого. Адже музика ця не голосна і не різка. Вона незвичайна, таємнича, але злості в ній немає.

На наступному уроці можна продовжити ознайомлювати дітей з творчістю Е. Гріга:

— Діти, серед казкових істот у норвезького народу є й ельфи. Їм Гріг також присвятив музику. Послухаємо п'єсу про ельфів, і ви потім спробуйте пояснити, які це істоти: великі чи маленькі, добрі чи злі, і як нам про це розповідає музика.

Звучить «Танець ельфів» Е. Гріга.

— Це маленькі істоти. Вони добрі.

— Вони грають або тихо розмовляють між собою.

— А як ви про це дізналися?

— Музика тиха, ніжна.

— Правильно, ельфи — це маленькі люди з легкими, прозорими крильцями. Вони не ходять, а літають, тому й музика тиха, ніжна, легка. Ельфи дуже добрі, вони прагнуть допомогти людям, що потрапили в біду. Уночі ельфи світяться, як маленькі ліхтарики. І коли необережний мандрівник заблукає в горах, вони виведуть його до житла.

А тепер ще раз уважно послухайте твір і скажіть, чи була музика протягом звучання п'єси однохарактерною або трохи іншою?

«Танець ельфів» звучить повторно.

— *Музика в середині була зовсім іншою.*

— *Схожою на ту, що звучала спочатку?*

— *Ні, не схожою.*

— *Чому в середині п'єси музика змінилася? Може, з ельфами щось трапилося?*

— *Вони нібито когось злякалися.*

— *Як підказує нам музика, вони злякалися якогось великого і страхітливого звіра. А може, вони згадали: адже троль їх попереджав, що не треба допомагати людям. Як ви гадаєте, послушали елфи троля?*

— *Ні, не послушали, тому що вони добрі.*

— *Правильно, діти, не послушали. А як це чути в музиці?*

— *Музика знову стала красивою.*

— *Так, музика знову стала легкою і граціозною, якою була на початку п'єси. Елфи задоволені, що роблять людям добро. А як же вони висловлюють свою радість? Що вони роблять? Тільки літають, або ... Послухайте уважно, музика нам підкаже (учитель грає початкові фрази п'єси).*

— *Вони танцюють!*

— *Правильно, танцюють. Іріг так і назвав цей твір — «Танець ельфів».*

Таку бесіду можна провести в третій чверті першого класу під час вивчення теми «Про що розповідає музика?»

Слухаючи музику, діти поступово починають розуміти, що вона розгортається в часі, постійно змінюючись. Саме ця особливість музики — часова її природа — властива й літературним жанрам, зокрема казці, вона дає змогу відтворити «події», що відбуваються в музиці.

11.2. Імпровізація казки під враженням музики

Цікавим і корисним видом художньої діяльності є імпровізація казки під враженням прослуханої музики (якщо треба, то з допомогою вчителя).

У принципі будь-який музичний твір може бути основою для створення казки. Але є програмні фортепіанні п'єси, в яких відбито саме казкову тематику. Їхні назви розрізняють за ступенем конкретності. У них можуть бути знайомі дітям образи («Жаба-стрибунка» Л. Лапутіна, «Зозуля» Л. Вербовського, «Мрія ведмежати» А. Рекашюса, «Чаклун» Г. Свиридова); передані певні настрої («Весела казка» і «Сумна казка» Д. Шостаковича, «Страхітлива казка» К. Хачатуряна); своєрідні підказки («Колискова казочка» С. Майкапара, «У лісі» А. Штогаренка, п'єса з такою назвою є і в Ю. Некрасова), «У дрімучому лісі» Р. Леденюва, «Хід» К. Хачатуряна, «На узліссі»

І. Берковича, «Лісова картинка» А. Караманова, «Хатинка на курячих ніжках» Р. Леденюва.

Назви п'єс можуть бути узагальненими, такими, що не містять підказки («Казочка» М. Дремлюги; п'єси з такою назвою є й у Д. Кабалевського, О. Гнесіної, С. Прокоф'єва; «Маленька казка» О. Гречанінова).

Найлегше імпровізувати казку, в назві якої є конкретний образ. Елементи проблемності полягають у тому, щоб з'ясувати, який настрій у жаби — радісний чи тривожний, сумна зозулька чи весела, злий чаклун чи добрий. Як відомо, позамузичні асоціації виникають у молодших школярів завжди, незалежно від бажання вчителя. Його завдання — спрямувати їх у потрібне річище, привчивши уважно слухати музику.

У цьому процесі слід ураховувати рівень музичного й інтелектуального розвитку учнів. В одних класах процес складання казки відбувається швидко і легко, в інших — учитель підказує сюжет: про що, наприклад, може мріяти ведмежа? Діти висловлюють різні варіанти, з яких обирають найкращий (виходячи з характеру музики).

Важче для молодших школярів імпровізувати казку, якщо в назві не зазначено конкретного образу. З допомогою вчителя його неважко буде уявити. Проте не слід вважати, що під час слухання музики треба завжди складати якийсь сюжет. Словесна імпровізація — це метод музичного й загальноестетичного розвитку учнів; його головна мета — допомогти їм повноцінніше сприймати музику. З розвитком школярів складанню конкретного сюжету можна приділяти менше уваги, привчаючи їх сприймати здебільшого почуття й настрої, передані в музиці.

Ось як імпровізували в першому класі казку на основі фортепіанної п'єси І. Арсєєва «Червона Шапочка та Сірий Вовк» (тема уроку «Про що розповідає музика?»).

— *Діти, сьогодні на уроці нас чекає зустріч з добре знайомими нам казковими героями. Сподіваюсь, усі пам'ятають казку про Червону Шапочку... А тепер — завдання. Уважно прослухайте музику і спробуйте скласти маленьку історію про Червону Шапочку. Але пам'ятайте, що ваша казка має бути такою, як підказала вам музика.*

Завдання дітям сподобалося, більшість із них уважно слухала музичний твір. Проте відразу після прослухування ніхто з учнів не виявив бажання розповісти свою казку. Довелося провести невелику бесіду про цю п'єсу, допомагаючи дітям «навідними» запитаннями.

— Діти, у цій п'єсі музика була весь час однаковою, чи, може, її характер змінювався?

— Музика була різною.

— Якою ж була музика спочатку і як вона потім змінилася?

— Спочатку музика була веселою, спокійною, а потім стала сумною і страхітливою.

— Так і закінчилася п'єса — на грубих і страхітливих звуках?

— Ні, потім вона знову стала веселою, як спочатку.

— Діти, а до якого персонажу з казки підходить весела, легка, грайлива музика, що звучить спочатку?

— До Червоної Шапочки.

— А коли музика починає звучати тривожно, загрозливо й навіть страхітливо, кого вона нам нагадує?

— Сірого Вовка.

— Правильно! А тепер ще раз уважно прослухаймо музику, і ви спробуйте розповісти придумані вами казки.

Цього разу сприймання дітей було осмисленим, і окремі з них виявили бажання розповісти свою казку.

Наводимо оригінальні усні імпровізації:

— Червона Шапочка йшла лісом і збирала квіти, ягоди. Раптом вона побачила за кущем щось сіре й дуже злякалася. Вона подумала, що це вовк, але помилилася, — це був старий пенюк. Червона Шапочка заспокоїлась і продовжувала гуляти, збираючи квіти та ягоди.

— Червона Шапочка йшла до бабусі й несла пиріжки. Раптом назустріч їй — Сірий Вовк. Вона спочатку злякалася, але потім пригостила його пиріжком і спокійно пішла до бабусі.

— Червона Шапочка співала й танцювала на галявині. Навколо зібралося багато звірів. Вовк розбудив шум, і він розсердився. А коли побачив, як танцює Червона Шапочка, йому сподобалось, і він перестав злитися, а почав дивитися і слухати.

Більшість дітей, як правило, із задоволенням виконує такі завдання. Створення казки під враженням музики сприяє пробудженню дитячої фантазії, активізації музичного сприймання.

11.3. «Пригоди Буратіно»

Корисно для музично-естетичного розвитку дітей ознайомити їх із циклом фортепіанних п'єс А. Лепіна з музики до кінофільму «Пригоди Буратіно». Цикл складається з восьми п'єс: «Вступ», «Мальвіна», «Лисиця й Кіт», «Погоня», «Буратіно», «Карабас», «П'єро», «Полька». Їх логічно запропонувати першокласникам під час вивчення теми «Твої улюблені герої».

— Діти, сьогодні ми з вами згадаємо одну дуже цікаву казку. Напевне, ви її читали. Ми послухаємо, як цю казку розповіла нам музика. Назву казки визначимо трохи пізніше, а зараз послухаємо вступ до неї. Він нам проспіває про те, якою за характером буде казка, а ви спробуйте розповісти про неї. Отже, слухаємо.

Звучить «Вступ».

— Музика красива, чарівна, добра.

— Правильно, діти, отже, й казка буде такою: красивою, чарівною й доброю. Тепер послухаємо музичну п'єсу, що характеризує одного з героїв казки. Може, ви впізнаєте його (або її) за музикою?

Звучить «Мальвіна».

— Це хтось дуже красивий.

— Схожа на балерину, яка танцює плавний танець.

— Ви майже здогадалися, молодці. Це витончена, граціозна музика, а танцює красива й розумна дівчинка, яка має дуже незвичний колір волосся...

— Це дівчинка з блакитним волоссям! Це Мальвіна!

— Правильно, діти. А як називається казка і хто її написав?

— «Золотий ключик» або «Пригоди Буратіно», написав її Олексій Толстой.

Аби переконатися, що всі знають цю казку, вчитель пропонує стисло розповісти її сюжет.

— На який танець схожа музика, що допомогла нам побачити Мальвіну? Послухаймо ще раз.

Знову звучить п'єса «Мальвіна», з'ясовуємо, що вона схожа на вальс.

— А що надає музиці вальсоподібного характеру?

— Під неї можна кружляти.

Учитель звертає увагу на вальсовий акомпанемент, тридольний розмір.

Інші п'єси цього циклу також доцільно подати за допомогою проблемного методу: виконати їх, не повідомляючи назви. П'єсу «Буратіно» діти пізнають одразу. Уривчасті звуки, що швидко чергуються, допомагають уявити кумедну дерев'яну людину. Повільна, мінорна музика, «схлипувальні» інтонації — і в уяві виникає образ П'єро.

Потім доцільно виконати п'єсу «Лисиця й Кіт». Послухавши два-три такти музики, що звучить у нижньому регістрі, діти, як правило, говорять, що це Карабас-Барабас. Учитель просить дослухати музику до кінця й визначити, чи чули в ній щось страшне, чи, може, це хтось обережно крадеться. Увагу учнів звертаємо на те, що основні події відбуваються в

середині п'єси. Перша і третя її частини звучать тихо, насто-рожено, неначе хтось наблизився, зробив свою справу (за сюжетом казки — відкопав золоті монети, які сховав Бураті-но) і ще обережніше відійшов.

Після такої бесіди в дітей вже немає сумніву в тому, що музика зображує не Карабаса; це підтверджує сприймання п'єси «Погоня».

Потім діти безпомилково визначають, що далі з'являєть-ся саме Карабас. Низький регістр, ніби ламана мелодична лінія, виразна басова партія допомагають уявити грізного во-лодаря лялькового театру. У середині п'єси чути боязкі зву-ки, що перериваються різкими акордами, — композитор від-творює діалог Карабаса з ляльками, точніше, їхню спробу про щось попросити. Але Карабас неблаганний, він навіть не хоче вислухати своїх підлеглих.

Закінчується фортепіанний цикл веселою, життєрадісною «Полькою».

Можна запропонувати дітям створити вдома малюнки до казки.

Можливий інший шлях ознайомлення з цією музикою: спочатку спробувати прогнозувати характер і засоби вираз-ності окремих п'єс, виходячи з їхніх назв, а потім послухати і провести бесіду.

11.4. «Їжачок і Соловейко»

Оригінальну музичну казку «Їжачок і Соловейко» для фор-тепіано, флейти й віолончелі написав український компози-тор М. Сільванський (за сюжетом Ю. Ярмиша). Зміст казки такий.

Соловейко, прилетівши навесні з теплих країв у ліс, співав від радості, що знову повернувся на рідну землю. Його співи із задово-ленням слухав Їжачок, забувши про все на світі. Незабаром у Со-ловейка з'явилися маленькі пташенята. Раптом через сильний ві-тер одне пташеня впало на землю в торішнє листя, і Їжачок його оберігав, особливо від хитрої Лисиці. Їжачок і пташеня подружи-лися, але восени солов'їна сім'я знов полетіла в теплі краї. Одного разу під час грози блискавка розколола дерево, виникла пожежа, і ліс згорів. Незважаючи на це, Їжачок вирішив не залишати зна-йомі місця, а зустрічати Соловейка, який може їх не впізнати. Але його чекало нове випробування: на нього чатувала Лисиця. І Їжачок перетворився на сосну, схожу на нього. Лисиця злякалася й утекла. По цій сосні, яка раніше тут росла, і впізнав свій ліс Соловейко, коли повернувся з теплих країв. Він зрадів і заспівав. І йому здалося, що слухає його не сосна, а сам Їжачок.

Слухання цієї казки рекомендоване програмою в третій

чверті другого класу під час вивчення теми «Народні музичні інструменти України». Казка цікава й корисна для молод-ших школярів, але її грамзапис є не в кожній школі. У тако-му випадку можливий інший варіант ознайомлення з каз-кою. Розповідаючи дітям її зміст, можна спитати:

— Як на вашу думку, який музичний інструмент зміг би зо-бразити спів Соловейка?

Діти звичайно відповідають, що дудочка.

— Правильно, діти, ви майже вгадали. Дудочку винайшли давно, але в неї є більш пізня «родичка», яку використовують навіть у симфонічному оркестрі. Може, хто-небудь здогадуєть-ся, що я маю на увазі?

— Це флейта.

— Правильно! А як має звучати на флейті пісенька Соловейка?

— Красиво, ніжно.

— На жаль, флейти в нас сьогодні в класі немає. Я зіграю цю мелодію на фортепіано, а ви постарайтеся уявити собі, що зву-чить флейта (учитель виконує).

Бажано звернути увагу дітей і на моральний аспект цієї казки: Їжачок зміг би перехитрити Лисицю, але тоді вона б обов'язково знову повернулася у ліс і з'їла б Соловейка. Для того щоб цього не трапилося, він жертвує собою, перетвори-вшись у сосну.

— Як ви гадаєте, діти, чи скінчилася ця казка?

— Ні, не скінчилася. Соловейко повинен розшукати сосну, щоб вона перетворилася в Їжачка.

— А як він це зробить?

— Він проспіває пісеньку.

— Правильно, музика здатна творити чудеса.

11.5. «Куди літо ховається?»

Важливе завдання вчителя — виховання в школярів есте-тичного ставлення до природи. У цьому йому допоможуть казки, що супроводжують співи і слухання музики. Наприк-лад, казка Б. Сергуненкова «Куди літо ховається?», яку мож-на розповісти другокласникам під час вивчення теми «Вес-няні, купальські календарні пісні» (IV чверть).

Колись на землі не було зими, а було тільки літо. Яка це чудова пора: земля м'яка, як пух, вода в річці тепла, дерева росли цілий рік, листя не скидали й були вічно зеленими!

Так тривало доти, доки одного разу зима не образилася. «Що ж це таке, — каже, — все літо й літо, треба і совість мати».

Почала зима літо стискувати, а куди йому подітися? Кину-лося літо в землю, а землю мороз скував. Кинулося в річку —

річка льодом покрилася. «Гину, — каже, — нікуди мені дітися. Вб'є мене зима».

Тут говорять літу бруньки на деревах: «Іди до нас, ми тебе сховаємо». Літо й вирушило у бруньки дерев, сховалося від холодної зими.

Відійшла зима. Засвітило сонце, задзюрчали струмочки. Бруньки на деревах набухли й розкрилися. А як тільки вони розкрилися — вирвалося, викотилося літо на волю. Прийшло літо на землю.

З того часу літо від зими в бруньки дерев ховається. А приїде весна, з'явиться на деревах нове листя, і кажуть люди — літо прийшло!

11.6. «Чому Дятел не вміє співати?»

В одному з других класів (IV чверть) ми поставили за мету повторити пройдений у другому півріччі навчальний матеріал, і в цьому допоміг казковий сюжет. Відбулася приблизно така бесіда:

— Ви вже знаєте, діти, що музика буває різною: сумною й веселою, задумливою і жартівливою. Дуже красиво співають пташки, особливо навесні і влітку — напевне, від них ми й навчилися співати. Але є пташка, котра співає особливо дзвінко. Чи знаєте ви, хто це?

— Це Жайворонек.

— Правильно, Жайворонек красиво співає, ви це пам'ятаєте завдяки якій музиці?

— Завдяки «Пісні Жайворонка».

— Правильно, ми з вами нещодавно слухали «Пісню Жайворонка» П. Чайковського. А яка ще пташка дуже дзвінко співає, виводить такі трелі, що заслухаєшся?.. Не пам'ятаєте? Я вам підкажу, діти, це — соловей. Згадали?.. Усі ви добре знаєте, що є такий птах — дятел. За якою піснею ми його пам'ятаємо?

— За піснею «Чому ведмідь узимку спить?»

— А ви ніколи не задумувалися над тим, чому дятел не співає?

— У нього поганий голос!

— У нього немає слуху, йому ж ведмідь на вухо наступив!

— А ось і не йому на вухо, а лисиці на хвіст!

— Діти, за піснею, справді, ведмідь наступив лисиці на хвіст. Але є такий вислів «Ведмідь на вухо наступив», — так говорять, коли хочуть сказати про когось, що в нього поганий музичний слух. Так хочете знати, чому дятел не вміє співати? Тоді слухайте казку в'єтнамського письменника Хао Ньєн, яка так і називається: «Чому Дятел не вміє співати?».

Колись дуже давно в лісі було тихо-тихо, тому що пташки не вміли співати. Тільки вітер ворухив листя, свистів між гілками, розколюючи старі дерева.

Якось у ліс зайшла чарівниця й почала роздавати пташкам

пісні. Піднявся страшенний гомін. Пташки кружляли коло чарівниці і наперебій просили дати кожній найкращу пісню.

— Мені хочеться спокійну пісеньку, — сказала Горлиця.

— А мені веселу! — відгукнувся Чиж.

— А мені мрійливу й таку, щоб мене відразу впізнавали за голосом! — скрикнув Голуб.

Півень, що прибіг із села, попросив пісню голосисту й дзвінку.

Соромливий, тихий соловей скромно стояв осторонь, не наважуючися просити пісню. Тільки думав: «Ой, як хочеться мені пісеньку! Я б співав її так, щоб усім сподобалось!» А Дятел якраз вибирав жуків у корі сосни. Тому й прилетів пізно.

— А мені? — крикнув він ще здалека. — Я хочу простеньку пісеньку, але дзвінку. Я нею всіх будитиму та оспівуватиму схід Сонечка.

Чарівниця, так і не помітивши Солов'я, останню пісеньку віддала Дятлові. Зраділий дятел звернувся до Солов'я:

— Соловейку, проспівай свою пісеньку, а ми всі підхопимо! А потім я свою проспівую.

— А в мене немає пісеньки, — із сумом відповів Соловей. — Усім роздали, а мені не вистачило...

Дятлові стало дуже шкода Солов'я. Він подумав, подумав і віддав свою пісню пташці, що засумувала. А сам залишився без пісні.

З тої пори ранком у лісі дзвенять сотні пташиних голосів. Але Дятел аніскільки не заздрить, не жалкує, що в нього немає пісеньки. Він гордовито й весело б'є своїм дзьобом по дубовій або сосновій корі. І всі люблять і поважають Дятла, хоч він і не вміє співати.

— Сподобалася казка, діти?

— Так!

— А чому всі поважають Дятла, як ви гадаєте?..

— Тому що він добрий, віддав свою пісню Солов'ю.

— Тому що він не заздрить іншим пташкам, котрі гарно співають.

— А може, й ми зараз заспіваємо?

— Заспіваємо!

— Яку ж пісню ви хочете заспівати?

— «Чому ведмідь узимку спить?»

Діти виконують пісню — на цей раз із особливим задоволенням.

11.7. Казки В. Сухомлинського

В. Сухомлинський не мав спеціальної музичної освіти, але у своїй літературно-педагогічній діяльності неодноразово порушував проблеми виховання дітей засобами музики.

Любов Сухомлинського до музики справила вплив на його творчу діяльність. У своїх педагогічних працях він ствер-

джує, що музика — мова почуттів, найтонших відтінків настрою, могутній засіб естетичного виховання.

В. Сухомлинський переконливо довів, що основою виховання особистості є естетичне ставлення її до природи. Вчитуючись у мудрі книги педагога, помічаємо, що природу він не тільки бачить, а й чує. Так, у праці «Павлиська середня школа» читаємо: «Людина стала людиною, коли почула шелест листя і пісню коника, дзюрчання весняного струмка і дзвін срібних дзвіночків жайворонка в бездонному літньому небі, шелест сніжинок і завивання завірюхи за вікном, ласкавий плескіт хвилі й урочисту тишу ночі — почула і, затамувавши подих, слухає сотні й тисячі років чудову музику життя».

В. Сухомлинський створив оригінальну систему музичного виховання дітей, в якій слухання «музики природи» є підґрунтям для сприймання музики в грамзаписі.

Педагог добирав для слухання мелодії, в яких у яскравих образах, зрозумілих дітям, передано те, що вони чують навколо себе. Наприклад, тихого літнього вечора діти збираються в саду чи на березі ставка. Заходить сонце, з кожною хвилиною змінюється забарвлення дерев, горба, що видніється вдалині, неозорих полів. Діти вдивляються в навколишній світ, вслуховуються у звуки, обмінюються думками про почуте.

Безпосередньо після слухання музики природи діти слухають звукозапис відповідного музичного твору. У них виникає бажання ще й ще слухати музику, що передає красу літнього вечора. За спостереженнями В. Сухомлинського, під час повторного слухання музичного твору розвивається емоційна пам'ять, поглиблюються чутливість і сприйнятливність до краси мелодії. Поступово дитина починає відчувати в мелодії вияв почуттів, вражень, настроїв, переживань. Так, ще до ознайомлення з музичною термінологією школярі оволодівають мовою образів, що має велике значення не лише для музичного виховання, а й взагалі для формування й розвитку почуттів. Педагог стверджує: чим зрозуміліша, доступніша ця мова дитині в молодшому віці, тим більшу роль відіграє слухання музики в середньому і старшому віці.

У праці «Серце відаю дітям» В. Сухомлинський описує, як одного разу в передвечірню пору він запропонував дітям послухати «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова. Музика знайшла в дітей емоційний відгук. Вони говорили: «Джмелик то наближається, то віддаляється. Чути щебетання маленьких пташок». Музику прослухали ще раз, потім пішли до квітучої трави. Діти чують бджолину «музику» та дзижчання джмелика. Вони впізнають у цих звуках мелодію, записану на плівку, але в музич-

ному творі є своєрідна краса, тому хочеться слухати знову і знову. Така сила музики.

Музика, на думку В. Сухомлинського, — могутнє джерело думки. Музична мелодія пробуджує в дітей яскраві уявлення, вона — незамінний засіб виховання творчих сил розуму. Так, слухаючи мелодії Е. Гріга, діти малювали в уяві казкові печери, непрохідні ліси, добрих і злих істот. Вони прагнули втілити на папері казкові образи; навіть наймовчазнішим хотілося говорити. Музика пробуджувала енергію мислення навіть у найінертніших дітей.

Особливе місце у творчій спадщині В. Сухомлинського посідає казка. У Павлиській школі є кімната казок, де багато малюнків, що відтворюють епізоди з різних народних казок. У кімнаті створюється обстановка залежно від задуму казки, яку читають або інсценують у супроводі музики.

Відомо, що В. Сухомлинський — не тільки видатний педагог, а й талановитий письменник. Він створив для дітей багато казок, оповідань, в яких утілено глибокі думки про естетику навколишнього світу, людських взаємин. Чимало з цих казок присвячено музиці природи. Наприклад:

«БДЖОЛИНА МУЗИКА»

З ранку до вечора на пасіці дзвенить бджолина музика.

Заплющив очі — чуєш, немов струна бринить. Де ця струна? Може, у вуликах? Може, сидять там бджілки і грають на якомусь дивному інструменті? Бо бринить музика скрізь: і біля вуликів, і в саду, і в квітучій гречці. Весь світ співає. І синє небо, і сонце — все співає.

А може, тоненькі струни у квітах? Може, натягло їх сонце між пелюстками? Прилетить бджола до квітки, сяде між пелюстками й грає на тих маленьких струнах маленькими лапками.

«ОЙ, ЯКИЙ МУЗИКА!»

У високому зеленому просі жив Цвіркун. Удень він ховався від сонця. А як тільки сонечко зайде — Цвіркун вилазить на високе стебло. Сяде на зеленому листку. Перед ним просо як ліс. Сяде й настроює свою скрипку. Бо Цвіркун — ой який музика! У нього співуча скрипочка. Доторкнеться до неї Цвіркун смичком — бринить дивна, чарівна музика. Слухають ту музику дерева і квіти. Слухають зайчики й мишенята. Слухає весь степ.

«ЯК ДЗВЕНЯТЬ СНІЖИНКИ»

Це було темного зимового вечора. Сонце сховалося за обрій. Зарожівів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі...

Ранком і вночі насувала чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду і чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить велика кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвенить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять!

Аж місяць прислухається.

Казки В. Сухомлинського насичені олюдненими емоціями — зокрема й ті, в яких звучить музика природи. Наприклад:

«ВСЕ СПІВАЄ У ЛІСІ»

Весною ми ходили до лісу.

Зійшло сонце, подихнув легенький вітерець, і всі дерева в лісі заспівали. Кожне співало свою пісню.

Береза співала ніжну пісню. Слухаючи цей спів, хотілось піти до білоручої красуні, обняти її.

Дуб співав мужню пісню. Коли ми слухали цей спів, нам хотілось бути сильними, відважними.

Верба, що схилилась над ставом, заспівала задумливу пісню. Прислухаючись до цього співу, ми думали, що прийде осінь, та опаде-осиплеться листячко з дерев.

Горобина співала тривожну пісню. Від цього співу набігала думка про темну ніч і бурхливу грозу, від якої гнеться тонка горобина, шукаючи захисту.

Ось які пісні почули ми в лісі.

Вчитуючись у казки В. Сухомлинського, помічаємо, що в багатьох з них фігурують птахи. Птах в українському фольклорі — це символ волі. В. Сухомлинський творчо розвиває народні традиції. В його казках птах не просто літає в небі. Він ще й співає. Що передає цей спів? Якщо співають дельки, журавлі восени, — то сум розлуки з рідними краями, якщо жайворонки, соловейки навесні, — радість відчуття волі й краси того, що вони бачать з висоти. Найчастіше в казках В. Сухомлинського читаємо про жайворонка, соловейка, бо педагог прагнув насамперед збудити в дітей почуття радості, захоплення красою природи. Наприклад:

«ЖАЙВОРОНОК І СОНЦЕ»

У полі лежала сіра грудочка землі, присипана снігом. Пригріло сонечко. Розтанув сніг. Пропливала над полем хмарка. Розсипалась дощем. Упала на сіру грудочку землі гаряча краплина во-

ди, в якій відбилосся Сонечко. Перетворилася грудочка землі на сіру пташку — Жайворонка.

Злетів Жайворонко у небо. Спробував співати, а пісня ви-йшла поганенька. Полетів він до Сонця й просить:

— Сонечко, золотее Сонечко, навчи мене гарної пісні.

— Бери цей золотий клубочок і тягни до землі, — каже Сонечко. Узав Жайворонко золотий клубочок і полетів до землі. Потяглася за ним тонка-тонесенька золота ниточка. Зазвучала чудова пісня.

З того часу рано-ранесенько Жайворонко підлітає до Сонечка, і воно дає йому клубочок золота. Тягне золоту ниточку Жайворонко над полями — і чують люди чарівну пісню. Співає блакитне небо, співає золота пшениця, співає цілий світ. Як гарно!

Цю казку В. Сухомлинський розповідав дітям, коли вони сонячного квітневого дня слухали в степу пісню жайворонка. Казка допомогла дітям зрозуміти музику природи, підготувала до слухання музики. Потім вони повернулися до школи і прослухали «Пісню жайворонка» П. Чайковського. Діти чують у музиці те, про що дізналися з казки. Слухаючи цей твір, вони завжди згадують блакитне небо, широке поле й сіру грудку життя («Серце віддаю дітям»).

Багато хто розуміє красу. Так, одного разу, побачивши Людину, що йшла пшеничним полем, Жайвір злетів у небо і почав співати. Він хотів, щоб Людина відійшла подальше від гнізда, де були його пташенята. І Людина йшла за Жайвором, зачарована його піснею (казка «Чудова Жайворова пісня»).

Але це дано не всім. Кріт жалів Жайворонка, бо в нього була хатка із стеблинок і пір'їнок. Кріт запропонував пташці вирити таку ж глибоку нору, як і в нього. Але Жайворонко засміявся, злетів у небо й заспівав. А Кріт, хоча й слухав Жайворонкову пісню, все ж не розумів, чого той радіє («Кріт і Жайворонко»).

Щоб відчутти красу, треба іноді трохи пересилити себе, наприклад раніше прокинутися. Так і зробив хлопчик Сергійко, який вранці вийшов у поле. «Які вони бідні», — сказав він, жалюючи тих, хто ніколи не чув на зорі Жайворонкової пісні («Які вони бідні»).

Ще одна важлива деталь. У своїх казках В. Сухомлинський змальовує Жайворонка як сіреньку пташку. У цьому глибокий зміст. Адже сірий колір неясковий, непримітний. Але прагнення до волі та вміння передати в співах насолоду від цього дає змогу Жайворонкові, незважаючи на те, що він маленький та сіренький, відчутти себе володарем природи. І цей прихований зміст варто розкрити дітям.

У казках В. Сухомлинського співають не тільки жайворо-

нок, а й інші птахи: солов'ї, півні, синички тощо. І кожний твір цікавий по-своєму. Так, жаба, побачивши, що люди заслухалися піснею солов'я, здивувалася: «Ну що вони, люди, знайшли гарного в тій пісні? От якби я заграла-заспівала!» («Жаба й Соловейко»). Інша жаба хотіла навчитися співати, як журавель, і таки навчилася, незважаючи на гнів своїх подружок. Вона ще й сподівалася, що в неї виростуть крильця й вона зможе літати («Жаба, що співала по-журавлиному»).

Показавши взаємозв'язок природи й музики в естетичному вихованні дітей, В. Сухомлинський зазначає: хоч би якою чудовою була музика природи, це ще не музика. Найпростіша мелодія, зіграна на сопілці, в тисячу разів ближче до музичної культури, ніж найкрасивіша пісня солов'я чи жайворонка.

До речі, вихованці В. Сухомлинського вчилися грати на різних музичних інструментах: сопілці, баяні, скрипці. Окремі діти самі зробили сопілки, і вчитель бачив, з яким захопленням вони щось імпровізували. В деяких учнів розкривалися музичні задатки, але головну мету педагог вбачав не у вихованні талантів, а в тому, щоб усі школярі любили музику, щоб для всіх вона була духовною потребою.

За красу іноді треба боротися — така думка проходить у казках В. Сухомлинського. Наприклад:

«ПІСНЮ НІКОМУ НЕ ВБИТИ!»

У Країні Зелених Луків жив веселий народ-співун. Він вирощував хліб і співав пісень. У кожного жителя була маленька сопілочка.

Та ось у Країну Зелених Луків відкілясь прийшов Живоїд — Ненависник Радості. Як тільки хто заспіває або заграє на сопілці, він підкрадається, хапає пісню — і в рот. Ось чому прозвали його Живоїдом. Там, де він проходив, помирали пісні.

Усі пісні проковтнув Живоїд. Залишилась у Країні Зелених Луків лише одна сопілка — маленький хлопчик закопав її в землю і пошепки сказав:

— Помовч, і тоді ми з тобою переможемо Живоїда.

Усе мовчить у Країні Зелених Луків. Радіє Живоїд — Ненависник Радості. І сонечко більше не сяє...

Раптом там, де хлопчик закопав сопілку, зазеленіла, заколосилася пшениця. Заспівали колоски, як сопілки. Співає земля, співає небо, співає вся Країна Зелених Луків. Зраділи люди, вирізали нові сопілки і заграли.

А Живоїд — Ненависник Радості лежав на осонні, об'ївшись пісень. Почув, як усе співає, і лопнув від злості.

У казках музичні інструменти можуть грати самі. Але не завжди. Іноді для цього потрібна людина — Музикант. Якось одна самолюбна Скрипка дуже пишалася, що люди зупиня-

ються і вслухуються у чарівні звуки її музики. Проте, коли її попросили пограти у відсутність Музиканта, вона не змогла цього зробити («Скрипка і Місячний Промінь»).

І ще одна чудова казка про те саме:

«ФЛЕЙТА Й ВІТЕР»

У саду на лавці сидів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухалися і пташки, і дерева, квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті.

Грав Музикант про сонце в блакитному небі, про біленьку хмаринку, про сіреньку пташку — Жайворонка — і про щасливі дитячі очі.

Замоквля пісня, поклав Музикант флейту на лавку і пішов до хати. Підвіся Вітер з-під куща, прилетів до флейти та й подув з усієї сили.

Загула флейта, мов осіння негода під стріхою. Подув Вітер ще дужче, а флейта не грає — гуде та й гуде.

«Чому ж це так?» — думає Вітер. — Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах із хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені — не грає?»

Як показує досвід роботи В. Сухомлинського, слухаючи музику природи, діти емоційно готуються не тільки до сприймання музичних творів, а й до хорового співу. Педагог добирався того, щоб учні розрізнявали в природі музику, співзвучну пісні, яку збиралися розучувати. Пісні найчастіше розучували на природі, а потім виконували в музичній кімнаті. Із задоволенням діти співали «Пісню Лисички» М. Лисенка, «Зозулю» А. Аренського, «Зоре моя вечірняя» Я. Степового та інші пісні.

У процесі систематичної позакласної роботи з музичного виховання В. Сухомлинський оберігав дітей від великої кількості вражень, що спричиняє зниження емоційності. Це варто враховувати вчителям музики; адже буває, що урок перенасичено музичними враженнями, і діти швидко втомлюються.

11.8. Казки Н. Забіли та О. Іваненко

На уроках у других-четвертих класах можна використати казки Н. Забіли з метою музично-творчого розвитку школярів. Наприклад, учитель говорить:

Українська письменниця Н. Забіла спеціально для дітей писала казки за народними сюжетами. Але вони не прості, а у віршах. А ми з вами будемо композиторами й спробуємо створити музику до казок. Домашнє завдання: прочитайте ці казки і принесіть їх на наступний урок музики.

Перед казками є невеликий вірш. Я створила для нього музику, і вийшла маленька пісенька. Зараз я вам її зіграю та проспівую, і якщо вам вона сподобається, ми її розучимо.

Під дубом зеленим трава-мурава.
На дубі зеленим пташина співа.
У листі лапатою грає вітерець.
Хто книжку читатиме — той молодець!

Чимало казок Н. Забіли зі збірника «Під дубом зеленим» придатні для інсценування в класі. Ролі бажано розподіляти спільно з учнями і дати виконавцям час на домашню підготовку до наступного уроку. Для перших творчих завдань бажано вибрати короткі казки, наприклад «Рукавичка». Треба звернути увагу дітей на те, що ведмедик, зайчик, білочка й лисичка, побачивши незвичайну маленьку хатинку, співають пісеньку з однаковими словами:

Ну й хатинка! Ну й дивинка!
Відгукнися — хто тут є?

Але ця пісенька має звучати по-різному, адже звірі не схожі одне на одного. Учитель допомагає дітям згадати їхній зовнішній вигляд, звички. У творчих виявах школярів неабияке значення має акомпанемент, що його виконує вчитель.

Можна інсценувати також невелику казку жартівливого характеру «Черевик, соломинка та булька». Музичні діалоги бажано імпровізувати безпосередньо на уроці. Щоб дітям було легше перевтілитися в незвичайних персонажів цієї казки, слід на уроці виразно її прочитати (в особах) і допомогти відтворити музичні інтонації на основі мовних особливостей дійових осіб. Учитель, імпровізуючи інструментальний супровід, повинен урахувувати музично-зображальні моменти, наприклад:

Черевик — шубовсть у воду,	Реготалась, реготалась,
Навіть хвиля розійшлась!	Поки й лопнула вона!..
А узрівши цю пригоду,	І нікого не зосталось, —
Булька реготом зайшлась.	Тільки казочка смішна.

Складніші казки доцільно інсценувати в третьому-четвертому класах (залежно від рівня музично-творчого розвитку школярів). У колективному творчому процесі учитель виконує не тільки інструментальний супровід до вокальних номерів, а й окремі епізоди, що віддзеркалюють розвиток сюжету. Так, у музичному оформленні казки «Зайчикова хатка» мають бути інструментальні вставки в тих місцях, коли до хатинки зайчика підходять різні звірі (вовк, ведмідь, собака), а потім утікають, злякавшись погрози Лисиці.

Під час інсценування казки «Лисиця і рак» учителю бажано виконати на музичному інструменті «Танок Лисиці», адже треба показати, як вона вихваляється, що вона красива, спритна, розгладжує свій хвіст — предмет особливих гордоствів. Коли змагаються лисиця й рак, також потрібна відповідна музика. Аналізувати ці епізоди можна так: спочатку діти прогнозують музику, потім оцінюють імпровізацію вчителя.

На уроках музики можна використати також «Лісові казки» О. Іваненко, зокрема: «Цвітарінь», «Джмелик», «На добраніч», «Синичка», «Зимова казка», «Дубок» та інші. Щоб прочитати їх на уроках, потрібно багато часу. Проте нагадати про них іноді бажано на уроках музики. Образи й сюжети цих казок учитель може використати, розповідаючи про народні обряди, звичаї. Учні можна сказати приблизно так:

— Діти, прочитавши «Лісові казки», ви зрозумієте, що Оксана Дмитрівна дуже любить і відчуває природу. В її казках пташки, мушки й жучки, дерева та квіти мислять і відчувають, як люди. У казках діють не тільки птахи, комахи та рослини, а й діти з їхнім ставленням до природи. Прочитавши ці казки, ви зрозумієте, яка Оксана Дмитрівна добра й чутлива людина. Ми разом з нею відчуваємо, як синичкам страшно, коли хлопчики ціляться в них рогатками, як яблунці боляче, коли гусінь їсть її листя; як сосонці приємно, коли навколо неї добрі люди.

Прочитайте ці чудові казки й подумайте: чи здатні ви так тонко розуміти й відчувати природу?

На іншому уроці можна продовжити бесіду:

— Чи не помітили ви, що «Лісові казки» О. Іваненко дуже музикальні: щебечуть пташки, гуде жук, дзижчить джмелик, дзвенять дзвіночки, дзюрчать краплинки снігу, що розтанув, співають і жучки, і добрі хлопчики й дівчатка, котрі люблять природу й бережуть її. Давайте й ми з вами спробуємо проспівати, адже в казках Оксани Дмитрівни є багато віршованих текстів, які герої казок поклали на музику. Нот у книжці немає, але, очевидно, письменниця переконана, що кожний читач зможе скласти свої пісеньки.

Для співацьких імпровізацій можна використати такі тексти О. Іваненко:

Я від птички втік,	Я розумний джміль,
Від росички втік,	До дзвіночків звук.
	(«Джмелик»)

Осінь ходить по діброві,	Прощай, наш рідний гай.
Золотить листки кленові.	Летимо в далекий край!
	(«На добраніч»)

Ой ти, весно-веснянко,
Прилітай до нас зранку!
За горами, не барися,
До нас швидше усміхнися!
(«Про братика-Ведмедика»)

Пінь-пінь, ах-ах-ах!
Поховалось все в снігах,
Та мене він не лякає,
Я не кину свого гаю!
(«Синичка»)

Я покличу всіх дівчаток,
Всіх дівчаток і хлоп'яток.
Будем гратися, співати,
Круг ялинки танцювати.
(«Зимова казка»)

Був маленький жолудьок,
А тепер уже дубок.
Виростає, виростає,
Степ від вітру захищай!
(«Дубок»)

Яка хороша яблунька
В саду у нас росте,
І з нами усміхається
Йй сонце золоте!
Метелики легесенькі
Кружляють в вишині,
І дуже-дуже весело
Усім, тобі й мені!
(«Що трапилось в саду»)

11.9. Казки під час співу

В окремих піснях, призначених для молодших школярів, є сюжет, у них немовби оживають птахи, тварини, комахи. Їх можна назвати піснями-казками. Найчастіше вони жартівливі, наприклад народні пісні: українська — «Веселі гуси», російська — «Как у наших у ворот», білоруська — «Сів комарик на дубочок». Багато поколінь дітей із захопленням розучує пісню-казку «Чому ведмідь узимку спить» (музика Л. Кніппера, слова А. Коваленкова) і з задоволенням бере участь у її інсценуванні. Рекомендуємо також пісні А. Філіпенка «Їхали» (слова Т. Волгіної) і «Чудо-чудо-чудеса» (слова Н. Берендгофа), «Дудочка» (музика М. Парцхаладзе, слова П. Синявського).

Композитор А. Філіпенко й поет Т. Волгіна створили пісню «Гуси». Це — наспівний ліричний твір про рідний край, де все знайоме й дороге (переклад з російської Е. Печерської).

2. Лапки обмивали,
Крильця полоскали.
Але ту солону воду
Пити все ж не стали.
3. — Не знаючи втоми,
Летимо додому!
Там нап'ємось з криниці
Чистої водиці.

Пісню доцільно розучити в третьому класі під час вивчення теми «Музика, що виражає любов до рідного краю, до людей праці» (IV чверть).

Щоб діти краще зрозуміли основну ідею пісні, передану в третьому куплеті, можна розповісти їм калмицьку народну «Казку про рідний край».

Колись давно одному східному володареві подарували чудову пташку. Навіть сонце сповільнювало свій рух, слухаючи її пісні. Їй зробили золоту клітку, гніздечко вимостили пухом молодого лебедя. Але пташка не співала. Тоді винесли її в сад. І там вона мовчала. За порадою мудреців її вивезли в ліс, але й там вона не співала. Наймудріший з мудреців порадив повозити пташку по країні. Біля одного маленького болота повісили клітку з пташкою на суху гілочку саксаулу. Неприємним запахом віяло від болота, клубами роїлася над ним набридлива мошва. Коли засвітила край неба рання зоря, пташка, раптом стрепенувшись, простягнула крила і стрілою злетіла вгору, але вдарилася в золоте пруття і впала вниз. Сумно озирнулася навколо й тихо заспівала. Сто вісім пісень журби проспівала вона. «Так ось звідки моя пташка! Це її рідний край», — мрійливо промовив володар. Він задав своє рідне місто, де не був уже три роки, і наказав відкрити дверцята клітки й випустити пташку. І тоді всі пташки заспівали славу рідному краю, заспівали тисячу й одну пісню свободи й любові до вітчизни. Ось що таке рідна земля та воля.

Як було зазначено, нерідко в початкових класах можна почути скандування замість співів. Щоб діти запам'ятали зауваження вчителя щодо цього, корисно розповісти їм «Казку про двох друзів».

Жили-були два приятелі. Були вони схожі один на одного, обидва вмели читати й писати. Але розмовляли дуже цікаво й незвичайно: один увесь час кричав, а інший — співав. Так їх і називали: Кричайлик і Співайлик. Спілкуватися їм було важко, оскільки розмовляли вони зовсім по-різному.

— Чому ти так дивно себе поводиш, увесь час співаєш? Треба кричати, як я — адже так голосніше! — вигукував Кричайлик.

— А мені здається, що треба співати, як я — адже так красивіше, — скромно відповідав Співайлик.

Так і не дійшли вони єдиної думки, і не дійшли б і до сьогоднішнього дня, якби не один випадок.

Одного разу пішли друзі в ліс і заблукали там. Незабаром вечір, стане темно, а як же їм вибратися з лісу? Що ж робити?

— Давай попросимо пташок, щоб вони допомогли нам вийти з лісу, — запропонував Співайлик.

— Я зумію попросити так, щоб вони мене почули — голосно-голосно, — сказав Кричайлик.

І став просити пташок, а їх було багато: і дятли, і синички, і зозулі.

— Хлопчику, ми тебе чуємо, але не розуміємо, — відповіли пташки. — Ти некрасиво розмовляєш. Надто грубо. А інакше розмовляти не вмієш?

— Ні, не вмію... Що ж нам робити?

— Давай, я спробую, — несміливо сказав Співайлик.

— Та ні, в тебе нічого не вийде.

— А може, вийде?

— Добре, спробуй.

І став Співайлик просити пташок. Негрубі, ласкаві звуки його голосу було чути далеко навкруги.

— Як гарно, приємно співає! — зраділи пташки. — Ось тепер ми все зрозуміли.

І допомогли крилаті друзі хлопчикам вийти з лісу. Співайлик не ображався на свого приятеля, а був задоволений, що все закінчилося благополучно. Він говорив щось пташкам, вони йому відповідали, і всі чули мелодійні звуки їхньої розмови.

— Співайлику, допоможи мені, — попросив Кричайлик. — Відучи мене кричати та навчи співати, як ти. А то, боюся, незабаром і люди перестануть розуміти мене.

— Добре, я допоможу тобі, і все буде гаразд. Треба тільки постаратися...

11.10. «Снігова королева»

У шкільній практиці вчителі рідко звертаються до казок Г. К. Андерсена, які справляють великий виховний вплив на дітей, завдяки своїй поетичності, мудрості, доброті. Є фортепіанний цикл за казкою Андерсена «Снігова королева», написаний українським композитором Ж. Колодуб. Музика доповнена чудовими малюнками А. Площанського, які варто показати дітям у процесі ознайомлення з казкою.

Наводимо можливий коментар до малюнків і музики фортепіанного циклу «Снігова королева», який рекомендуємо використати для музичних бесід у четвертому класі під час вивчення теми «Музика і живопис» (II чверть).

«Біла троянда». Як красиво виглядає вона на тлі сірого передсвітанкового неба, зовсім як жива! Г. К. Андерсен дуже любив білі троянди, вони для нього були символом усього світлого, доброго і прекрасного. Мелодія п'єси спокійна, наспівна, виразна. Вона, як і малюнок, випромінює світло й доброту.

«Добра казка». З портрета Г. К. Андерсена на нас дивляться уважні й добрі очі. Мудрий казкар знає багато цікавого. П'єса є наче вступом до казки. Спочатку вона звучить спокійно, неначе хтось неквапливо розповідає. Чи змінюється музика в середині? Так, вона стає схвилюванішою, готуючи слухачів до того, що на героїв казки чекають незвичайні пригоди. У кінці знову звучить попередня музика — це вселяє надію на благополучне закінчення казки.

«Веселі ігри». На малюнку на тлі зелених кущів ми бачимо Герду й Кая. Вони пустують, граються. Радістю й щастям світяться їхні обличчя — недаремно композитор написала п'єсу в рухливому темпі, мажорному ладі. Що може передати стрибкоподібна мелодія? Звичайно, радісний настрій, безтурботні ігри дітей. У музиці чергуються теми Герди й Кая, які звучатимуть і в інших п'єсах циклу. Спробуйте запам'ятати ці теми.

«Герда». Погрозого літнього дня по садочку, залитому сонечком, ходить дівчинка і співає пісню про троянди. Сонячні промені освітлюють її обличчя. Ніжною співучою мелодією композитор характеризує образ маленької Герди.

«Снігова королева». На малюнку красиве обличчя жінки. Її тонкий білий одяг ніби витканий із сніжинок, а сама королева — з криги. Але чому нам так моторошно, коли ми дивимося на неї? У блискучих очах Снігової королеви не бачимо людської теплоти, уся вона випромінює крижаний холод. Недаремно хлопчик злякався, коли побачив її. Музика п'єси сповнена таємничості, загадковості. Як зобразив композитор Снігову королеву? Неблагозвучні акорди, незвичайні гами, а також оригінальні звукозображальні прийоми: ми нібито бачимо блискучі крижинки.

«Кай». На малюнку зображено хлопчика в той момент, коли уламки чарівного дзеркала потрапили йому в око й у серце, і він усе навколо почав бачити по-іншому. Як же в музиці передано ці дивовижні зміни, що сталися в його характері, поведінці й зовнішньому вигляді? Напевно, тема Кая має змінитися, адже на початку п'єси вона звучить весело, грайливо — таким був хлопчик до того, як з ним трапилася біда. Але з кожним повторенням вона дедалі більше змінюється — з'являються різкі інтонації, «злі» акорди. Бідний Кай! Його зовсім не впізнати.

«Сумна Герда». Діти, що можна помітити з виразу її обличчя? Так, дівчина дуже засмучена зникненням свого друга. Як не схожа вона на ту веселу, безтурботну Герду, якою була на початку казки! Усмішка не з'являється на її обличчі з того часу, як Кая викрала Снігова королева. Чи відповідає настрої малюнка музиці? Так, ми відчуваємо глибокий і щирий сум дівчинки. Як

звучить тема Герди? Зовсім по-іншому: в ній чуємо зітхання, схлипування.

«Н а ч о в н і». На малюнку перелякана Герда, яку несе широка ріка кудись удалечинь. У душі Герди з'явилася надія: а може, їй пощастить і вона знайде, врятує Кая! Для музики характерні звукообразальні моменти, протягом усієї п'єси чуємо нібито тихі сплески хвиль. Чому ж річка спокійна? Може, цим вона ніби повідомляє дівчинці про свою згоду допомогти їй?

«О с і н ь». Шукаючи Кая, Герда втомилася й присіла трошки відпочити. Стояла пізня осінь, відчувалося вже дихання зими. Дівчинка зіщулилася від холоду. Нам дуже шкода її! А як у музиці передано сум і співчуття? Мінорний лад, ласкаві, виразні інтонації. Природа немов жаліє Герду, співчуває їй.

«П і в н і ч н и й о л е н ь». Художник зобразив момент прощання Герди з оленем, який допоміг їй добратися в царство Снігової королеви. Дівчинці сумно, адже вона прощається з вірним другом. Одночасно в її душі знову з'являється надія знайти Кая. Що передано в музиці? Так, це тривалий біг оленя. Тема Кая на початку п'єси ніби нагадує, куди поспішає Герда. У кінці п'єси ця тема звучить двічі: вперше — несміливо, невпевнено, вдруге — яскраво, емоційно. Яка смілива дівчинка! Напевно, вона знайде і врятує Кая!

«У п а л а т а х С н і г о в о ї к о р о л е в и». Хто ж це такий самотній у величезному залі? Невже Кай? Він дуже змерз, але не помічає цього, — адже став нечутливим до холоду. Бідолаха! Послухайте, яка фантастична музика, які дивні гармонії — і темброві фарби. Незвичайні поєднання звуків верхнього регістру зображують величезне крижане царство Снігової королеви. Вона іноді заходить сюди, про це ми здогадуємося, бо чуємо уривки її теми. У кінці п'єси звучить тема Кая, але як вона змінилася! Наскільки складена з маленьких уламків льоду.

«З у с т р і ч». Герда все-таки знайшла і врятувала Кая! І ось вони удвох, тримаючись за руки, вийшли з крижаних володінь і попрямували додому, в рідне місто. На їхньому шляху стихали вітри, посміхалося сонечко, розпускалися квіти. Природа раділа з того, що Герда знайшла і врятувала Кая. Чи відповідає малюнок музиці? На початку п'єси ми чуємо ніжну тремтливую мелодію. Потім — музика начебто знайома? Та це ж тема «Веселих ігор», адже діти знову щасливі. Але як звучить тут ця тема? Зовсім по-іншому: більш спокійно, яскраво і насичено, бо під час незвичайних пригод Герда і Кай подорослішали. У музиці зникла колишня безтурботність, випробування долі сприяли тому, що друзі стали серйознішими. Закінчується п'єса темою врятованого Кая.

Яка ж музика завершує фортепіанний цикл? Чи знайома вона нам? Звичайно, це та музика, що звучала спочатку — «Про білу троянду». Знову все спокійно, і всі добрі люди задоволені, що казка щасливо закінчується.

Зв'язок музики та образотворчого мистецтва, які взаємодоповнюють одне одного, справляє великий вплив на естетичний розвиток учнів, слугує глибшому сприйманню обох видів мистецтва.

11.11. Казки про музичні інструменти і творчу людину

У казках людськими якостями наділені не тільки тварини і птахи. Іноді оживають звичайні предмети; як і люди, вони починають думати, відчувати й діяти. Зокрема, можна оживити музичні інструменти, адже кожний із них має своєрідний розмір, форму, тембр звуку.

Казка «Хто в оркестрі найголовніший?», в основу якої покладено художній прийом «олюднення», допоможе дітям з більшим інтересом сприйняти й запам'ятати характерні особливості різних музичних інструментів.

Одного разу перед початком репетиції сперечалися інструменти симфонічного оркестру, хто з них найголовніший. «Звичайно, я! — прокричала труба. — Адже я граю голосніше за всіх!» «Ні, я! — проспівав контрабас, — бо я найбільший!» «Навіщо даремно сперечатися? У мене дуже оригінальний звук, тому найголовніший інструмент — це я», — пробурчав фагот. «Ну, ще чого не вистачало! Моє звучання оригінальніше!» — сказала валторна.

Що тут почалося! Інструменти кричали, перебивали один одного, і кожен з них намагався довести, що саме він найголовніший. Вони так довго сперечалися, поки зовсім не розладналися. А тут час репетирувати. Вийшов диригент, змахнув паличкою. Але... музика не виходила. І диригент сказав: «Милі мої інструменти, ви зараз у такому стані, що грати не зможете. Краще нам репетицію відкласти на завтра. А ви поки що відпочиньте». Поступово вони заспокоїлися, і стало тихо. Може, заснули? І тільки маленька челеста, яка не брала участі в суперечці, бо не звикла перебивати старших, довго не могла заснути і все думала: «Так хто ж в оркестрі найголовніший?»

Казка наводить дітей на міркування, оскільки закінчується запитанням, що спонукає шукати на нього відповідь. Можливо, хтось скаже, що в оркестрі немає головних, що всі рівні й важлива їхня узгодженість. Друга версія — кожний інструмент іноді може бути головним (виконувати соло). Третя — головний в оркестрі — диригент. Він організовує, підказує, кому і як грати, без нього все розвалилося б. Усі три варіанти правомірні, оскільки не суперечать один одному. Важливо, щоб казка спонукала дітей мислити.

На уроках музики в початкових класах проводять бесіди

й про професію композитора. Важливо, аби учні не тільки знали, що композитор — це людина, яка створює музику; вони мають зрозуміти суть творчого процесу та особливості композитора: багатство внутрішнього світу, тонке сприймання всього, що його оточує. Цьому може допомогти «Казка про найщасливішу людину».

Петрик дуже любив музику. Він ходив з мамою і татом на музичні концерти й довго слухав сонати, фуги, навіть великі симфонії. І Петрик подумав: як це люди створюють таку красиву музику, і все в них так складно виходить. І я спробую, може, і в мене вийде. Сів Петрик за рояль, натиснув на клавіші. Залунали різкі, неприємні звуки. Йому навіть здалося, що білі клавіші почервоніли від сорому. Спробував пограти на балалайці, почав старанно перебирати пальцями струни. Але почув у відповідь одноманітне й сумне: трень-брень, трень-брень. З надією взяв він скрипку. Йому здавалося, що це зовсім неважко: води смичком по струнах, і музика сама собою зазвучить. Але смичок заскиглив так жалібно, що Петрик злякався й заплакав.

І раптом скрипка привітно промовила: «Не плач, Петрику. Я знаю, що ти хочеш стати музикантом. Гадаю, так воно й буде, адже серце в тебе добре. Дам тобі пораду: піди до лісу й уважно послухай музику природи: спів пташок, шелест листя на деревах, дзюрчання струмочка. Адже своя музика є і в сонечка, і в марки, і навіть у кожної травинки. А справжнім музикантом може стати тільки той, хто все це чує, хто відчуває радість, коли бачить усе навкруги. Те, що почуєш у лісі, постарайся не забути, зберегти у своїй душі якомога довше. І ось настане день, коли ти захочеш сказати людям, яка красива музика природи. Тоді бери будь-який музичний інструмент, і він слухатиметься тебе».

Запам'ятав Петрик добре напучування скрипки, побіг до лісу. Почув музику природи і здивувався, яким багатозвуччям музичних барв вона сповнена. Сім днів провів Петрик у лісі, і щодня природа дарувала йому нові кольори, запахи, звуки. Коли на восьмий день він побіг додому й сів до рояля, пальці його відтворили урочисті акорди. «Гімн природі», — так я назву цю музику, — подумав Петрик. Підбіг до балалайки і відразу зіграв бадьорий танок дощика, який недавно наздогнав його в лісі. З трепетом узяв він скрипку — і вона заспівала чарівну мелодію, то задумливу, то схвилювану, то радісну. Петрику раптом стала тісною його кімната. Він відчинив вікно, а на вулиці стояли люди, які проходили поблизу. Вони посміхалися, просили пограти ще.

Петрик був найщасливішою людиною на світі!

Безперечно, ця казка, сприяючи вихованню естетичного ставлення дітей до природи, не залишить їх байдужими. Особливе значення казки в тому, що її головний герой — ровесник учнів, і кожен з них ніби перевтілюється в цей художній

образ. Уподібнюючись Петрикові, діти ототожнюють себе з ним. Очевидно, це має місце під час сприймання не тільки цього казкового сюжету, а й інших.

11.12. Казкові сюжети під час вивчення музичної грамоти

Відповідно до навчальних програм з музики молодших школярів слід ознайомити з основами музичної грамоти. На практиці ставлення до неї суперечливе. Окремі вчителі вважають, що музичну грамоту на уроках потрібно опановувати, але застосовують абстрактно-теоретичний метод. Інші, помічаючи, що дітям нецікаво, взагалі не приділяють уваги музичній грамоті. Втім, є вчителі, які пояснюють музичну грамоту так, що учні не тільки розуміють її, а й сприймають із захопленням.

Безперечно, ознайомлення молодших школярів з музичною грамотою — важливе завдання уроку, оскільки сприяє підвищенню свідомості в навчанні, рівня освіченості й культури. Складність у тому, що музично-теоретичні відомості потрібно викладати з урахуванням вікових особливостей молодших школярів: просто, доступно, але водночас цікаво й не примітивно.

Пропонуємо кілька музичних казок, які, на наш погляд, можуть допомогти вчителю в пошуках методики розкриття змісту окремих понять музичної грамоти.

«ДЕ ЖИВУТЬ НОТИ?»

За далекими морями, за високими горами росло чарівне дерево. П'ять його тонких гілочок нахилилися трошки вбік. Деревице слухало щебетання пташок, дзюрчання струмочка, пісні дощика та дзвін краплин. «Яка красива музика звучить навколо! — подумало деревице. — Але як зробити, щоб люди почули й зрозуміли цю музику?.. А може, кожен звук матиме на гілочці своє місце? Але звуки ми тільки чуємо, побачити їх не можна. Що ж придумати, щоб усі змогли побачити звуки? Знаю! Як тільки звук сяде на гілочку, я перетворю його в кружок — ноту». А звуків було всього сім — ціла сім'я. І всі вони були дуже різними, як звичайно й буває в сім'ї.

І розлетілися звуки-ноти по гілочках. Першою від самого сонечка прилетіла сонячна нота й розташувалася на другій гілочці. Її мила подружка на першій. Фантастична нота поселилася між ними. Вони весело розмовляли між собою музичною мовою. Прислушаємося: та це ж російська народна пісня «Как пошли наши подружки».

Учитель співає пісеньку спочатку зі словами, потім називає

ваючи ноти й показуючи їх на «чарівному деревці» (нотного стану діти поки не знають):

Незабаром прилетіли ще дві подружки, вони не дуже любили, коли жарко, і хотіли розташуватися нижче, ближче до струмочка. Одна з них рішуче зайняла місце під першою гілочкою.

Учитель доспіває пісеньку до кінця:

А скромній і добрій ноті місця на гілочці не вистачило. «Що робити? — подумало деревце. — Як знайти місце для доброї нотки?»

Що було далі, ви дізнаєтеся на наступному уроці. А зараз давайте разом виконаємо пісеньку, яку співали нотки, що поселилися на деревці: сонячна, мила, фантастична і рішуча.

Діти співають пісеньку «Как пошли наши подружки», показуючи ноти на «чарівному деревці» (на руці).

З цієї казки учні дізналися, що а) ми чуємо звуки, а бачимо ноти (вони часто плутають ці поняття); б) нот усього сім, і всі вони різні; в) ноти можуть розміщуватися на «гілочках» і між ними. Пізніше діти дізнаються про справжні (а за казкою — скорочені) назви нот: сонячна — соль, фантастична — фа, мила — мі, рішуча — ре, добра — до (і далі: лагідна — ля, сяюча — сі).

«КУДИ ПОСЕЛИТИ ДОБРУ НОТУ?» ЗНАЙОМСТВО З МУЗИЧНИМ КОРОЛЕМ»

Довго літав у повітрі добрий звук, який ніяк не міг перетворитися на ноту: адже на нижніх гілочках усі місця були вже зайняті. І раптом деревце згадало: «Недавно в нашій музичній державі з'явився король. Ось нехай він і розв'яже всі музичні справи». Подивіться, який гарний цей король: високий, стрункий (показує малюнок). На голові в нього корона. Однією рукою він міцно тримає другу гілочку, щоб ніхто не забув, що перша сонячна нотка прилетіла саме на цю гілочку, іншою — показує, куди сідати всім нотам. Деревце зраділо, що в музичній державі з'явився король: адже без нього незрозуміло — це ноти чи, може, картоплини?

Подумав Музичний король, куди поселити добру ноту, і вирішив: попрошу я деревце, щоб воно подарувало їй маленьку гілочку, на якій вона змогла б розміститися недалеко від своїх подруг. Так і вийшло. Поселилася добра нота на маленькій гілочці, та й досі сидять ці нотки на тих самих місцях. А люди подивилися, де розташовані ноти, запам'ятали і краще зрозуміли музику. Вони стали більш грамотними.

Ви, мабуть, спитаєте, як звуть Музичного короля? Назвали його незвичайним ім'ям: Скрипковий ключ. Ключ — тому, що він відкриває нам таємницю розташування нот. А Скрипковий — тому, що ці ноти, коли знову перетворюються у звуки, дуже гарно звучать на скрипці, а Король любить звучання скрипки, тому в нього таке ім'я.

Отже, ще раз уважно подивіться, який вигляд має Скрипковий ключ. Це він допоміг знайти місце добрій ноті.

У формі казки дітям повідомляємо про те, де розташована нота до, а також для чого потрібний скрипковий ключ і як його зображують.

Складно пояснити молодшим школярам ряд понять з теорії музики, що відбивають ладові взаємозв'язки звуків. Проте ладові закономірності музики доцільно засвоїти, оскільки це допоможе дітям усвідомити суттєві особливості музичних творів, які вони слухають і виконують. Очевидно, за допомогою казкових сюжетів це завдання буде розв'язане успішно.

«КАЗКА ПРО ЧАРІВНИЙ ГОЛОВНИЙ ЗВУК»

Прозвучала музика. Ми чули, як мелодія мандрувала то вгору, то вниз, як одні акорди змінювалися іншими. Виявляється, усі звуки в музиці — це велика сім'я. Вони, як люди, ладають, дружать між собою. Про таких людей за давніх часів говорили: «Сідаймо рядком та поговоримо ладком». Але в будь-якій сім'ї є головний: в одній — батько, в іншій — мати, а іноді й бабуся. Адже чийсь голос має бути ухвальним.

Так само в музиці. Ще з давніх часів Музичний король вирішив, що в музичній сім'ї буде один головний звук, і наділив його чарівною силою. Хоч би де мандрувала мелодія, у кінці пісні або п'єси вона завжди повертається до головного звука, неначе він усі інші звуки притягує до себе, як магніт. Ім'я в нього дуже красиве й також чарівне — Тоніка. Вслухайтеся в це слово, воно ніжне, але водночас горде й величне. Давайте разом скажемо й відчуємо його (весь клас повторює слово «тоніка»). Звук Тоніка, як і інші, також може перетворитися в ноту, і тоді його можна побачити. Але Музичний король сказав, що спочатку Тоніку треба почути.

Зараз ми з вами послухаємо мелодію і спробуємо визначити, як звучить головний звук. Учитель співає незакінчену мелодію, діти доспівають тоніку:

Ой ве - сна - кра - сна, до нас у го - сті при - йшла.

Ми з вами тільки-но переконалися, що головний звук справді чарівний, якщо всі відразу правильно його проспівали.

Запропонований сюжет допоможе дітям засвоїти такі знання: а) поняття про лад у музиці; б) про перший ступінь ладу, який у теорії музики називають тонікою; в) про те, що мелодія в музичному творі, як правило, закінчується на тоніці. Казку продовжимо на наступному уроці, оскільки дітям недоцільно давати багато нового матеріалу; слід також уникати довгих словесних пояснень, навіть у доступному жанрі казки.

«КАЗКА ПРО ЧАРІВНИЙ ГОЛОВНИЙ ЗВУК» (продовження)

Сім'я музичних звуків була дружною, тому король наділив чарівничою силою не якийсь обраний звук, а всі. Кожний з них міг стати Тонікою в будь-якій мелодії, але не одночасно, а по черзі. Наприклад, у цій пісеньці Тонікою є звук-нота до (ці мелодії вчитель співає й показує на «чарівному дереві»):

Я и - ду с це - та - ми и не - су их ма - ме.

А в цій пісеньці яка нота є Тонікою?

Ой на го - рі жи - то... Си - дить зай - чик.

Більше того, навіть одну й ту саму пісеньку можна проспівати за допомогою різних звуків, і тоді щоразу Тоніка буде іншою. Зраділи музичні звуки, що кожний з них може стати головним, і ніколи не сварилися, незважаючи на те, що були дуже різними.

Спробуємо проспівати знайому пісеньку кілька разів, вибираючи щоразу іншу тоніку (співаємо й показуємо на «чарівному деревці»).

На цьому уроці діти усвідомлюють, що мелодія може звучати на різній висоті і не зміниться, якщо зберегти її звуковисотний і ритмічний малюнок. Надалі вони легко зрозуміють, що мелодію можна транспонувати в різні тональності (більш «доросла» термінологія).

«ТОНІКА ВИБИРАЄ ПОДРУЖОК»

З того часу, як вибрали головний звук мелодії і назвали його іменем Тоніка, життя в музичному королівстві стало цікавим і приємним. Якщо раніше мелодія, мандруючи по горах і долинах, могла заблукати й точно не знала, на якому звуці їй треба спинитися, то тепер якась дивна сила притягувала її до Тоніки. Усе було б добре, але раптом Тоніка стала сумною і сказала Королю: «Мені одній сумно бути головним звуком». «Адже ти найбільш надійна, стійка, тобі можна довіряти!» — відповів Король. «Це так, але мені хотілося б мати хоч би двох подружок, з якими я могла б порадитися». «Добре, — погодився Король. — Ти скромна й говориш правду, тому я дозволяю тобі вибрати двох подружок. Але ставлю дві умови: перша — щоб ці дві подружки були надійними, стійкими, і друга — щоб ви втрьох красиво звучали не тільки послідовно, а й одночасно».

Довго думала Тоніка, кого б їй вибрати в подружки. Пробувала різні звуки, але ніяк не могла вирішити: то нестійкими вони були, схилилися до сусідніх звуків, то звучали разом з нею не дуже красиво. Але в один прекрасний день все-таки вирішила...

— Як, на вашу думку, діти, кого вибрала Тоніка?

Казка розкриває зміст поняття про стійкі й нестійкі звуки. У подальшому Тоніку та її «подружок» учитель назве загальноприйнятим терміном — тонічний тризвук, а сьогодні він за допомогою казкових образів прагне донести до дітей головне. Запитальна форма закінчення казки сприяє активізації їхнього музичного слуху: казковий сюжет спонукає шукати відповідь на це запитання. Звичайно, з допомогою вчителя вони її знайдуть.

«ЧАРІВНИК ЛАД ПРОДОВЖУЄ ТВОРИТИ ЧУДЕСА»

У музичному королівстві, як і в будь-якому іншому, жили чарівники. З одним із них ми вже трохи знайомі. Це — Лад. Він зачарував Тоніку, наділив її привабливою силою. За його велінням звуки в будь-якому музичному творі ладять, дружать між собою. Але, крім цього, Лад ще надає музиці особливого забарвлення: яскравішого або трохи блідішого. А сталося це так.

Як ви пам'ятаєте, Тоніка та дві її подружки звучали красиво — як послідовно, так і одночасно (звучить мажорний тризвук). Але одного дня Лад запросив їх до себе і сказав: «Милі мої, ви гарно звучите утьрьох і допомагаєте людям краще почути музику. Але ви завжди звучите яскраво й радісно...» «А хіба це погано?» — здивувалися звуки. «Ні, це не погано, — відповів чарівник, — але... ваші акорди не завжди відповідають настрою композитора. Адже той, хто створює музику, буває в різному настрої: іноді у веселому, бадьорому, і тоді музика лунає яскраво, радісно, а іноді в сумному або задумливому, і тоді вона має звучати трохи блідіше, не дуже впевнено. Віднині я наказую вам, щоб ваші акорди відповідали настрою композитора. Я допоможу вам знайти правильне звучання».

Лад змахнув чарівною паличкою, і по черзі прозвучали мажорний і мінорний тризвуки (як акорди).

— Діти, як ви гадаєте, чи вийшло в Тоніки та її подружок різне звучання? Який із двох акордів був яскравим, а який — трохи блідішим і не таким впевненим? (відповіді дітей).

— Правильно. Чарівник Лад також похвалив Тоніку та її подружок за те, що в них вийшло різне звучання, але вирішив для перевірки запропонувати їм ще одне завдання: «Проспівайте ваші акорди, але так, щоб вони відповідали двом пісенькам». І Лад проспівав ці пісеньки. Але забув сказати, однакові вони чи різні... Допоможемо Тоніці та її подружкам?

Учитель виконує українську народну пісню «Галя по садочку ходила» й російську народну «Во поле береза стояла» (можна обмежитися двома фразами).

Треба допомогти дітям почути, що ці пісні дуже схожі, майже однакові, але все-таки «трішечки» різні. З'ясовується, який з двох акордів підходить до цих мелодій. У подальшому слід допомогти дітям визначити, в чому полягає це «трішечки».

За допомогою цієї казки школярі дістають уявлення про мажорний й мінорний тризвуки, про те, що кожного музичного твору відповідає певне звучання тонічного тризвука. Майже непомітно вводиться термін «акорд», його з'ясовують поступово, на кількох уроках.

Справа в тому, що дібрати підхожі слова про ладове забарвлення музики та про її настрій загалом важко. На практиці нерідко має місце одностороннє трактування: мажор — весело, мінор — сумно. Особливо неоднозначний мінор. В окре-

мих методичних посібниках мінорну музику характеризують такими словами, як «темніша» (порівняно з мажорною). Але це визначення також однозначне й не завжди правильне: адже сум буває і світлий. Тому в бесідах про музику доцільно пропонувати дітям ширший словниковий ряд — своєрідну емоційну палітру, з якої можна вибрати підхожі визначення.

Як було вже зазначено, чимало понять музичної грамоти пов'язано з метроритмічними особливостями музики. Окремі з них можна пояснити дітям у формі казки.

«ЯК ЧАРІВНИК РИТМ ЗВУКАМ ДОПОМІГ»

Про те, що в музичному королівстві є чарівник, якого звуть Ритм, раніше ніхто й не знав: тихий він був, непомітний. Усі просто звикли до того, що в будь-якій мелодії звуки бувають короткі й довгі (звучить нескладна, знайома дітям приспівка). Як само собою зрозуміле. Але одного разу всі переконалися, що це не так.

А трапилося ось що. Прилетіла якось до Ритму лісова чаклунка й попросила його допомогти звірям пісні складати — дуже вони хотіли, щоб це було грамотно. Ритм погодився й полетів з чаклункою в ліс. Поки він повернувся назад у музичне королівство, минуло три дні. А за цей час таке трапилося! Звуки забули, яка в них має бути тривалість: довга чи коротка. І знайомі мелодії стали просто невпізнаними. Хіба міг би хто-небудь упізнати, наприклад, ці пісні? (Вчитель виконує знайомі пісні, змінюючи ритмічні малюнки.)

Не всі одразу зрозуміли, що сталося: звуки нібито ті самі, а пісня не виходить. Задумлива Фермата зітхала: «Звуки мої милі, що це з вами сталося? Я ж тепер не знаю, який звук мені треба продовжувати». А кмітлива Реприза ледве не луснула від сміху і все примовляла: «Яка чарівність! Ніколи не чула такого дива! Прошу вас, повторіть ще раз!»

Мешканці музичної країни своїм галасом потурбували Короля. Послухав він ці пісеньки, похитав головою і сказав: «Тепер без Ритму ніяк не виправити помилок. Доведеться трошки почекати, незабаром він повернеться з лісу, і все буде в порядку». Справді, через три дні повернувся Ритм. Він послухав, усміхнувся, змахнув чарівною паличкою, і всі звуки згадали, як вони мають звучати.

Цю історію довго розповідали один одному, і тепер уже ніхто не забуває про те, що в музичному королівстві ніяк не можна обійтися без чарівника, ім'я якого — Ритм.

А як, на вашу думку, діти, чарівник Ритм виправив помилки?

З цією казкою школярі ознайомлюються ще на допотопному етапі навчання. Мелодії сприймають за допомогою слуху, а також різних видів моделювання (графічного, просторово-рухового).

Учитель допомагає дітям згадати, як мають звучати ці пісні.

Як бачимо, складні музичні поняття та явища з допомогою казки можна зробити більш зрозумілими й доступними для молодших школярів. Спостерігаючи за казковими персонажами, діти з властивою їм безпосередністю реагують на події, що виникають у казці, швидше запам'ятовують і краще засвоюють навчальний матеріал.

Слід підкреслити: інформація, викладена навіть у формі цікавої казки, є, по суті, монологом учителя, тому вона не повинна бути багатослівною. Доцільно «вплести» в казку музичні та образотворчі ілюстрації або певні завдання, а також елементи діалогу, бесіди.

На уроці музики за умови творчого підходу вчителя є сприятливі можливості для різних казкових сюжетів. Головне їх значення в тому, що казкові персонажі олюднені; вони, як люди, радіють, сумують, тривожаться, сумніваються тощо. Захоплюючись незвичайним казковим сюжетом, діти не тільки засвоюють навчальний матеріал. Вони, співпереживаючи казковим героям, живуть на уроці цікавим, насиченим подіями життям. Через те казка є ефективним і незамінним засобом морально-естетичного виховання молодших школярів.

ПОУРОЧНІ МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ З МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Матеріал розділу складено на основі діючих державних програм відповідно до такої орієнтовної тематики уроків:

Клас	Чверть	Уроки	Тематика уроків
Перший	I	1–9	Музичні спогади: про що розповідає музика?
	II	10–16	Чи може музика щось зображати?
	III	17–26	Які почуття викликає музика?
	IV	27–34	Про що і як розповідає музика?
Другий	I	1–9	Музичні враження про літо.
	II	10–16	Осінь природа в музиці.
	III	17–26	Музика взимку.
	IV	27–34	Весна й музика.
Третій	I	1–9	Пісні й танці мого народу.
	II	10–16	Народні пісні у творчості композиторів.
	III	17–26	Як краще зрозуміти музику?
	IV	27–34	Музика, що передає любов до рідного краю.
Четвертий	I	1–9	Музика й література.
	II	10–16	Музика й живопис.
	III	17–26	Музика й дитячий театр.
	IV	27–34	Музика в кіно- і мультфільмах.

ПЕРШИЙ КЛАС

І ч в е р т ь

МУЗИЧНІ СПОГАДИ: ПРО ЩО РОЗПОВІДАЄ МУЗИКА?

Урок І

Учитель запрошує дітей увійти у світ музики.

Чарівна музика до нас
Прийшла сьогодні в перший раз.

У бесіді говорить, що без музики люди навряд чи можуть обійтися — як дорослі, так і діти. Нещодавно, 1 вересня, під час свята «День знань» звучала музика. Якою вона була? Святковою, урочистою. А коли б музика не звучала в день свята? Напевно, наш настрий зіпсувався б.

Завжди в нас музика на святах,
І урочистість в ній, і радість.

Музика з нами щодня. Одного разу мій знайомий хлопчик Толя під час ранкової зарядки всі рухи переплутав, та коли заграла музика, відразу все згадав. Хто йому допоміг?..

Гра «Музична зарядка» (рухи під музику).

Дітям пропонують згадати, які пісні вони знають, яку музику чули раніше.

Хто музику з вас пам'ятає?
Про що вона розповідає?

Діти пробують співати (індивідуально, групами, колективно) і висловлюють свої думки про музику.

Гра «Хто найуважніший?» — дітям пропонують впізнати музику, що звучала сьогодні на уроці.

Урок 2

Звучить музика (урочиста, весела).

У ч и т е л ь. Музика завжди однакова чи буває різною?.. Де ви чули музику і якою вона була?

Під час бесіди нагадати, що діти могли чути спів людей, які збирали врожай, а також спів під час сімейних свят тощо.

У ч и т е л ь. Може, колись мама чи бабуся співала комусь пісеньку, щоб заколисати? Як називається така пісенька? Яка вона?

Є інша музика чудова.
Хто знає?.. Так, це колискова.

Учитель співає колискову пісеньку, діти висловлюють свої враження.

У ч и т е л ь. Спробуємо її заспівати, але одночасно послухаємо, чи гарно виходить? Ні, не дуже. Бо співати нелегко, треба старанно вчитися.

Чи є різниця між розмовою і співом?.. Спів протяжніший, і звуки в ньому красивіші.

Творча гра «Проспівай своє ім'я».

В усіх є пісенька своя:
Ти проспівай своє ім'я.

Ознайомлення з казкою В. Сухомлинського «Бджолина музика».

Творча гра: інсценування казки.

Урок 3

Співати вчитися спіши!
А допоможуть нам вірші.

На прохання вчителя діти читають вірші. Підказати їм, як прочитати виразніше (інтонація, жестикуляція).

Гра «Луна»: діти повторюють віршовані рядки.

У ч и т е л ь. Буває, що наш настрий зіпсувався. Що може його поліпшити?

Щоб настрий кращим був у нас, діти.
Що треба нам усім зробити?..

Ознайомлення з дитячою оперою Р. Бойка «Пісенька у лісі». Під час бесіди про те, що розповіла музика, допомагати дітям говорити виразно.

Урок 4

У ч и т е л ь. Зміст пісні вгадати неважко, бо допомагають вірші (літературний текст). А чи можна визначити, про що розповідає музика, якщо в ній немає віршів?

Чи можна пісню відгадати,
Якщо без слів її зіграти?

Учитель грає нескладні п'єси. Пояснити дітям, що кожна людина має свій характер. Музика також має свій характер.

Це, може, ще не кожен знає:
І музика характер має.

У бесіді уточнити, що музика буває сумною, веселою, урочистою, жартівливою (не нав'язувати дітям своїх думок про характер і зміст прослуханої музики).

Творча гра: вибрати з прослуханої музику, яка більше подобається, і передати її в рухах, спробувати наспівувати мелодію.

Прислухайтесь, вас прошу я:
«А де ж це музика моя?»

Цю гру можна доповнити імпровізованим казковим сюжетом. Використовувати терміни «тихо — голосно», «швидко — повільно».

Урок 5

Гра «Луна»: діти повторюють музичне вітання вчителя «Добрий день» (усім класом, рядами, індивідуально). Допомогти дітям почути, хто «краще привітався», і заспівати точніше.

Вже знають всі, як розмовляти.
А що ж це значить - заспівати?

У ч и т е л ь. Про що ж іще може розповісти музика?

Ознайомлення з музичною казкою М. Мінкова «Де ж сонечко живе?», бесіда про зміст і характер музики.

Ти гарну казочку послухай.
Які ж вони, музичні звуки?

Творча гра: інсценування окремих фрагментів казки.

Урок 6

Музичне вітання «Добрий день» — заспівати його по-різному (голосно — тихо, повільно — швидко). Що змінилося? Як краще звучить?

Імпровізація мелодій на слова «добрий день», «жовтневий день», «похмурий день», «сонячний день». Звернути увагу на різний емоційний настрій мелодій.

Чи може музика розповісти про характери людей?

Творча гра «Впізнай музичний портрет» (на основі слухання музики). Хто впізнав, показує пантомімою.

Відкрийте нам один секрет:
Так чий музичний цей портрет?
Якщо хтось зміг його впізнати,
Попросимо нам показати.

Творча гра: інсценування пісні.

А зараз — пісенька барвіста.
Хто хоче бути в нас артистом?

Урок 7

Музичне вітання:

«Добрий день,
Дуже гарний день».

Спочатку імпровізація на цей текст, потім — спів певної мелодії (залежно від можливостей класу).

Гра «Хто сьогодні уважний?» — дітям пропонують впізнати знайомі пісні, які грає вчитель.

А хто сьогодні в нас уважний?
Хто музикант сьогодні справжній?

У ч и т е л ь. Як вгадати пісню, якщо її не співають, а тільки грають?

Зіграти спочатку супровід, потім мелодію і допомогти дітям ви-

значити, що за супроводом дуже важко впізнати пісню, а за мелодією — легко. Уточнити: мелодія — найважливіша в музиці, а на фоні супроводу вона звучить краще.

Мелодія яскраво сяє,
А супровід — допомагає.

У подальшому використовувати терміни «мелодія» і «супровід». Творча гра: інсценування пісні.

Урок 8

Музичне вітання:

«Добрий день,
Дуже гарний день».

Імпровізація в різних варіантах.

Розучування пісні, доступної для дітей.

Звернути увагу учнів на те, що майже кожна пісня має музичний вступ. Для чого він? Щоб підготувати співців і слухачів до виконання пісні (темп, характер).

Співати треба некрикливо.
Готує вступ усіх до співу.
А зараз — знов приємна справа:
Послухай казочку цікаву.

Знайомство з музичною казкою Р. Шафага «Нерозумне мишеня». Творча гра: інсценування казки.

Урок 9

Підсумкова бесіда: ми взнали, що музика буває різною: веселою, сумною, тривожною, спокійною, урочистою, жартівливою. Вона, як і людина, має певний характер і може розповісти нам про різні події, намалювати «портрети» людей. Ми трохи навчилися слухати музику, спробували передати її в малюнках, рухах. Ми почали також вчитися співати і пізнавати музику за мелодією.

А зараз постарайся дуже:
Вгадай мелодію, мій друже!

Гра «Вгадай мелодію».

Інсценування казки чи пісні (за вибором дітей).

ІІ ч е т в е р т ь

ЧИ МОЖЕ МУЗИКА ЩОСЬ ЗОБРАЖАТИ?

Урок 10

Музичне вітання:

Добрий день, добрий день,
Ми чекаємо пісень.

Спів у різних варіантах.
У ч и т е л ь. Ви вже знаєте, що музика може про щось розповідати. А чи може вона щось зображати?

Чи може музика чудова
Щось відображувати знову?

Допомогти учням зрозуміти, що музика може зображати рух (стрибки коня, рух поїзда, ракети).

Слухання музики й бесіда про неї: що зображає музика? Використовувати поняття «повільно — швидко», «тихо — голосно», «звук довгий і короткий».

Творча гра «Покажи, що зображає музика».

Пісень чекає перший клас?
Так ось вона й прийшла до нас!

Розучування пісні, доступної для учнів.

Урок 11

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Хто співає краще нас?
А як на різні голоси
Пташки співають для краси?

Творча гра «На пташиному дворі»: імітація пташиної «розмови». Спільне створення сюжету казки, її інсценування.

«Пташині» звуки перетворити в розспівки.

Продовження роботи над піснею.

Слухання музики: яких пташок ми побачили й почули в музиці? У ході уроку уточнити, що таке високі і низькі звуки.

Музична гра «Звук високий чи низький?» — діти показують рухами висоту звуків, що їх відтворює вчитель.

Перевірте ви слух свій:
Звук високий чи низький?

Ознайомлення з казками В. Сухомлинського «Чудова Жайворова пісня», «Жаба, що співала по-журавлиному».

Урок 12

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Хто співає краще нас?

У ч и т е л ь. Кого ми почули й побачили в музиці?

Слухання музики й бесіда про неї.

У зоопарку ви були?
Кого там бачили? Впізнали?

Творча гра «Подорож до зоопарку»: уявити собі мешканців зоо-

парку та їхній «спів». Охарактеризувати їх, використовуючи засвоєні поняття.

Співацька імпровізація на текст «До побачення, пташки».

Бо відлітають вже вони
У край далекий до весни.

Урок 13

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Любить музику наш клас.

Творча гра «Подорож у ліс»: уявити звуки дерев, кущів, різних птахів, звірят. Відтворити й охарактеризувати ці звуки.

А серед них хтось грати вміє?
А музику хтось розуміє?

Ознайомлення з казкою В. Сухомлинського «Ой який музика!»
Продовження творчої гри: створення казки та її інсценування.

А хто у будь-яку погоду
Сам чує музику природи?

Урок 14

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Любить музику наш клас.

Спів у різних варіантах.

Природа різна: це і гори,
І ліс, і луг, і степ, і море.

Творча гра «Подорож до моря» (спільне створення сюжету). Які звуки ми там почули? Імітувати голосом і на дитячих музичних інструментах звуки природи: дощу, зливи, плескоту морських хвиль. Охарактеризувати ці звуки.

Учитель доповнює, що на морі й біля нього щось «відбувається», пропонує дітям визначити це, слухаючи музику (бажано супроводжувати свою розповідь відповідними рухами).

Хто може музику вгадати,
Що чути в ній, нам передати?

Урок 15

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Вже зима іде до нас.

Розучування пісні про Новий рік.

В казкову ми йдемо країну.
В ній чути музику, що лине.

Творча гра «Мандрівка в казкову країну»: показати, хто куди хотів би мандрувати й кого хотів би зустріти (рухами, голосом, можна використати музичні інструменти).

Учитель доповнює гру музичним супроводом.

Старався добре перший клас,
Мандрівка гарна вийшла в нас.

Урок 16

Підсумки чверті: діти дізналися, що музика може зображати різні рухи, картини природи. У музиці бувають також звукозображальні моменти, коли в ній імітують немусичні звуки (найчастіше звуки природи).

Продовження роботи над піснею.

Творча гра «Сон в новорічну ніч».

В уяві нашій — дивна річ —
Наш сон у новорічну ніч.

Учитель доповнює гру музичним супроводом.

ІІІ ч е р т ь

ЯКІ ПОЧУТТЯ ВИКЛИКАЄ МУЗИКА?

Урок 17

Музичне вітання:

Добрий день, січневий день,
Знов чекаємо пісень.

Під час читання вірша показати, що його герої наділені не тільки думками, а й почуттями. У казках явища природи, птахи і звірі олюднені, тобто вони мислять і відчувають, як люди. У бесіді з дітьми згадати, коли нам буває весело, сумно, тривожно.

У ч и т е л ь. А чи може музика передати людські почуття? Слухання різнохарактерної музики, осмислення її настрою.

Хто може музику вгадати
І почуття в ній розпізнати?

Одну й ту саму приспівку співати по-різному: весело, сумно, урочисто (можна змінити в ній слова).

Ознайомлення з дитячою оперою А. Філіпенка «У зеленому саду».

Хоча пройшов вже листопад,
Ви уявіть зелений сад.

Розучування фрагментів цієї опери.

Урок 18

Музичне вітання:

Добрий день, січневий день,
Скучили ми без пісень.

Спів у різних варіантах.

Запропонувати дітям вгадати, які почуття передає музика (слухання). Пояснити, що музика не тільки виражає почуття, а й може викликати їх у слухачів.

Які ж таємні почуття
В нас музика знов викликає?
Адже вона — саме життя.
То хто ж цю музику вгадає?

Спрямувати мислення дітей від «ця музика сумна» до «мені стає сумно, коли слухаю цю музику» (за допомогою віршів, казок).

Звернути увагу дітей на те, що в казках явища природи олюднені.

Цікаво, хто це може знати:
Чи вміє дерево співати?

Ознайомлення з казкою В. Сухомлинського «Все співає в лісі».

Творча гра: інсценування казки з імпровізацією пісень дерев, під час якого допомогти дітям зрозуміти виразне значення різних темпів, динамічних відтінків, звуковисотності.

Передати свої враження в малюнках.

Урок 19

Музичне вітання:

Добрий день, січневий день,
Скучили ми без пісень.

Спів у різних варіантах.

Під час виконання поспівок усвідомлювати виразне значення динаміки: чи є зв'язок динаміки з почуттями? Уникати прямолінійності (тихо — сумно, голосно — весело), не нав'язувати своїх думок.

Є таємниця ще одна
В музичних звуках. Де ж вона?

Поняття «пульс» у музиці, його зв'язок з темпом і характером музики. Слухаючи музику, відтворювати різний характер пульсації.

Розучування пісні, передавання почуттів у жестах, міміці. Звернути увагу на вираз обличчя, використовуючи схематичні зображення (радість, сум, тривога, здивування).

Якщо обличчя вираз мають,
Це мімікою називають.

Вибрати малюнок (схематичне зображення обличчя), який відповідає характеру пісні.

Урок 20

Музичне вітання:

Добрий день, в кого гарний голосок?
Добрий день, починаємо урок.

На основі слухання музики пояснити, що таке мажор і мінор:

А музика в містах і селах
Сумна буває і весела.
Якщо сумна — то це мінор,
Весела й радісна — мажор.

Розспівування, розучування пісні. У бесіді використовувати слова «мажорний настрій», «мінорний настрій».

Знов казочка прийшла до нас.
Запросимо її у клас?

Ознайомлення з дитячою оперою М. Завалішиної «Якщо друзі є», інсценування окремих фрагментів.

Урок 21

Музичне вітання:

Добрий день, в кого гарний голосок?
Добрий день, починаємо урок.

Спів у різних варіантах, усвідомлення напрямку руху звуків (висхідний, низхідний, на одному звуці).

Ми їх побачимо на око:
Низькі це звуки чи високі?

Продовження роботи над піснею.

Тепер хай попрацюють руки:
Покажемо, які це звуки.

Показати зв'язок зображальності з виражальністю: наприклад, крик півня буває не тільки радісним, а й тривожним. Виразне значення регістрів (не нав'язувати своєї думки).

Творча гра «Балетний спектакль»: інсценувати якусь подію, передаючи почуття жестами, мімікою. «Звукорежисери» добирають музику до цього «спектаклю».

Урок 22

Музичне вітання:

Добрий день, зустрілися ми знову.
Музика прийшла до нас у час ранковий.

Під час співу допомогти дітям усвідомити поняття «сильні і слабкі долі» в музиці, визначити їх на слух (дводольний розмір).

Для всього є в людей свій час.
Хто ж час показує для нас?

Творча гра «Який це годинник?»: діти, показуючи, як йдуть велика і маленька стрілочки, маятник, закріплюють поняття «пульс», «темп», «сильні і слабкі долі».

У ч и т е л ь. Маятнику завжди весело чи буває й сумно?

Який же в нього настрій, діти?
Він, може, хоче відпочити?

Чи завжди рада сильна доля, що вона сильна?

Вчити дітей використовувати набуті знання, зокрема, такі як «весело», «сумно», «урочисто», «тривожно», «спокійно», «задумливо» тощо.

Під час гри імпровізувати пісеньки, наприклад:

А пісенька звучить ось так:
Тік-так, тік-так, тік-так, тік-так.
Ми стрілочки, ми працює, ми працює,
Любимо удвох ходити.
А маятник такий уважний,
«Пульс» дає завжди він важно.

Урок 23

Музичне вітання:

Добрий день, зустрілися ми знову.
Музика прийшла до нас у час ранковий.

Спів у різних варіантах, усвідомлення сильних і слабких долей (у дводольному розмірі).

Гра «Вгадай пісню», на основі якої діти засвоюють поняття «ритмічний малюнок».

Для вас — музичний подарунок.
Хто знає, що це за малюнок?

У ч и т е л ь. Чи можна в ритмічному малюнку передати різні почуття?

А зараз треба сісти тихо:
Здається, хтось до нас приїхав...

Творча гра «Приїзд іноземців»: до класу входять «іноземці» (кілька учнів), які «не знають нашої мови». Свої думки й почуття вони передають жестами, мімікою і звуками. Діти мають відгадати, в якому вони настрої та що хочуть сказати.

Урок 24

Музичне вітання:

Знову світить сонечко
В затишне віконечко.

Засвоєння понять «сильні і слабкі долі» (у тридольному розмірі). Слухання музики, визначення її характеру та метричної основи.

У ч и т е л ь. Коли мелодія сумує: коли йде вгору чи вниз?

Якби про те, що ви сказали,
Ще в гарній казці передали!

Творча гра: імпровізація казкового сюжету, що доповнюється музикою.

Осмислення музичних явищ. У ч и т е л ь. Мажор дводольний чи тридольний? А мінор?

Розучування пісні, усвідомлення її метричної основи й ритмічного малюнка.

Послухайте уважно пісню:
Невже усі в ній звуки різні?
Хай знову попрацюють руки:
Покажемо, які це звуки.

Урок 25

Музичне вітання:

Знову світить сонечко
В затишне віконечко.

Спів у різних варіантах.

Творча гра «Композитори»: допомогти дітям перетворити мелодію з дводольної на тридольну, а також ритмізувати й мелодизувати текст, наприклад:

А взимку сонце теж буває,
Воно нам пісеньку співає.

Продовження роботи над піснею, усвідомлення її звуковисотного й ритмічного малюнку, ладового забарвлення.

Зараз — знов цікава гра.
Хто готовий, дітвора?

Творча гра «Балетний спектакль»: інсценувати якусь подію, почуття передати жестами, мімікою. Вибрати музику до цього «спектаклю».

Урок 26

Узагальнення знань, набутих у цій чверті: почуття — це головне в музиці, від них залежать і темп, і динаміка, і ритм, і, особливо, лад.

Творча гра «Концерт за заявками».

Ми продовжуємо грати:
Хто бажає танцювати?

Творча гра «Балетний спектакль» (продовження).

IV чверть

ПРО ЩО І ЯК РОЗПОВІДАЄ МУЗИКА?

Урок 27

Музичне вітання:

Вже чарівниця завітала
І казку нам подарувала.

Спів у різних варіантах зі зміною темпу, мелодії, ладу, ритмічного малюнка тощо.

Ознайомлення з музичною казкою І. Мазніна «Так починалася увічлива пісенька».

У ч и т е л ь. Про що і як розповідає музика? Які почуття хвилювали героїв казки?

Як музика нас надихає?
І як вона розповідає?

У ч и т е л ь. Дружити — дуже гарно, це викликає почуття доброти, співчуття.

У бесіді про казку усвідомлювати характер музики, засоби музичної виразності. Під час слухання подати дітям поняття «тембр звуку».

А в кожного — свій тембр звуку.
Це чують всі, хто не без слуху.

Розучування пісні, доступної для учнів.

Урок 28

Музичне вітання:

Знов чарівниця завітала
І казку нам подарувала.

Спів у різних варіантах, гра приспівок на дитячих музичних інструментах.

Різні тембри звуки мають.
Хто про них нам нагадає?

Вчити дітей характеризувати тембр звуку: дзвінкий, різкий, м'який тощо.

Продовження роботи над піснею.

А поки пісню ми співали,
До нас і казка завітала.

Ознайомлення з казками В. Сухомлинського «Жаба й Соловейко», «Жаба, що співала по-журавлиному».

У ч и т е л ь. Які почуття хвилювали героїв цих казок і які почуття вони в нас викликають?

У бесіді використовувати набуті знання.

Творча гра: інсценування цих казок.

Урок 29

Музичне вітання:

Прийшла знов музика до нас,
Уважним буде перший клас.

Спів у різних варіантах, використання музичної термінології.

Ознайомлення з казками В. Сухомлинського «Чудова Жайворонча пісня», «Які вони бідні».

А зараз спробуйте, будь ласка,
Створити теж про пташку казку.

Творча гра: імпровізація музичної казки про жайворонка.
Пояснити дітям поняття «тоніка» (за допомогою казкового сюжету).

Хто хоче тоніку знайти?
Ми можемо допомогти.

Музична гра «Знайди тоніку» — слухаючи мелодію, доспівати в ній тоніку.

Виконання пісні.

Урок 30

Музичне вітання:

Прийшла знов музика до нас,
Уважним буде перший клас.

Спів у різних варіантах. Слухання музики і бесіда про неї.

А хто сьогодні співає?
Хто гарний слух сьогодні має?

Музична гра «Знайди тоніку». Розучування нової пісні.

Музична гра «Хто співає?» — не дивлячись на дітей, вгадати, хто з однокласників співає.

Зараз пісня пролунає.
Чий це голос? Хто вгадає?

Урок 31

Музичне вітання:

Добрий день, вже йде весна,
Поспіша до нас вона.

Спів у різних варіантах, в ході якого закріпити поняття «тоніка».

Музична гра «Хто співає і як?» — учень, не дивлячись на клас, має визначити не тільки, хто з дітей співає, а ще, які почуття передає і яким голосом.

Пояснити поняття «стійкі звуки» за допомогою казки «Тоніка вибирає подружок».

Акорди вступу пролунали,
До пісні нас підготували.

Продовження роботи над піснею.

Музична гра «Чую дзвін, та чи знаю, де він?» — діти вгадують, який інструмент звучить, і характеризують звучання.

Урок 32

Музичне вітання:

Добрий день, вже йде весна,
Поспіша до нас вона.

Спів у різних варіантах.
Виконання пісні.

Нова нас казочка чекає.
Всі слухають? Розповідаю...

Ознайомлення з дитячим балетом К. М'яскова «Казка про веселого метелика». Можна розповісти казку не до кінця, запропонувавши дітям достворити її сюжет. Під час слухання музичних фрагментів балету використовувати, зокрема, терміни «мажорний тризвук», «мінорний тризвук». У бесіді про сюжет і музику казки показати дітям виразне значення різних акордів, їхнє емоційне забарвлення.

Хто чує, як звучить акорд?
Хто в нас встановлює рекорд?

Урок 33

Музичне вітання:

Добрий день, вже йде весна,
Поспіша до нас вона.

Спів у різних варіантах.

Творча гра «Оперний спектакль»: перетворити балет «Казка про веселого метелика» в оперу, провести конкурс на краще виконання ролей і здійснити постановку «спектаклю».

Артисти в класі є народні.
Хто ж композитор в нас сьогодні?

Під час цієї роботи узагальнити, що музика розповідає за допомогою мелодії, супроводу, темпу, динаміки, регістрів, ладу. Усе це створює певний характер музики, яка може цікаво розповісти про наших улюблених героїв.

Здається, що вже кожен знає,
Як музика розповідає.

Урок 34

Узагальнити, що діти дізналися за рік, як навчилися співати, слухати, розуміти й відчувати музику, а також навіть створювати її. Але в музиці є ще багато таємниць, які вони розкриють у майбутньому.

Творча гра «Концерт за заявками».

А зараз постарайся дуже:
Вгадай мелодію, мій друже!

Музична вікторина «Вгадай мелодію».

ДРУГИЙ КЛАС

І ч в е р т ь

МУЗИЧНІ ВРАЖЕННЯ ПРО ЛІТО

Урок 1

Музичне вітання:

Знов музика прийшла до нас,
І знов радіє другий клас.

Творча гра «Що я бачив і чув улітку?» — діти передають звуки природи; хто може, розповідає музичною «мовою».

А літні враження багаті,
Як в музиці їх передати?

Від звукоімітацій — до музичних поспівок, що співаються в різних варіантах.

Домашнє завдання: враження про літо передати в творчих завданнях (на вибір).

Про літо спогад передайте
В малюнках, рухах, звуках, казці.

Урок 2

Музичне вітання:

Знов музика прийшла до нас,
І знов радіє другий клас.

Продовження творчої гри «Що я бачив і чув улітку?» Слухання музики, яка передає образи літньої природи. Бесіда, про що і як розповідає музика. Використовувати терміни, засвоєні в першому класі. Які пісні співали влітку дерева?

Співацька імпровізація. Знову вчимося співати (повторна автоматизація навичок) — досягнення злагодженого співу, усунення недоліків.

Природи звуки кожен знає.
А хто нам гарно заспіває?

Урок 3

Музичне вітання:

Прийшла знов казочка до нас,
Уважно слухаємо вас.

Спів у різних варіантах.

Слухання музики: про що і як вона розповідає?

Творча гра: інсценування казки, яку склав хтось із дітей, спільне створення музики до неї.

А хто сьогодні заспіває?
Артистом бути хто бажає?

Виконання пісні, що підходить до цієї казки.

Урок 4

Музичне вітання:

Прийшла знов казочка до нас,
Уважно слухаємо вас.

Спів у різних варіантах.

Бесіда про професію композитора. Ознайомлення з «Казкою про найшасливішу людину».

У ч и т е л ь. Отже, Петрик навчився створювати музику і грати її на різних музичних інструментах. Але створену музику можна швидко забути. Що ж робити, щоб не забути?

Що ж нам зробити, як згадати,
Як звуки довше пам'ятати?

Доходимо висновку, що треба розвивати музичну пам'ять.

Музична гра «У кого краща музична пам'ять?» — визначити на слух знайому музику.

Урок 5

Музичне вітання:

Ми цілий тиждень не співали,
Від музики відпочивали.

Спів у різних варіантах.

Розучування пісні.

У ч и т е л ь. Щоб створену музику не забути, можна не тільки розвивати музичну пам'ять. Можна ще записати музику, але для цього треба знати ноти.

Я сподіваюсь, ви не проти,
Щоб взнати, де живуть ці ноти?

Ознайомлення з казкою «Де живуть ноти?»

Творча гра: складання казок, пісеньок про ноти «сонячну», «милу», «фантастичну».

У ч и т е л ь. Чи не зустріли ви їх улітку?

Імпровізація мелодій, що складаються з цих нот.

Урок 6

Музичне вітання:

Цікава є для нас робота:
Ми будемо вивчати ноти.

Спів приспівків і пісень з використанням нотного запису, усвідомлення звуковисотного малюнку мелодій.

Слухання і спів нескладних мелодій з різним супроводом.
У ч и т е л ь. Як змінюється музика завдяки супроводу? Що виражає різний характер супроводу?

Творча гра: інсценування «Казки про найщасливішу людину». Звернути увагу на тембри музичних інструментів; на те, як Петрик передав свої враження про природу в музиці.

Як він природу добре слухав
І передав її у звуках?

Вибрати з кількох музичних творів ті, що найбільш відповідають змісту й настрою казки.

Урок 7

Музичне вітання:

Цікава є для нас робота:
Ми будемо вивчати ноти.

Творча гра: інсценування «Казки про найщасливішу людину» (інші виконавці).

Ознайомлення з нотами «рішучою» й «доброю», складання казок і пісень про них.

Творча гра «Знайди свою музику»: вибрати музику, що якнайбільше відповідає за характером твоєму настрою. У бесіді використовувати засвоєні поняття.

Яка це музика звучить?
Знайди свою... і не мовчи.

Урок 8

Музичне вітання:

Ми цілий тиждень не співали,
Від музики відпочивали.

Спів приспівок і пісень з використанням нотного запису. Поєднання в записі звуковисотності з ритмічним малюнком мелодії.

Пояснити поняття «такт», «тактова рисочка», «затакт», одночасно звернути увагу на розмір (порівняти дво- і тридольні такти).

Вже ноти можемо читати
І як звучать вони, вгадати.

Творча гра: «Чи правильно мелодія обрала собі „одежу“?» — слухання музики з усвідомленням виразного значення акомпанементу.

Урок 9

Узагальнити, як наші враження про літо можна передати в музиці.

Творча гра «Концерт за замовленнями».

Музична гра «Вгадай пісню за нотним записом».

Яка це пісня, відгадайте,
А потім гарно проспівайте.

Творча гра «Інсценування казки» (за вибором дітей).

І ч в е р т ь ОСІННЯ ПРИРОДА В МУЗИЦІ

Урок 10

Музичне вітання:

Знов до нас у гості
Повернулась осінь.

У бесіді про те, як у музиці передано різні картини осінньої природи, звернути увагу на аналогії «настроїв» природи з почуттями й настроями людини.

Почуття природи, почуття людини...
Ми в чомусь схожі, в чомусь ми єдині...

Слухання музики, що відтворює картини осінньої природи. Враження від музики передати на малюнку. Звернути увагу на виразне значення різних кольорів.

Осінь природа хвилює, вражає,
На творчість вона нас завжди надихає.

Урок 11

Музичне вітання:

Знов до нас у гості
Повернулась осінь.

Музична гра «Вгадай музику» — дітям пропонують впізнати музику, яку вони слухали на минулому уроці.

Звернути увагу на дощик — а він буває різний і в природі, і в музиці.

Творча гра «Композитори»: створити осінню пісеньку, танок дощика. Допомогти дітям згадати інші пісні й танці.

Дощик легкий, безтурботний,
Любить він свою роботу.
То танцює, то співає,
Іноді — відпочиває.

Звернути увагу дітей на те, що пісня й танець взаємопов'язані; не можна чітко їх розділити. Так, одну й ту саму музику можна передати й голосом (тобто проспівати), і танцювальними рухами. Це залежить від того, як людина сприймає музику, а часто й від її настрою.

Природа в музиці... Хто чує
Цю гарну музику знайому?

Вона співає чи танцює?
Як розібратися в цьому?

Розучування пісні про осінь.

Урок 12

Музичне вітання:

Знов звучить сьогодні пісенька дзвінка,
Музика ця гарна, лагідна така.

Продовження роботи над піснею.

Музична гра «Розпізнай музику» — діти мають не тільки визначити, що прозвучало (пісня чи танець), а й довести своє розуміння музики, тобто проспівати чи станцювати. Переконалися, що єдиного «бачення» музики в цьому плані бути не може.

Тож можна музику співати
І одночасно танцювати.

Звернути увагу на те, які гарні восени листочки на деревах, які вони різні за формою і за кольором.

Листочки різнокольорові,
Приємно бачити вас знову.

Творча гра «Театральний спектакль»: створення та інсценування музичної казки «Осінні листочки».

Урок 13

Музичне вітання:

Знов звучить сьогодні пісенька дзвінка,
Музика ця гарна, лагідна така.

Продовження роботи над піснею.

Звернути увагу дітей на зміни в природі: надворі ще не холодно, а зима вже хоче прийти до нас, усе частіше нагадує про себе, і пташки вже відлетіли у вирій.

Чи бувають листочки в грудні? Які почуття їх хвилюють?

Слухання музики осінньої природи.

Листочки кружляють, сумують вони,
Бо треба сховатися десь до весни.

Творча гра «Композитори»: співацька імпровізація на текст «Незабаром вже зима», сольфеджування окремих мелодій.

Урок 14

Музичне вітання:

Добрий день, іде зима
І командує сама.

У ч и т е л ь. Ми любимо природу в будь-яку пору року.

Звичайно, в будь-яку погоду
Ми дуже любимо природу.

А як у давнину ставилися до природи?

Ознайомлення із зимовими календарними обрядами, слухання і спів колядок.

Скажіть, дівчата і хлоп'ята,
Яке в нас незабаром свято?

Розучування пісні про Новий рік.

Урок 15

Музичне вітання:

Добрий день, іде зима
І командує сама.

Продовження розповіді про давні календарні обряди. Бесіда про Новий рік, Різдво. Ознайомлення з щедрівками.

Рік новий вже йде до нас.
Будь готовий, другий клас!

Продовження роботи над піснею.

Урок 16

Знов святковий настрій у нас,
Знов радіє другий клас!

Творча гра «Святковий концерт».

Творча гра «Чарівники», які можуть одну й ту саму музику перетворити і в пісню, і в танець (не змінюючи її музичного тексту).

ІІІ ч е р т ь МУЗИКА ВЗИМКУ

Урок 17

Музичне вітання:

Добрий день! Іде сніжок,
Він летить на наш урок.

Бесіда про красу зимової природи. Взимку природа завмирає і звуків не чути. Але якщо прислухатися, то почуємо звуки, які чути тільки взимку.

А взимку дерева всі відпочивають
І кожного дня вони пісню співають.

Слухання музики: вибрати із запропонованих музичних творів

ті, що зображують зимову природу. Наприклад, п'єса Ю. Щуровського «Падає сніжок».

Сніжинки так легко, спокійно летять,
І тихо шепочуть, і ніжно дзвенять.

Ознайомлення з казкою В. Сухомлинського «Як дзвенять сніжинки».

Розучування пісні про зиму.

Урок 18

Музичне вітання:

Добрий день! Іде сніжок,
Він летить на наш урок.

Продовження роботи над піснею.

Зображення зимової природи на малюнках, у рухах, музиці.

Творча гра «Театральний спектакль»: створення та інсценування казки «Чарівна зимова природа» (з використанням дитячих музичних інструментів).

І знов цікаві є моменти:
Звучать музичні інструменти.

Ознайомлення з казкою «Хто в оркестрі найголовніший?»

Творча гра «Наш оркестр»: складання інструментального супроводу до пісні (або до твору із слухання).

Мені здається, що в нас, діти,
Був теж оркестр знаменитий?

Урок 19

Музичне вітання:

Добрий день! Зима вже люта,
Завірюху в класі чути.

Бесіда про народні музичні інструменти України, розповідь про історію їх створення.

Чи є якась клавіатура
В знайомій усім бандури?

Творча гра «Письменники й композитори»: складання пісень, казок про музичні інструменти України (якщо є змога, використати сопілки).

А чи нема сестри в сопілки,
Яка теж грає ніжно й дзвінко?

Звернути увагу дітей на тембри цих інструментів.

Музична гра «Чую дзвін, та чи знаю, де він?»

Урок 20

Музичне вітання:

Добрий день! Зима вже люта,
Завірюху в класі чути.

Розучування нової пісні.

Творча гра «Театральний спектакль»: інсценування казки про народні інструменти.

Ознайомлення з музичною казкою М. Сільванського «Їжачок і Соловейко».

Чудова казка десь блукала,
До нас сьогодні завітала.

Творча гра «Музичний оркестр».

Хай нашу гру всі чують люди.
А хто в нас диригентом буде?

Урок 21

Музичне вітання:

Добрий день з'явився знову,
Буде він для всіх чудовим.

Продовження роботи над піснею.

А хто забув нам нагадати
Про дивне і цікаве свято?

Бесіда про Масницю, слухання фрагменту опери М. Римського-Корсакова «Снігуронька».

А чи не можемо це свято
Ми з вами проінсценувати?

Творча гра «Згадаймо сиву давнину»: інсценування обряду Масниці.

Урок 22

Музичне вітання:

Добрий день з'явився знову,
Буде він для всіх чудовий.

Повторення знайомої пісні, розучування пісні про маму.

Як заспіваємо про маму,
Відразу ж нам тепліше стане.

Творча гра «Музичний оркестр» (на основі слухання музики).

Творча гра «Театральний спектакль»: складання та інсценування музичної казки «Зима лютує». Звернути увагу на емоційний аспект казки.

Зима лютує, завиває.
Чому ж це так? Сама не знає.

Урок 23

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Дзвоник знову кличе нас.

Продовження роботи над піснею.

Нам треба маму привітати
І пісню вивчити до свята.

Створення для мами музичних подарунків.

Творча гра «Композитори»: складання пісень про музичні інструменти.

Творча гра «Тільки для мами»: складання музичних казок

Я мамі казку подарую,
Для мами щось зімпровізую.

Урок 24

Музичне вітання:

Добрий день, добрий час,
Дзвоник знову кличе нас.

Цей урок присвячується мамі.

Вже пісню вивчили ми з вами,
Її присвячуємо мамі.

Виконання розученої пісні про маму.

Ознайомлення з казкою Л. Думцевої «Казка про Рожеву Чайку».

Цю казку дуже симпатичну
Ми перетворимо в музичну.

Творча гра «Театральний спектакль»: перетворення казки в музичну, інсценування.

Урок 25

Музичне вітання:

Добрий день, зібрався другий клас,
А зима не хоче йти від нас.

У ч и т е л ь. Справді, зима вже довго хазяйнує. А як наблизити весну? Може, треба її покликати, попросити? Давайте спробуємо:

Ти, весно, довго не барися,
До нас скоріше посміхнися!

Давайте передамо свої почуття на малюнках (діти малюють).

У ч и т е л ь. Щось не йде весна. Напевно, треба попросити її музичною мовою? (Учитель співає веснянку.) Не хоче зима йти від нас, хоча весна вже наближається...

Невже ж таке колись буває,
Що зимі весна зустрічає?

Розповідь про Стрітення.

Творча гра «Письменники»: складання казки «Як зима з весною зустрічаються».

Урок 26

Творча гра «Музичний оглядач».

Творча гра «Театральний спектакль»: достворення казки «Як зима з весною зустрічаються», конкурс на краще виконання ролей, інсценування казки.

Ой, весно, почекай ще трохи.
Сховайся десь, бо йде Явдоха!

IV ч е р т ь ВЕСНА Й МУЗИКА

Урок 27

Музичне вітання:

Знов музика до нас прийшла,
А з нею чарівна весна.
Наближається весна,
Що ж дарує нам вона?

У ч и т е л ь. Який настрій у природи в цей час? Які почуття викликає наближення весни в людини? У кожного з вас?.. Спробуємо передати це на малюнках, рухами.

Слухання музики: вибрати музику весни.

Радіють люди навесні.
А як було це в давнині?

Продовження розповіді про народні звичаї.
Розучування пісні про весну.

Урок 28

Музичне вітання:

Знов музика до нас прийшла,
А з нею чарівна весна.
Не зникла щоб пора весняна,
Нам треба заспівати гарно.

Творча гра «Згадаймо сиву давнину»: створення і спів веснянок.
Слухання веснянки «Вийди, вийди, Іванку». Запропонувати дітям послухати фінал Першого концерту для фортепіано П. Чайковського — чи впізнають вони мелодію веснянки?

Пробуджується вся природа,
Сміються люди й навіть ноти.

Продовження роботи над піснею.

Урок 29

Музичне вітання:

Зробили гарно ми роботу
І майже вивчили всі ноти.
Щоб настрої був чудовий зранку,
Розучимо і ми веснянку.

Розучування веснянки «Вийди, вийди, Іванку».

Звернути увагу на маршову музику. Вона не схожа на пісню і танець, хоча мелодію маршу також можна проспівати. Але всі марші схожі між собою: в них чітко підкреслено «кроки» (кожна доля).

Напевно, що мене всі знають,
Хоч я не пісня і не танець.

Музична гра «Вгадай, де марш»: дітям пропонують впізнати марш з іншої музики.

Урок 30

Музичне вітання:

Зробили гарно ми роботу
І майже вивчили всі ноти.

Під час слухання музики показати дітям, що марші бувають різні: іграшкові, військові, казкові. Та хоч би якими різними вони були, їх завжди можна впізнати.

Прислухайтесь, ще не пізно:
Які ж бувають марші різні?

Звернути увагу дітей на те, що марші завдяки своїм характерним особливостям допомагають крокувати чітко, бадьоро, рівномірно. Вони викликають у нас почуття енергійності, урочистості. Порівняти різні марші.

Хтось слухав би ці марші знову,
А іншим пісня до вподоби.

Творча гра «Згадаймо сиву давнину»: складання і спів веснянок.

Урок 31

Музичне вітання:

Добрий день, весняний день,
Знов чекаємо пісень.

Показати, що деяким маршам властивий таємничий зміст. Наприклад, «Марш Чорномора» з опери М. Глінки «Руслан і Людмила».

Принесла музику весна.
Кого ж зображує вона?

У бесіді з'ясувати, що перша тема змальовує Чорномора як сильного, мужнього, навіть грізного. Але друга тема розкриває в ньому

зовсім інші риси, і ми здогадуємося, що він сильний і мужній тільки у власних очах.

У ч и т е л ь. Чи може весна крокувати до нас під звуки маршу? Алдже прихід весни — урочиста подія?

До всіх підходить марш чи ні?
Чи він підходить до весни?

У ч и т е л ь. Напевно, до весни марш не підходить, бо вона ніжна, тендітна.

До неї підходить гарна пісня.

Творча гра «Все ясно й без слів»: показати (жестами, мімікою), хто з казкових героїв міг би передати свої почуття в марші.

Урок 32

Музичне вітання:

Добрий день, весняний день,
Знов чекаємо пісень.

Допомогти дітям зрозуміти, що між весною й літом немає таких «суперечок», як між весною і зимою. Літо — не суперниця весни, як зима, а скоріше, її сестра.

Звичайно, літо — не зима.
З ним дружить чарівна весна.

Розучування пісні про літо.

Розповідь про літні календарні обряди (Трійця).

Що нам дарує тепле літо?
Дерева, трави, сонце, квіти.

Творча гра «Письменники»: складання та інсценування казки «Як весна з літом зустрічається».

Урок 33

Музичне вітання:

Добрий день! Весна радіє
І несе нам наші мрії.

Продовження роботи над піснею.

Розповідь про день Івана Купали.

А на Івана на Купала
Які пісні колись співали?

Створення малюнків про весну й літо.

І знову казка йде до нас.
Уважно слухай, другий клас!

Ознайомлення з казкою Х. Ньїєн «Чому дятел не вміє співати?»

Творча гра «Композитори — актори»: інсценування казки, складання відповідних пісень.

Урок 34

Узагальнити: люди з давніх часів шанували природу, відчували її настрої і відтворювали це в обрядах, звичаях, невід'ємним компонентом яких була музика. Добре б і нам навчитися відчувати природу, і в цьому музика допоможе.

Є, напевно, дівора,
В вас улюблена пора.
Є в Марини, в Толі, в Насті.
Покажіть це в гарній казці!

Творча гра «Театральний спектакль»: складання та інсценування музичних казок «Моя улюблена пора року».

ТРЕТІЙ КЛАС

І ч е р т ь

ПІСНІ Й ТАНЦІ МОГО НАРОДУ

Урок 1

Музичне вітання:

Знов музика прийшла до нас,
І знов радіє третій клас.
І знову осінь різнобарвна
Розмалювала все так гарно.

Розповісти про календарні осінні свята і обряди. У бесіді зазначити, що працьовитість — важлива риса українського народу. Працювати в полі цілий день важко, люди дуже втомлюються, і ми їм співчуваємо. Головне в жниварських піснях — турбота про врожай.

Пісні народні порівняйте,
Що виражають, відгадайте.

Порівняти пісні різного характеру, наприклад, «Ой літає соколенько» і «Як діждемо літа». Перша пісня спокійного характеру про те, що вже час людям йти з поля додому, друга пісня весела, в ній передано радісний настрій від того, що буде добрий врожай.

Розучування пісні «Ой літає соколенько».

Урок 2

Музичне вітання:

Знов музика прийшла до нас,
І знов радіє третій клас.

Продовження роботи над піснею.

Слухання жниварських пісень, а також пісень про працьовитих

людей, наприклад «Ой є в лісі калина», «Дівка Явдошка». Звернути увагу на схожість музичної мови з розмовною (на основі цих пісень).

Творча гра «Письменники й композитори»: складання вірша, розповіді, пісні про те, як діти допомагають дорослим під час жнив.

Творча гра «Ми також можемо допомогти»: інсценування жниварських пісень.

Урок 3

Музичне вітання:

Добрий день, чудовий час,
Пісня знов звучить для нас.

Повторення розученої пісні.

У бесіді зазначити про важливі риси українського народу — доброту, ширість. Нагадати, що вони оспівані в народних піснях (колядках, щедрівках тощо). Любов дорослих до дітей виявляється здебільшого в колискових піснях.

Згадаймо музику чудову,
Ласкаву й добру колискову.

У ч и т е л ь. Послухати музику і сказати, яку з них можна назвати доброю (не нав'язувати своєї думки). А яку — колисковою? Розучування колискової пісні (за вибором дітей).

Розучимо цю пісню, діти, —
А може, й вам вона згодиться?

Нагадати, що цією піснею можна заколисати молодшого братика чи сестричку.

Урок 4

Музичне вітання:

Добрий день, чудовий час,
Пісня знов звучить для нас.

Продовження роботи над піснею.

У бесіді зазначити, що одна з рис українського народу — почуття гумору, адже добрий гумор, дотепний жарт допомагають людям у різних ситуаціях. Це дає змогу зняти психологічне напруження, сприяє вихованню доброзичливості, поліпшує настрій.

Хай добрий жарт летить до школи,
Не буде зайвим він ніколи.

Показати, що гумор, жарт є і в піснях, в яких розповідається про трудові процеси. Наприклад: «Ой де ж ти був там, чорний баране», «Ой на горі жита много».

Нам з вами знати це важливо:
В яких казках є жартівливе?

Творча гра «Як розумію я мистецтво?»: пригадати вірші, казки, пісні жартівливого характеру.

Творча гра «Театр мініатюр»: інсценування пісень.

Урок 5

Надалі для музичних вітань можна використовувати аналогічні тексти, імпровізуючи їх у різних варіантах з елементами дво- і триголосся.

І знову ми у світі звуків.
Яка це музика? Послухай!

Визначити, які з прослуханих творів можна назвати жартівливими. У бесіді про засоби музичної виразності використовувати набуті знання.

Розучування пісні жартівливого характеру.

У ч и т е л ь. Чимало народних ігор має жартівливий характер, наприклад «Мак» (бажано розучити пісню до цієї гри і провести гру в класі).

Цікаві ігри є народні.
Ми «Мак» розучимо сьогодні.

Урок 6

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Слухання українських народних пісень, бесіда про їхній характер і засоби музичної виразності.

А зараз можемо пограти
І музику подарувати.

Творча гра «Музичний подарунок»: учні «дарують» кожний прослуханий твір тому, до кого він, на їхню думку, якнайбільше підходить.

Звернути увагу дітей на те, що елементи жарту бувають і в колискових піснях (наприклад: «Ой, люлі, котів два», «Коте-котарю»), і це надає їм особливої привабливості.

І навіть в цих піснях, на диво,
Бувають нотки жартівливі.

Творча гра «Композитори»: створення пісні жартівливого характеру.

Урок 7

Музичне вітання.

Слухання музики у виконанні окремих народних інструментів України, а також оркестру народних інструментів. Ознайомлення з українськими народними танцями.

Ми чуємо сьогодні знову
Оркестру музику чудову.

Повторення й розширення знань про народні інструменти.

Творча гра «Розвивай уяву»: дітям запропоновано уявити звучання знайомих музичних інструментів і визначити, яка пісня їм більше подобається: колискова чи жартівлива. Проінсценувати це, імітуючи звучання інструментів.

І знов цікаві йдуть моменти:
Звучать народні інструменти.

Розучування пісні «Як діждемо літа».

Урок 8

Музичне вітання.

Музична гра «Вгадай мелодію»: діти мають виділити серед іншої музики українські народні танці й порівняти їх між собою (що і як передає музика?).

Народні танці ви впізнайте
І грамотно їх порівняйте.

Продовження роботи над піснею.

Закріплення й розширення знань про українські народні інструменти.

Ти інструменти уяви
І казочку про них склади.

Творча гра «Письменники й композитори»: складання пісень, казок про народні інструменти.

Урок 9

Узагальнити, що в українських народних піснях відбито різні почуття: радість, сум, тривогу, надію тощо. У них — кращі якості українського народу: працьовитість, доброта, почуття гумору.

Я, незважаючи на моду,
Люблю пісні свого народу.

Народні танці також цікаві й різноманітні.

Уважно слухай, не дрімай:
За ритмом танець ти вгадай!

Музична вікторина «Вгадай танець за ритмом»: учитель відтворює спочатку тільки ритм того чи іншого танцю, а після того, як діти вгадають, грає музику танцю (варіант: хто вгадає танець, наспіває його мелодію).

П ч в е р т ь

НАРОДНІ ПІСНІ У ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРІВ

Урок 10

Музичне вітання.

У ч и т е л ь. Народні пісні дуже подобалися й композиторам минулих часів, і сучасним композиторам, тому вони використовували їх у своїй творчості.

І композитори шановні
Пісні народні знають добре.

Слухання обробок українських народних пісень у виконанні жіночих голосів. Ознайомлення з різними жіночими голосами: сопрано, меццо-сопрано, контральто.

Творча гра «Розвивай уяву».

У ч и т е л ь. Чи може мати співати колискову пісню? А жартівливу? Який жіночий голос якнайбільше підходить до тієї чи іншої пісні? Яким казковим героям відповідає певний жіночий голос?

Знов казка заспівати хоче.
Які ж там голоси жіночі?

У бесіді з дітьми закріпити знання про висоту й тембр звуку.

Урок 11

Музичне вітання.

Розучування пісні (з елементами двоголосся).

Слухання обробок українських народних пісень у виконанні чоловічих голосів. Ознайомлення з різними чоловічими голосами:

Що так завжди вражає нас?
Це тенор, баритон і бас.

Творча гра «Розвивай уяву».

У ч и т е л ь. Чи може батько співати жартівливу пісню? А колискову? Який чоловічий голос якнайбільше підходить до тієї чи іншої пісні? Яким казковим героям відповідає певний чоловічий голос?

Якщо колись співає тато,
Це значить, що у хаті свято.

У бесіді використовувати набуті знання.

Урок 12

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Слухання обробок українських народних пісень у виконанні хорових колективів (дорослих).

Знов на концерті ми сьогодні.
Для нас лунає хор народний.

Ознайомлення з типами хорів (однорідний, мішаний), бесіда про виразні можливості хорового звучання.

Творча гра «Композитори»: визначити, в яких казках, якщо їх інсценувати, могли б звучати хори, та охарактеризувати їх.

Де в казці може хор звучати,
Якщо її інсценувати?

Урок 13

Музичне вітання.

Слухання українських народних пісень у виконанні дитячих хорових колективів.

Чи можете ви постаратись
І як артисти заспівати?

Виконання пісні.

Пісень народних сто чи двісті,
Є в кожного пісні свої.
Тож відгадай, яка це пісня
І хто виконує її.

Музична вікторина: впізнати, який хор звучить (чоловічий, жіночий, дитячий, мішаний) та яку пісню він виконує.

Урок 14

Музичне вітання.

У ч и т е л ь. Мелодії народних пісень використовують не тільки у вокальних і хорових творах, а й в інструментальних.

Ми твори слухали вокальні,
Але ж є ще інструментальні.

Слухання варіацій на теми українських народних пісень.

Музична гра «Розвивай музичну пам'ять»: визначити, які пісні використали композитори як теми для варіацій. Хто вгадав — проспівати.

Яка ж це пісня, ти вгадай
І нам старанно проспівай.

Розучування пісні про Новий рік.

Урок 15

Музичне вітання.

Слухання інструментальних творів, в яких використано народні пісні.

Загадку хто з вас відгадає:
Який твір зараз пролунає?

Музична гра «У кого найкраща музична пам'ять?» Звучить фінал Першого концерту для фортепіано з оркестром П. Чайковського, який діти слухали в минулому році. Допомогти їм впізнати цей твір, а також основну тему фіналу — українську народну пісню-веснянку «Вийди, вийди, Іванку».

Тепер, дівчата і хлоп'ята,
Ми пісню вивчимо до свята.

Продовження роботи над піснею.

Урок 16

Узагальнююча бесіда: якими різними можуть бути народні пісні, якщо вони збагачуються творчістю композиторів.

Чи можемо ми постаратися
І теж пісні пообробляти?

Творча гра «Композитори»: спроби обробляти народні пісні (співи, гра на музичних інструментах).

ІІІ ч е р т ь

ЯК КРАЩЕ ЗРОЗУМІТИ МУЗИКУ?

Урок 17

Музичне вітання.

Розучування пісні, доступної для дітей.

Що головне в пісні кожній,
І як її впізнати можна?

Допомогти дітям зрозуміти, що головне в музиці — мелодія, яка складається з різних інтонацій. Порівняти музичні інтонації з мовними (стверджувальними, питальними, окличними). Виразності музичних інтонацій досягають за допомогою спеціальних засобів — звуковисотності, ритму, динаміки тощо.

Музичну пам'ять розвивай
І знов мелодію вгадай.

Музична гра «Не тільки вгадай»: діти мають не тільки впізнати знайому музику, а й охарактеризувати її. Водночас використовувати характеристики, побудовані на емоціях: інтонації радісного хвилювання, тривоги, заспокоєння, здивування тощо.

Урок 18

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Продовження бесіди про те, як досягають виразності в музиці, як у ній поєднують різні засоби музичної виразності, з допомогою якої створюють характер окремих інтонацій і музики загалом.

Звернути увагу дітей на те, що музика розгортається в часі, постійно змінюється, розвивається. Нагадати, що кожна музична фраза має кульмінацію, тобто головний звук, до якого «йдуть» попередні звуки. Музичний твір загалом також має кульмінацію.

Знайдемо істину у спорі:
Де кульмінація у творі?

Творча гра «Розвивай пам'ять»: згадати літературний твір (вірш, казку, оповідання) і пояснити, де саме в ньому кульмінація.

Творча гра «Все ясно й без слів»: слухаючи музику, показати, як вона розвивається.

Урок 19

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Слухання музики: визначити характер основних інтонацій, а також кульмінацію твору.

Ознайомлення з основними принципами будови музичної мови (повтор, контраст, секвенція, варіювання), визначення на слух.

Композитори готові
Музику писати знову?
Попрацюють, як у казці,
Досвідні музикознавці.

Творча гра «Композитори й музикознавці»: «композитори» створюють мелодії, «музикознавці» їх аналізують.

Урок 20

Музичне вітання.

У ч и т е л ь. Чи можна зрозуміти музику інших народів?

Чи можемо ми зрозуміти
І музику народів світу?

Допомогти дітям усвідомити, що музика різних народів також передає людські почуття радості, суму, тривоги, урочистості тощо. Крім того, кожний твір розвивається, має кульмінацію, а принципи будови музичної мови аналогічні для будь-якого музичного твору.

Усім я знову нагадаю,
Що музика — саме життя.
Про щось вона розповідає,
Передає нам почуття.

Показати схожість українських, російських, білоруських народних пісень, а також окремих казок цих народів.
Розучування пісні про маму.

Урок 21

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Їдемо в далекий край.
Слухай музику, співай.

Творча гра «Подорож»: діти «подорожують» по різних країнах, слухають і співають відповідну музику. Звернути увагу на схожість деяких казок народів світу. Учити дітей аналізувати музику, усвідомлювати особливості музичних інтонацій, розвитку музики. Використовувати музичні терміни.

А зараз ще раз постарайтесь:
Знайому пісню ви вгадайте.

Музична гра «Вгадай пісню за ритмічним малюнком».

Урок 22

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Складне завдання вас чекає:
Яка це пісня, хто вгадає?

Музична гра «Вгадай пісню за супроводом».

Продовжити бесіду про те, як будується музика. Допомогти дітям усвідомити особливості куплетної форми: музика кожного куплета однакова, а у приспіві повторюється літературний текст. Завдяки цим особливостям більшість пісень легко запам'ятовується. До того ж, у приспіві передано головні думки пісні, які варто нагадати слухачам не один раз.

Слухання пісень різних народів, бесіда про їхній зміст і засоби музичної виразності.

Куплетну форму кожен знає.
А хто нам гарно заспіває?

Творча гра «Композитори»: складаємо й виконуємо пісні.

Урок 23

Музичне вітання.

Звернути увагу дітей на те, що чимало інструментальних творів має тричастинну форму. Вона відтворює спочатку один музичний образ або настрій, потім інший (здебільшого контрастний) і знову перший образ.

В цій формі просто все і ясно:
Частини в музиці контрастні.

На основі слухання музики різних народів допомогти дітям визначити кульмінацію кожної частини і твору загалом, а також усвідомити виразне значення тричастинної форми — утвердження того настрою, який передано в першій частині.

Хто може за одну хвилину
Створити пісню тричастинну?

Творча гра «Композитори»: спробувати скласти пісню тричастинної форми, потім перетворити її на куплетну. Порівняти обидва варіанти.

Урок 24

Музичне вітання.

Розучування пісні.

Музична гра «Вгадай пісню за нотним записом».

Спираючись на музичний досвід учнів, допомогти їм згадати, що є варіаційна форма, адже вони слухали варіації на теми народних пісень. Пояснити виразне значення варіацій: показати, якою різною може бути навіть проста мелодія. Проаналізувати відповідний музичний твір, звернувши увагу на характерні особливості кожної варіації.

Створити можна варіацій,
Хто скільки зможе, навіть двадцять.
І кожна в чомусь особлива:
І неповторна, і красива.

Творча гра «Чудові виконавці»: виконати знайому пісню, варіюючи кожний куплет.

Урок 25

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Творча гра «Композитори»: переробити окремі пісні так, щоб вийшла форма рондо. Потім учитель допомагає дітям усвідомити особливості цієї форми.

Ця форма ще для вас незвична,
Але вона теж симпатична.
В ній є такий музичний звичай:
Рефрен повторюється тричі.

Звернути увагу на виразне значення форми рондо: напевно, музична думка, що повторюється в рефрені, є дуже важливою. Але іноді вона повторюється багаторазово і стає нав'язливою. Отже, варто сформулювати важливий естетичний принцип: «усе добре в міру».

Слухання музики у формі рондо, аналіз її будови.

Урок 26

Підсумок: у цій чверті учні поповнили свої знання про характер музики, засоби музичної виразності, ознайомилися з музичними формами. Переконалися, що між музикою різних народів світу немає неперехідних меж — як у змісті, так і у формі його втілення.

Творча гра «Музикознавці»: визначити, яка музика звучить, за змістом і за формою.

Багато ви нового узнали,
І краще розуміти стали,
Що виражають різні звуки.
Отож, згодилася наука.

IV ч е р т ь

МУЗИКА, ЩО ПЕРЕДАЄ ЛЮБОВ ДО РІДНОГО КРАЮ

Урок 27

Музичне вітання.

Слухання музики, яка відтворює картини природи. Бесіда про те, що кожна людина не байдужа до рідного краю, батьківської домівки. Про це створено чимало віршів, пісень, казок.

Свій край люблю, і це не диво,
Бо все тут рідне і красиве.

Розучування пісні про рідний край (наприклад «Гуси» А. Філіпенка).

Рідний край у творах образотворчого мистецтва.

Ознайомлення з калмицькою народною «Казкою про рідний край».

Урок 28

Музичне вітання.

Діти читають вірші про рідний край, про Україну.

Продовження роботи над піснею.

Музична гра «Розвивай внутрішній слух»: впізнати пісню за ритмічним малюнком.

А зараз спробуйте, будь ласка,
Про рідний край створити казку.

Творча гра «Письменники й композитори»: скласти музичну казку про рідний край. Під час творчої праці використовувати набуті знання.

Урок 29

Музичне вітання.

Бесіда про те, що вірші, казки, музика про рідний край є в різних народів світу. На основі слухання творів визначити, що в них схоже, а що відмінне.

Є супровід у пісні кожній,
За ним і пісню взнати можна.

Музична гра «Розвивай внутрішній слух»: визначити пісню за супроводом.

Творча гра «Конкурс на кращу пісню»: скласти пісню про рідний край, «журі» визначає переможців.

Розучування однієї з пісень, складених учнями.

Такий улюблений наш край!
Про нього пісню заспівай.

Урок 30

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Слухання віршів, пісень різних народів світу про рідний край. Ознайомлення з музичною казкою В. Дяченка «Казка про флюгер».

Такої казки ви не чули.
А якщо чули, то забули.

Під час бесіди про зміст і засоби музичної виразності допомагати дітям використовувати свої знання.

Розучування фрагментів з музичних номерів казки.

Урок 31

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею. Повторення фрагментів з музичних номерів «Казки про флюгер» В. Дяченка.

Творча гра «Конкурс на краще виконання ролей героїв казки».

А зараз — творче всім завдання:
Яке ж найкраще виконання?

Творча гра «Театральний спектакль»: інсценування «Казки про флюгер».

Урок 32

Музичне вітання.

Бесіда про те, що в кожному місті, селі є своєрідні культурні традиції, а також поети, композитори, інші діячі культури.

Є скрізь традиції народні,
Про них згадаємо сьогодні.
Митці є в селах і в містах,
Вони і в наших є краях.

Ознайомлення з місцевими традиціями, творчістю місцевих поетів, композиторів.

Розучування пісні про рідний край.

Урок 33

Музичне вітання.

Подальше ознайомлення дітей з творчістю місцевих поетів і композиторів.

Продовження роботи над піснею.

Складне завдання? Це для вас.
Хто грамотний сьогодні в нас?

Музична гра «Не тільки вгадай, а ще й заспівай»: діти мають упізнати пісню за нотним записом і проспівати її (бажано просольфеджувати).

Зайнятись творчістю спіши:
Складай пісні, казки, вірші!

Творча гра «Поети й композитори»: складання казок, віршів, пісень.

Урок 34

Узагальнююча бесіда: казки, вірші, пісні про рідний край є в різних народів світу. Вони бувають несхожими за змістом і засобами художньої виразності. Але в них є й спільні особливості. Це насамперед втілені в них почуття: любов до рідного краю, сум за ним під час розлуки, прагнення швидше повернутися додому.

Артисти в класі є народні.
Кого ж побачимо сьогодні?

Творча гра «Концерт за заявками».

Творча гра «Театральний спектакль»: інсценування музичної казки (за вибором дітей).

ЧЕТВЕРТИЙ КЛАС

І ч е р т ь

МУЗИКА Й ЛІТЕРАТУРА

Урок 1

Музичне вітання.

Дві подруги є нерозлучні,
Обидві гарні та ще й звучні.

У бесіді з учнями, спираючись на їхній музичний досвід, згадати, що є багато художніх творів, в яких музика «дружить» з літературою: пісні, опери, балети тощо. Цікаво, як вони з'являються? Найчастіше композитор створює музику на літературний текст чи сюжет. Але буває, що композитор і письменник одночасно працюють над твором.

Розучування пісні.

Чудова казка йде до нас.
Готові всі, четвертий клас?

Ознайомлення з оперою М. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана». Під час слухання і аналізу фрагментів опери використовувати знання, набуті в попередні роки.

Урок 2

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Повторне слухання окремих фрагментів опери М. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана».

Є добра казка ще одна.
Як називається вона?

Ознайомлення з балетом П. Чайковського «Лускунчик»: слухання і аналіз фрагментів. Звернути увагу на відмінності між балетом та оперою.

А чим, якщо це не секрет,
Так відрізняється балет?

Творча гра «Усе зрозуміло й без слів»: передати характер музики за допомогою рухів, міміки.

Урок 3

Музичне вітання.

Сьогодні буде казка дивна:
І незвичайна, і чарівна.

Ознайомлення з балетом П. Чайковського «Спляча красуня», слухання та аналіз фрагментів.

Продовження роботи над піснею.

Звернути увагу дітей на те, що на один і той самий літературний текст можна створити різну музику; допомогти з'ясувати, чому це так (кожний вірш можна прочитати з різними інтонаціями, отже, й музика може бути різною).

Творча гра «Композитори»: скласти мелодію на спільно вибраний вірш (вдома).

Давно мелодій не складали, —
Напевно, часу ви не мали.
Але знайдіть, вас прошу, час, —
Адже ви вже четвертий клас!

Урок 4

Музичне вітання.

Знов дивна казка йде у клас
І зараз зачарує нас...

Ознайомлення з балетом П. Чайковського «Лебедине озеро», слухання та аналіз фрагментів.

Яке ж наступне в нас завдання?
Приготувались до змагання!

Творча гра «Конкурс на кращу пісню»: виконання складених учнями пісень, їх аналіз щодо відповідності музики літературному текстові, оригінальності мелодії.

Розучування пісні (за вибором учнів).

Урок 5

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Чайковський пише гарно дуже.

Що ж це за музика, мій друже?

Музична гра «Перевіримо музичну пам'ять»: упізнати фрагменти з балетів П. Чайковського, доповнюючи слухання музики відповідними рухами.

Якщо сумлінно постаратись,
До казки пісню можна скласти.

Творча гра «Композитори»: скласти пісню під враженням цих балетів (у класі або вдома).

Урок 6

Музичне вітання.

Творча гра «Конкурс на кращу пісню»: виконання та аналіз складених дітьми пісень.

Розучування пісні (за вибором учнів).

Про що ж розповідає знову
Чарівна музика казкова?

Слухання та аналіз фортепіанних творів Е. Гріга «Хід гномів», «У печері гірського короля».

Ця музика усіх вражає,
І казки нам не вистачає.

Творча гра «Давно казок ми не складали»: створення казки під враженням музики (вдома).

Урок 7

Музичне вітання.

Слухання різних варіантів музичного втілення «Заповіту» Т. Шевченка, їх аналіз.

Продовження роботи над піснею.

Натхнення, завітай у клас!
Ця творча гра якраз для нас.

Творча гра «Конкурс на кращу казку» — діти розповідають казки, складені ними під враженням музики Е. Гріга.

Урок 8

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Знов музики чарівні звуки
До нас донесли вмілі руки.

Ознайомлення з фортепіанним циклом А. Лєпіна «Пригоди Буратіно» — слухання, аналіз.

Хто буде в ролі Буратіно?

А де ж вона, твоя Мальвіна?

Творча гра «Балетний спектакль»: інсценування фрагментів казки.

Урок 9

Підсумкова бесіда: музика й література збагачують одна одну, багато художніх творів з'являються на основі їхнього взаємозв'язку. Найчастіше музичні твори є втіленням літературного сюжету. Водночас слухання музичного твору може надихнути людину на літературну творчість (складання вірша, казки).

А хто музичну пам'ять має,
Знайому музику впізнає?

Музична вікторина за прослуханими творами.

Творча гра «Оперний спектакль»: інсценування фрагментів казки «Пригоди Буратіно».

II ч е р т ь МУЗИКА Й ЖИВОПИС

Урок 10

Музичне вітання.

Слухаючи музику, згадати, що її можна побачити. Уточнити, що музику можна побачити по-різному, залежно від життєвого й художнього досвіду людини, її характеру, настрою.

Ці два мистецтва різні дуже.
А саме чим? Скажи, мій друже!

Звернути увагу на головні відміни обох видів мистецтва: конкретність живопису й абстрактність музики.

Творча гра «Як я бачу музику?»: малювання під враженням музики.

До нас дійшла знов добра звістка.
Але вгадай, про що ця пісня?

Розучування пісні (темі відповідає пісня Г. Фіртича і С. Чеповця «Я намалюю сонце»).

Урок 11

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Продовження бесіди про те, як по-різному можна побачити музику. Огляд творчих робіт учнів.

Хоч ми одну співали пісню,
Малюнки ваші дуже різні.

Звернути увагу на форму зображених предметів і композицію малюнків загалом, виражальне значення кольору, порівняти з формою й тембром у музиці.

Нова цікава творча гра!
Уважно слухай, дітвора!

Творча гра «Як побачили б музику мої друзі?»: діти розповідають (або передають жестами), як побачили б той чи інший музичний твір мама, тато, бабуся, подруга тощо.

Урок 12

Музичне вітання.

Подальшу бесіду спрямувати за питанням «Чи можна почути живопис?»

В малюнок можна зазирнути.
А може хтось його почути?

Показати, що почути живопис також можна по-різному, залежно від вражень під час сприймання.

Творча гра «Незвичайна картинна галерея»: озвучити картини, вивішені у класі, — згадати знайому музику або щось зімпровізувати (якщо в школі немає репродукцій картин художників, можна використати творчі роботи вчителя малювання та учнів).

Ця галерея незвичайна,
Озвучимо її нехайно.

Продовження роботи над піснею.

Урок 13

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Продовження бесіди про зв'язок музики й живопису.

По-різному почути можна,
Хоча це вміє... ні, не кожний.

Творча гра «Як почули б живопис мої друзі?» Діти передають у співках (грі на музичних інструментах), як, на їхню думку, почули б той чи інший твір живопису мама, тато, бабуся, однокласники. Можливе складання пісні та її виконання.

Своїх ти друзів добре знаєш?
Тож як собі це уявляєш?

Урок 14

Музичне вітання.

Давайте слухати, співати,
Співдружність муз спостерігати.

Бесіда про співдружність літератури, музики, живопису, про їхні схожі і контрастні особливості. Іноді ці види мистецтва взаємодоповнюють один одного.

Прийшла до нас пора зимова,
А з нею казочка чудова.

Ознайомлення з фортепіанним циклом Ж. Колодуб «Снігова королева», бесіда про враження від казки, музики, малюнків. Розучування пісні про Новий рік.

Урок 15

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Ми пісню гарно заспівали.
А що ж було у казці далі?

Ознайомлення з фортепіанним циклом Ж. Колодуб «Снігова королева» (продовження).

А вдома спробуйте, будь ласка,
Створити пісеньку до казки.

Урок 16

Музичне вітання.

Живопис треба не забути,
Щоб краще музику збагнути.

Узагальнення теми, повторення вивчених пісень.

Давайте слухати уважно,
Бо зараз — конкурс для відважних!

Творча гра «Конкурс на кращу пісню».
Розучування вибраної пісні.

ІІІ ч е р т ь МУЗИКА Й ДИТЯЧИЙ ТЕАТР

Урок 17

Музичне вітання.

Що ж це таке, скажіть детально —
Спектакль музично-театральний?

У бесіді про сценічні жанри допомогти дітям дійти висновку, що музично-театральний спектакль — це синтетичний жанр, бо в ньому поєднуються і музика, і література, і образотворче мистецтво (костюми, декорації), і танець. А головне — в ньому є сценічна гра, завдяки якій відбувається дія.

А зараз слухай, не співай.
Що це за музика, вгадай!

Музична вікторина «Сторінками знайомих дитячих опер і балетів».

Повторення пісень (за вибором дітей).

Урок 18

Музичне вітання.

Напевно, казку всі читали.
А є ще опера. Не знали?

Ознайомлення з оперою А. Спадавеккіа «Попелюшка»: слухання й аналіз фрагментів з використанням набутих знань.

Розучування пісеньки Попелюшки.

Якщо цю пісню заспівати,
То враз добрішим можна стати.

Урок 19

Музичне вітання.

Продовження розучування пісеньки Попелюшки, подальше ознайомлення з однойменною оперою.

Продовжуємо нашу тему,
І зараз конкурс проведемо.

Творча гра: конкурс на краще виконання ролей героїв опери «Попелюшка».

Творча гра «Оперний спектакль»: інсценування казки «Попелюшка».

Урок 20

Музичне вітання.

«Пан Коцький» — казка є народна.
Хто розповість її сьогодні?

Ознайомлення з оперою М. Лисенка «Пан Коцький»: слухання та аналіз окремих фрагментів.

Бувають опери ліричні,
Бувають також і комічні.

Розучування окремих номерів опери.

Урок 21

Музичне вітання.

Ознайомлення з оперою М. Лисенка «Пан Коцький» (продовження), повторення фрагментів.

Творча гра «Конкурс на краще виконання ролей героїв опери».

Творча гра «Театральний спектакль»: інсценування казки «Пан Коцький».

Хто гарну пісню не забуде,
Напевно, переможцем буде.
А можна й мовчки «розказати»:
Сюжет у жестах передати.

Урок 22

Музичне вітання.

І знову — добра новина:
А незабаром вже весна!
Цікава опера у клас
Зайшла, щоб здивувати нас.

Ознайомлення з оперою М. Лисенка «Зима і Весна»: слухання та аналіз окремих фрагментів.

Розучування окремих номерів опери.

Урок 23

Музичне вітання.

Що ж далі в опері було?
Кого на сцену занесло?

Ознайомлення з оперою М. Лисенка «Зима і Весна» (продовження).

Творча гра: «Конкурс на краще виконання ролей героїв опери».

Творча гра «Театральний спектакль»: інсценування казки «Зима і Весна».

Хто спробує інсценувати,
До того ж, зімпровізувати?

Урок 24

Музичне вітання.

Бесіда про музичну казку як один з різновидів музично-театрального спектаклю.

Хто добре відповісти може:
На що музична казка схожа?

Звернути увагу дітей на те, що в музичній казці поєднуються елементи опери й балету, але вона простіша й легша для виконання.

Хто може казочку впізнати
І хто співає — відгадати?

Музична вікторина «Сторінками музичних казок»: учні визначають, з якої казки звучить фрагмент і який герой його виконує.
Співтворчість у виконанні: спів, гра на музичних інструментах.

Урок 25

Музичне вітання.

Прийшов сьогодні на урок
Чудовий таночок казок.
Фрагменти будемо співати,
З захопленням інсценувати.

Ознайомлення з вокальним циклом Є. Жарковського «Танок казок», виконання окремих номерів.

Творча гра «Герої казок прийшли до нас»: спілкування героїв казок з учнями (імпровізація).

Урок 26

Підсумкова бесіда: дитячі опери, балети, музичні казки дуже різні, цікаві. Їх створювали як композитори минулих років, так і сучасні автори. Деякі номери з дитячих опер і музичних казок можна виконувати окремо. Розширюючи наш художній кругозір, музично-театральні спектаклі спонукають до творчості.

Творча гра «Як зустрілися герої відомих казок»: спільна інсценувана імпровізація.

Цікава справа постановка,
Складна робота підготовча.
І є не тільки в нас артисти,
А й режисери, сценаристи.

IV ч е р т ь

МУЗИКА В КІНО- І МУЛЬТФІЛЬМАХ

Урок 27

Музичне вітання.

Бесіда про те, що музика часто звучить у кіно- і мультфільмах. Герої нерідко виконують пісні, завдяки чому глядачі краще розуміють їхні характери й поведінку.

Музична гра «Розвивай музичну пам'ять»: учні згадують пісні з кіно- і мультфільмів, наспівують їх (якщо є можливість, бажано показувати на уроках у цій чверті фрагменти кіно- і мультфільмів).

Лунає музика давно
Не тільки в театрі, а й у кіно.

Розучування пісні М. Мінкова «Дорога добра» з мультфільму «Маленький Мук».

Хто пісню заспіває з нами,
Розумнішим і добрішим стане.

Урок 28

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Бесіда: іноді в кінофільмі звучить тільки інструментальна музика. Це буває на початку фільму — тоді вона має значення увертюри, тобто створює емоційний настрій, з яким твір сприймається краще. Іноді інструментальна музика звучить у середині фільму, нібито продовжуючи те, що словами не можна передати. Часто музика допомагає дізнатися, які почуття хвилюють героя твору.

Буває, що герой мовчить,
А музика в кіно звучить.

Слухання увертюри І. Дунаєвського до кінофільму «Діти капітана Гранта», бесіда про передані в ній почуття і засоби музичної виразності.

Яка це музика чудова!
Нас недарма хвилює знову.

Під час бесіди про музику використовувати набуті знання.

Урок 29

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Музична вікторина «Розвивай музичну пам'ять»: визначити, з якого кінофільму (мультфільму) прозвучала пісня. Бажано, щоб діти виконали її.

Вгадай, де пісня ця звучала,
Який вона характер мала?

Урок 30

Музичне вітання.

Бесіда про кінофільми, в яких відображено події Великої Вітчизняної війни.

Коли гармати скрізь стріляли,
То музи, діти, не мовчали.
А щоб не втратити надію,
В людини є пісні і мрії.

Слухання пісень з кінофільмів.
Розучування пісні (за вибором дітей).

Урок 31

Цей урок присвятити вшануванню пам'яті героїв Великої Вітчизняної війни.

З тих пір багато літ минуло,
Але війни ми не забули.

Вшануймо пам'ять тих років,
Усе нам ясно і без слів.

Слухання і виконання пісень з кінофільмів.

Урок 32

Музичне вітання.

Розучування пісні (за вибором дітей).

Бесіда про історію розвитку кінематографа.

Чи бачив хтось із вас кіно,
Яке було колись давно?

Творча гра «На знімальному майданчику»: створення «німого кінофільму» та його озвучування.

Урок 33

Музичне вітання.

Продовження роботи над піснею.

Творча гра «На знімальному майданчику»: створення «звукового кінофільму». Звернути увагу на роль музики в ньому.

Уважним будь, четвертий клас!
Хто режисер сьогодні в нас?

Урок 34

Підсумкова бесіда про співдружність різних видів мистецтва.

Творча гра «Концерт за заявками».

Артисти всі сьогодні є.
Готовий наш конференсьє?

Музична вікторина «Розвивай музичну пам'ять»: визначити, з якого мультфільму запропоновані для слухання пісні.

Багато ви нового узнали
І дуже грамотними стали.
Ви музику не забувайте,
Читайте, слухайте, співайте.
Хай другом музика вам буде,
Вона потрібна добрим людям.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдієвський А. Т., Болгарський А. Г., Гадалова І. М., Жофчак З. З.* Програми з музики для середньої школи та позакласна робота з музики в 1–4 класах. Київ, 1994.
2. *Амонашвили Ш. А.* Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя / Сост.: Е. С. Полякова, Э. Ф. Печерская, С. М. Сапаров. Киев, 1991.
3. *Апраксина О. А.* Методика музыкального воспитания в школе. Москва, 1983.
4. *Асафьев Б. В.* Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. Ленинград, 1973.
5. *Ветлугина Н. А.* Музыкальное развитие ребенка. Москва, 1968.
6. *Выготский Л. С.* Развитие высших психических функций (из неопубликованных трудов). Москва, 1960.
7. *Гродзенская Н. Л.* Школьники слушают музыку. Москва, 1969.
8. *Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н. М.* Методика музыкального воспитания в школе. Москва, 1989.
9. Еще о педагогических оценках на уроке музыки // Музыка в школе. 1987. № 2.
10. Еще о педагогических оценках на уроке музыки // Там же. 1987. № 3.
11. *Кабалевский Д. Б.* Еще о педагогических оценках на уроке музыки // Там же. 1986. № 4.
12. Концепція національного виховання // Рідна школа. 1995. № 6.
13. *Падалка Г. М.* Учитель, музика, діти. Київ, 1982.
14. Педагогическая оценка на уроке музыки // Музыка в школе. 1983. № 1.
15. *Ростовський О. Я.* Педагогіка музичного сприймання. Київ, 1997.
16. *Ростовський О. Я.* Методика викладання музики в початковій школі: Навч.-метод. посібник. Тернопіль, 2000.
17. *Ростовський О. Я., Марченко Р. О., Хлебникова Л. О., Бервецький З. Т.* Музика. Програми та поурочні методичні розробки для загальноосвітніх шкіл. 1–4 класи. Тернопіль, 2000.
18. *Савченко О. Я.* Вимоги до якості початкової освіти // Початкова школа. 1995. № 1.
19. *Савченко О. Я.* Новий етап розвитку 4-річної початкової школи // Початкова школа. 2001. № 1.
20. *Сухомилинський В. О.* Вибрані твори: В 5 т. Київ, 1977–1980.
21. *Теплов Б. М.* Психология музыкальных способностей // Избранные труды в двух томах. Москва, 1985. Т. 1.

Передмова	3
Розділ 1. ВИДИ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	5
Глава 1. Музичне сприймання і методи його розвитку в молодших школярів	5
1.1. Особливості музичного сприймання дітей	5
1.2. Основні етапи ознайомлення учнів з музичним твором	6
1.3. Вступне слово вчителя	6
1.4. Методи розвитку музичного сприймання в процесі слухання й аналізу музики	9
1.5. Повторний аналіз твору	12
1.6. П'єси українських композиторів	12
1.7. Використання творів образотворчого мистецтва	14
1.8. Проблемні ситуації в ході сприймання музики	15
Глава 2. Хоровий спів як основний вид музично-виконавської діяльності дітей	20
2.1. Формування співацьких навичок	20
2.2. Розвиток внутрішнього слуху як умова співу	22
2.3. Розучування пісні	24
2.4. Поєднання пояснень з показом	26
2.5. Зорові уявлення під час співу	27
2.6. Формування художньої оцінки й самооцінки	29
2.7. Досягнення кантиленного звучання	30
2.8. Виразність — головне завдання співу	34
Глава 3. Дитяча музична творчість	36
3.1. Види творчих завдань	36
3.2. Гра на дитячих музичних інструментах	38
3.3. Творчі завдання в співацькій діяльності	41
3.4. Ускладнення творчих завдань	46
3.5. Музично-ритмічні рухи	52

Розділ 2. СТРУКТУРА УРОКУ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	54
Глава 4. Взаємозв'язок видів музичної діяльності та інші особливості структури уроку	54
4.1. Доцільність комплексної структури уроку	54
4.2. Напрями взаємозв'язку компонентів уроку	56
4.3. Забезпечення взаємозв'язку компонентів уроку	58
4.4. Різноманітність в уроках засобами словесної творчості	60
4.5. Досягнення єдності видів діяльності з допомогою теми уроку	61
4.6. Урахування емоційного змісту музичних творів	63
4.7. Зв'язок методичної структури уроку з дидактичною	64
Глава 5. Музична грамота в структурі уроку	65
5.1. Призначення музичної грамоти в школі, основні принципи й методи її освоєння	65
5.2. Формування понять, пов'язаних із звуковисотністю в музиці	67
5.3. Освоєння метроритмічних особливостей музики	69
5.4. Ознайомлення з формою музичного твору	77
5.5. Вивчення понять, пов'язаних з ладовими музично-слуховими уявленнями	79
5.6. Активізація музичного слуху учнів	82
5.7. Методи порівняння й варіювання в підвищенні музичної грамотності учнів	84
Глава 6. Методичні рекомендації до складання сценарію уроку	89
6.1. Мета й завдання уроку	89
6.2. Планування завдань розвитку	91
6.3. Початок уроку	93
6.4. Добір методів навчання	93
6.5. Доцільність детального планування уроку	95
6.6. Домашні завдання	98
6.7. Орієнтовний сценарій уроку музики в другому класі	101
6.8. Орієнтовний сценарій уроку музики в третьому класі	109
6.9. Посилення художньо-творчої спрямованості уроків музики	116

Розділ 3. ШЛЯХИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ 122

Глава 7. Український фольклор як засіб морально-естетичного виховання дітей 122

- 7.1. Педагогічне значення українського дитячого фольклору 122
- 7.2. Фольклор у музично-творчому розвитку дітей 124
- 7.3. Зимові календарно-обрядові пісні 128
- 7.4. Весняні календарно-обрядові пісні 130
- 7.5. Літні календарно-обрядові пісні 132
- 7.6. Осінні календарно-обрядові пісні 135
- 7.7. Методичні рекомендації щодо ознайомлення дітей з давніми календарними обрядами 136

Глава 8. Педагогіка співробітництва в процесі музичного навчання й виховання 137

- 8.1. Гуманне ставлення до дітей 138
- 8.2. Індивідуально-диференційований підхід до учнів .. 140
- 8.3. Педагогіка вільного вибору 140
- 8.4. Значення колективної навчальної праці учнів 142
- 8.5. Забезпечення співробітництва на уроках 143
- 8.6. Форми навчальної співпраці учнів 145
- 8.7. Музичні ігри 147
- 8.8. Забезпечення мотивації навчальної діяльності учнів 149
- 8.9. Шляхи гуманітаризації навчально-виховного процесу 150
- 8.10. Прийом «забудькуватий учитель» 155

Глава 9. Удосконалення педагогічної оцінки 157

- 9.1. Погляди В. Сухомлинського й Ш. Амонашвілі на педагогічну оцінку 157
- 9.2. Вчителі музики про педагогічну оцінку 159
- 9.3. Суперечливість питань педагогічної оцінки 161
- 9.4. Педагогічна оцінка в гуманному спілкуванні 163
- 9.5. Оцінка колективної навчальної діяльності учнів ... 165

Розділ 4. КАЗКОВІ СЮЖЕТИ НА УРОКАХ МУЗИКИ 167

Глава 10. Використання матеріалу дитячих музично-театральних спектаклів 167

- 10.1. «Пісенька в лісі» 167
- 10.2. «Якщо друзі є» 170
- 10.3. «У зеленому саду» 171
- 10.4. «Де ж Сонечко живе?» 173

- 10.5. «Казка про нерозумне Мишеня» 175
- 10.6. «Казка про веселого Метелика» 176
- 10.7. «Казка про флюгер» 177
- 10.8. «Попелюшка» 179
- 10.9. «Пан Коцький» 180
- 10.10. «Зима і Весна» 182
- 10.11. «Танок казок» 183

Глава 11. Народна й авторська казка в різних видах музичної діяльності 184

- 11.1. Казкові образи в музиці Е. Гріга і П. Чайковського 184
- 11.2. Імпровізація казки під враженням музики 186
- 11.3. «Пригоди Буратіно» 188
- 11.4. «Іжачок і Соловейко» 190
- 11.5. «Куди літо ховається?» 191
- 11.6. «Чому Дятел не вміє співати?» 192
- 11.7. Казки В. Сухомлинського 193
- 11.8. Казки Н. Забіли та О. Іваненко 199
- 11.9. Казки під час співу 202
- 11.10. «Снігова королева» 204
- 11.11. Казки про музичні інструменти і творчу людину 207
- 11.12. Казкові сюжети під час вивчення музичної грамоти 209

Додаток. Поурочні методичні розробки з музики в початкових класах 217

- Перший клас 218
- Другий клас 232
- Третій клас 244
- Четвертий клас 256

Рекомендована література 267

Навчальне видання

ПЕЧЕРСЬКА Елла Пилипівна

**УРОКИ МУЗИКИ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ**

Художник обкладинки *О. Г. Григiр*
Художньо-технічне редагування *Т. О. Шур*
Коректор *А. В. Дрожжина*

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

Підп. до друку 16.10.2001. Формат 84×108/32.
Папір офсет. № 1. Гарн. Таймс. Офсет. друк. Ум. друк. арк. 14,28.
Ум. фарбовідб. 14,70. Обл.-вид. арк. 14,98. Вид. № 3907. Зам. № 1-3395

Оригінал-макет виготовлений у видавництві „Либідь“

Видавництво „Либідь“ при Київському університеті
01001 Київ, Хрещатик, 10.

Свідцтво про державну реєстрацію № 404 від 06.04.2001

Музичне виховання —
це не виховання музиканта,
а передусім виховання людини.

В.О.Сухомлинський

